

RINGERIKE

www.heftet-ringerike.org

2001
(Hefte nr. 73)

Utgitt av

RINGERIKES MUSEUM
RINGERIKE UNGDOMSLAG
RINGERIKE HISTORIELAG

Redaksjon

FRED HARALD NILSSEN (redaktør)

TOM BJØRNSTAD

OTTO FRYDENLUND

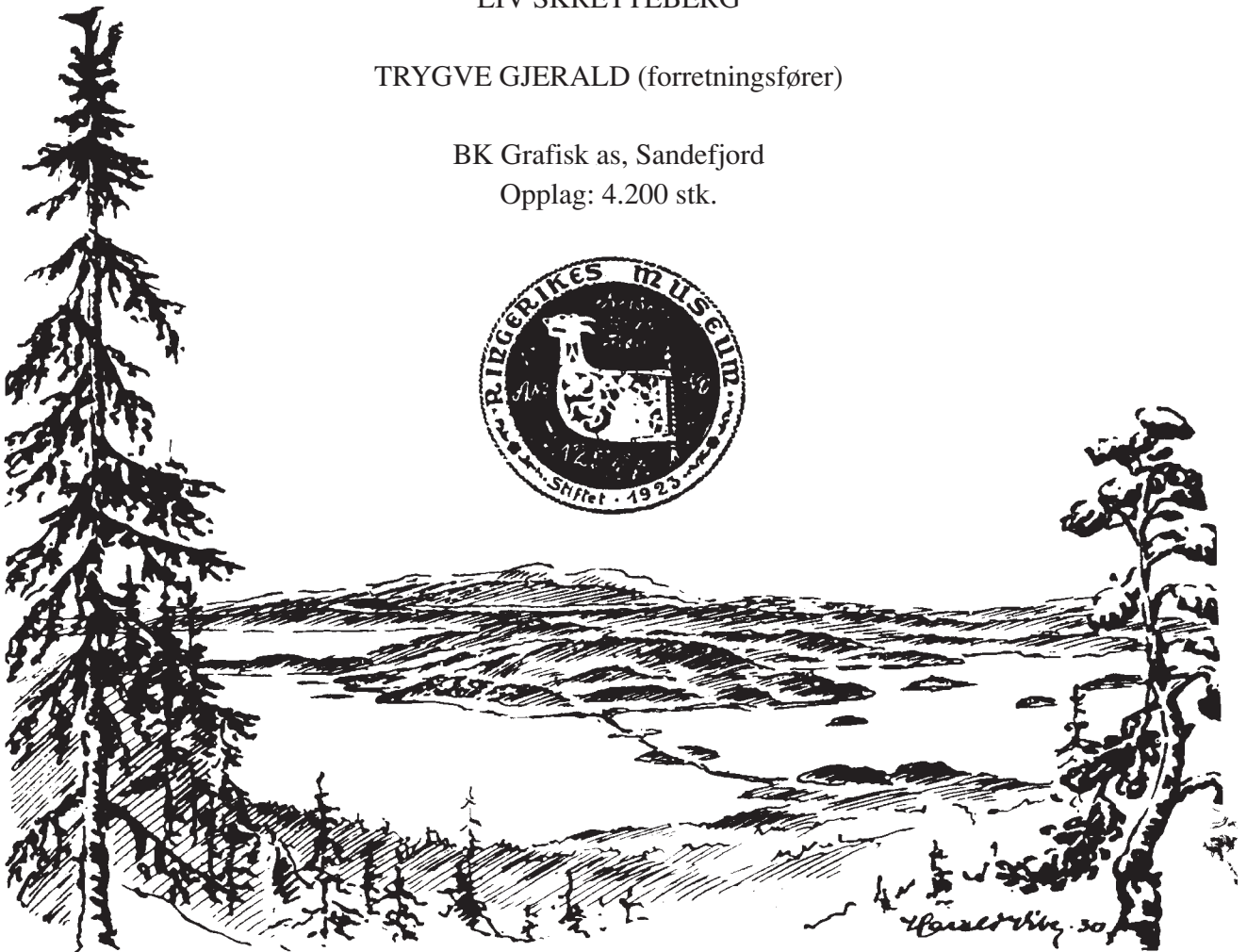
BJØRN KNOPH

LIV SKRETTEBERG

TRYGVE GJERALD (forretningsfører)

BK Grafisk as, Sandefjord

Opplag: 4.200 stk.

Oppsving for lokalhistorie

Vi konstaterer at interessen for lokalhistorie er stor for tida. Det har mange forklaringer, ikke minst fordi distriktet vårt er så rikt på historie fra lenge før vikingtida. De første bofaste ringeringene fant her både grøderik jord og fiskerik fjord.

Det er ikke uten grunn at Buskerud fylke har valgt prosjekt Hringariki som fylkets tusenårssted. Samtidig synes stadig flere også å være ekte interessert i å vite hvordan det var i Ringerikes lokalsamfunn før i tida. Vi ser hvordan stadig nye lokale historielag dukker opp på Ringerike. Det siste året har vi fått lag i Nes i Ådal og på Nakkerud og Tyristrand.

I Hole kommer første bind av bygdeboka ut i år. Det er første gang på over 30 år at det på Ringerike blir utgitt et lokalhistorisk verk av en faghistoriker. I 1968 hadde Andreas Ropeid ferdig tredje bind av Hønefoss-boka. Han startet arbeidet til Hønefoss' 100-årsjubileum i 1952.

Markeringen av at det neste år er 150 år siden Hønefoss fikk bystatus, har gitt interessen for historien til stedet ved fossen et nytt oppsving. I løpet av høsten og neste år kommer det ikke til å mangle på litteratur som trekker fram gamle Hønefoss. Det er naturlig at heftet "Ringerike" også i vår 73. utgave er med på å gi sine bidrag.

Samtidig vil vi peke på faren for at lokalhistorie lett blir litt for nostalgisk

og idylliserende. Derfor synes vi at kunstneren Asle Raaen arbeid for å sette søkelyset på hattemaker Hallstein Knudsens kamp for arbeidsfolks demokratiske rettigheter og et mer rettferdig samfunn, er et prisverdig tiltak i det kommende jubileumsåret.

Hva den første arbeiderreisinga på Ringerike egentlig sto for og hvor hysterisk og brutalt myndighetene slo ned det berettigede opprøret, er kommet i skyggen av en tilslørende fortellertradisjon hvor hattemakeren blir mer eller mindre latterliggjort.

Om dette og mye mer, kan du lese om i årets hefte.

F-red

Innhold

BJØRN KNOPH:	Hønefossbilder gjennom 150 år	3
BJØRN KNOPH:	Forretning for borgerskapets søte liv	6
OTTO FRYDENLUND:	Hønefoss' første bykart	8
DORIAN RED:	Ringerikes og kjærlighetens hovedstad	10
ELSE MARIE ABELGÅRD:	Hagbart Thisted, en iderik borger i en ung by	11
FRED HARALD NILSSEN:	Den første arbeiderreisinga på Ringerike	14
JØRN JENSEN:	Murbebyggelsen i Hønefoss	17
RITA HOLM:	Oppvekst i Hønefoss hjelpefengsel	24
OLAV SKARD:	Galgefurua på Tanbergmoen	26
ASLE GIRE DAHL:	Nakkerud stasjon	28
ASLE GIRE DAHL:	Nakkerud og Tyristrand Historielag	31
OTTO FRYDENLUND:	"Lokalet" er blitt historie	32
GEIR ODDEN:	Runesteiner på Ringerike	35
GUDMUND BAKKE:	Vågårds-gruppa – sabotører uten heder og medaljer	38
BÅRD FRYDENLUND:	Stubdalsforliket 1759 – et oppgjør om Nordmarka	42
ARVE FRYDENLUND:	Fra Åsa-tangen til Jammerklo i 1830	48
ROLV REDNER:	Oppussing av Norderhov gamle prestegård	53
ELLING KRISTIAN HANSEN:	Trollhara og skråmt i skauen	55
TORBJØRN RØBERG:	Børse-Gunner – en sagnomsust smed	58
SVERRE GRIMSTAD:	Bjørnehiet på Gråberget	62
SVERRE GRIMSTAD:	Gråsetervisa – om seterliv og huldredans	63

En del år senere ble det arrangert barnetog. Her ser vi barnetoget kommer opp St. Olafsgate og svinger inn i Norderhovsgaten. I bakgrunnen Hønefoss Bryggeri. (Ukjent fotograf)

Hønefossbilder gjennom 150 år

Heftet "Ringerike" har fått en gruppe Hønefoss-patrioter med både foto- og historie-kompetanse til å plukke ut noen fotografier som gir glimt av arbeids- og hverdagsliv, festligheter og begivenheter gjennom Hønefoss bys historie.

Med i gruppen har vært fotograf Gudrun Tingleff Jenssen, rektor Eilin Lilleng Myhre, Ringerikes Blads redaktør Tore Roland, fylkes-fotograf Bjørn Johnsen og journalist Bjørn Knoph.

Hønefoss by er snart et hundre og femti år gammel. I 1852 var det her et lite tettsted ved fossen med mange håndverkere og tjenestefolk og noen handlende. Det var en by med møller og noen få sagbruk, små boliger og lite annet. Siden har Hønefoss utviklet seg kraftig. Nå er byen sentrum i storkommunen Ringerike med et meget variert næringsliv.

Av Bjørn Knoph

I flere hundre år har kunstnere avbildet fossen og omlandet mer og mindre naturtro og romantisk. De eldste fotografiene viser hvordan det virkelig så ut. Folketellingen i 1865 forteller at byen hadde noe så nymotens som en fotograf. Det var Johan M. Nørve som bodde i Bigumgården på Nordsida.

Ett av Nørves fotografier fra 1866 må være et av de første som finnes. Siden er det kommet til en mengde fotografier fra Hønefoss. Det er interessant å stu-

dere dem. De gir inntrykk av en by som de første 50 år for det meste besto av beskjedne boliger og noen bygninger beregnet for handel, som ofte hadde et stallrom i bakgården. Nørves fotografi fra 1866 forteller imidlertid at det også begynte å reise seg en del større, mer bymessige bygninger på Sørsida.

17. mai fra strids- til festdag

Hønefoss Handelstandsforening tok i 1887 initiativet til å feire 17. mai, og senere slo flere foreninger seg sammen. I 1890 var det to 17.mai tog i byen.

Bakgrunnen for det var politiske strids-spørsmål. Slutten av 1800-tallet var en meget beveget tid. Unionsstriden pågikk, og det var meget sterke motsetninger mellom Høyre og Venstre, og sosialdemokratene hadde begynt å reise på nakken. Kampen for stemmeretten pågikk, og det var kjempelange folkemøter og diskusjonsmøter. Hønefoss hadde besøk av både Bjørnstjerne Bjørnson og den kjente sosialdemokrat Carl Jeppesen.

I 1890 arrangerte Hønefoss og Omegns Arbeidersamfund et arbeider-tog den 17. mai. Mellom 600 og 700 personer deltok i toget som startet på Nordre torv kl. 18. "Lenge nok har vi gaaet med paa Hurraraabene for

Friheden – uden selv at eie stort av af den", ble det sagt. Alminnelig stemmerett for menn ble innført først i 1889 og for kvinner i 1913. Venstrefolk ble litt sure og det gjorde 17. mai til en stridens dag i 1890.

I 1891 var tonen en annen. Oppropet fra komiteen var ikke så sterkt agitatorisk. "Hønefoss Tidende" skrev at kampen for alminnelig stemmerett var ikke ledd i en sosial kamp, men i unionskampen. Stemmeretten var ikke et arbeider-spørsmål, men et Venstrespørsmål og toget var en anledning til å demonstrere for et rent norsk flagg.

Sosialistene var trolig ikke av sammen mening innerst inne. Arbeider-samfunnet arrangerte igjen et stemme-

rettstog. Ringerikes Blad skrev i referatet at toget hadde musikkorps, sitt rene flagg uten unionsmerket og et par stemmerettsfaner. For en stor del besto toget av ganske unge arbeidere. "Ogsaa nogle Fruentimmer havde taget plas her", het det. Etter talene gikk man til Schjongslunden hvor det var dans. Etter det andre 17. maitoget begav man seg til Glatved Hotel hvor det var folkefest med dans og samtaler. Også for barna ble det arrangert en festlighet.

Det første 1. maitoget i Hønefoss ble arrangert i 1904. Den senere kjente redaktør Torgeir Vraa var dagens taler. 1. mai året etter var han med å utgi det første nummer av avisen Fremtiden som Norsk Arbeiderpresse la ned i år.

Næringslivet tok seg opp

I ditt ansikts sved skal du ete ditt brød, heter det. Folk ved Hønefossen har i alle år fått sanne disse ord.

Vi vet riktignok at foged Ivar Wiel i sin Ringeriges Beskrivelse skriver at "de, som boe og opfødtes ved Saugbrugene, hvilket ere for det meste et ladt og liderlig Folk". Men andre beskrivelser forteller om strevsomme mennesker som behersket mange yrker og håndverk. Her var sager, møller, stamper, spikerhammer (Hammerbrogaten), møbelproduksjon og fletting av stråhatter. Her var også blikkenslagere og pottemakere, og etter hvert handelsmenn og transportfolk og sikkert tømmerfløtere for å nevne noe.

På 1800-tallet ble veiene utbedret, og i 1853 fikk den unge byen sitt eget postkontor. 1868 ble Randsfjordsbanen Drammen – Hønefoss – Jevnaker åpnet. Det var av stor betydning for Hønefoss, og enda større ble betydningen da banen ble forlenget fra Drammen til Kristiania i 1872.

I 1873 fikk Chr. Anker tilskjøtet en rekke eiendommer ved fossen. Han moderniserte sagbruk, bygget et høvleri og snekkerfabrikk m.v. og startet et tresliperi i 1881. I 1893 solgte han til firma Edward Lloyd, London, som trengte tremasse til sine papirfabrikker. Dette

Interiør fra et av verkstedene ved Hønefoss Bruk. (Foto: Knut Espe, Buskerud Fylkesfoto)

firma utvidet og bygget et lite kraftverk til eget bruk og til gatebelysning i Hønefoss. En ny fabrikk ble bygget i 1911. Dens karakteristiske og vakre fasade kan vi glede oss over hver gang vi går over bybrua

I 1918 kjøpte Hønefoss kommune Hønefoss Bruk. Lloyd leide og drev tresliperiet. Hønefoss gikk sammen med Norderhov kommune om å bygge en ny kraftstasjon som ble satt i drift i 1920. Først i 1930-årene mistet kraftverket leveransen til Lloyds og Follum fabrik-

ker, og krisen var der. Det hanglet og gikk en tid, men så måtte Hønefoss kommune søke gjeldsordning. Lokalene kom imidlertid til nytte.

Det fører forlangt å nevne alle bedrifter som etter hvert fikk lokaler på bruket, men vi kan nevne Hønefoss Karosserifabrikk (Høka), Georg Bentzen, et vulkaniseringsverksted, en gummivarefabrikk, Mikro og pappemballasjefabrikken NAPI. I dag er det et stort kjøpesenter m.v. i lokalene.

Schjongslunden var stedet

Schjongslunden var stedet hvor folk samlet seg i gamle Hønefoss. Den perioden varte til lenge etter krigen. Dr. Schjong forærte i sin tid det prektige området til Hønefoss kommune.

Her var det folkemøter av politisk karakter, her var dans og handelsmesser som nesten ble tatt av flommen, og her var det revyer og kabareter – for å nevne noe. Mange kjente navn fra underholdningsverdenen opptrådte på friluftsscenen i lunden. En gang hadde det nesten gått galt.

Hønefoss Presseklubb arrangerte underholdningskveld, og i den anledning var det bygget et svært stupetårn på elvekanten. Det ble brukt til oppvisning av stupere fra Drammen. Vekten av svømmerne ble for mye for tårnet som veltet ut i elven. Drammenserne var rutinerte og stupte til hver sin kant, og ingen kom til skade. Publikum trodde det hele var arrangert og jublet.

Hønefoss idrettspark ble anlagt i Schjongslunden etter krigen, og her er det blant annet avviklet Norgesmesterskap på skøyter og i friidrett. I en periode var interessen for friidrett meget stor. Senere ble det reist haller for innen-

Det var tradisjon i Hønefoss å samle inn penger til gode formål. Barnehjelpsdagen og Røde Kors-Uka var tilbakevendende begivenheter. "Damene" på bildet opptrådte på Hotell Fønix til inntekt for bygging av fødehjem. Det er fra venstre tannlege Harald Ekeberg, dr. Per Hoveid, dr. Olaf Stedjeberg, distriktslege Halfdan Klouman, dr. Knut Bærøe, tannlege Einar Heieren og dr. Hans Helmen utkledd som brud. Brudgommen, journalist Leif Berg, kom ikke med på bildet. (Foto: Gudrun Tingleff Jenssen)

dørsidretter som håndball og ishockey. Hønefoss kommune reiste ungdomsherberget, og campingplass i tilknytning til herberget. I mange år var den meget godt besøkt.

Ellevannet ble etter hvert forurenset og lite fristende. Hønefoss Bys Vel med banksjef Sørensen i spissen fikk derfor bygget friluftsbadet som er blitt meget populært.

I eldre tid var Glatved Hotel stedet for det gode selskap. Lokalet Ringerike i Storgaten vis-à-vis Hønefoss Auto, ble reist av den borgerlige arbeiderforening, og det ble også brukt som fest- og konsertlokale. Den kommunale kinematografen hadde også lokale her helt til Samfunnshuset ble reist.

En livlig handelsby

Hønefoss har alltid vært et kommunikasjonssenter, og det har vært drevet en viss handelsvirksomhet her fra tidenes morgen.

I 1792 fikk to menn privilegie på å være landhandlere i Norderhov, og de slo seg ned ved Hønefossen. De tørnet sammen med ulovlige handelsmenn. De to ble ikke lenge i distriktet, og ble presset ut. I 1798 fikk Ole Lagesen privilegium, og han drev godt. Omtrent samtidig ble det landhandel ved Riddergården, og det la grunnlaget for Glatved Hotel.

Jens E. Krafts "Historisk-topografisk Haandbog over Kongeriget Norge" (1845 - 48) forteller om Hønefoss at "Ved Udgangen af 1845 levde der 3

Landhandlere, en Gjæstgiver og en Markettender (person som selger mat til soldater på ekserserplass). Landhandlerne hadde lokale kunder. Folk på bygdene tok i regelen sin "forsyning for året" fra Kristiania eller "Branæs" på vinterstid. Sagfutene betalte ellers sine folk med matvarer. Salt, tobakk, og senere også kramvarer

I 1852 kom det til flere butikker. I 1855 startet Gudbrand Løchen butikk på nordsiden etter tidligere å ha handlet litt på Løken på Røyse. Det må være den eldste eksisterende forretning i Hønefoss i dag. Løchen flyttet til det som i dag er Søndre Torg. I dag er det optikk som er forretningens speciale. Det ble etter hvert mer bondehandel. Kjøpmennene kjørte bøndene i møte om

morgenen, og det ble drevet mye tuskhandel, byttehandel, da det var lite kontanter i omløp.

En stilig Hønefossforretning tidlig i det forrige århundre. (Foto: Knut Espe, Buskerud Fylkesfoto)

Forretning for borgerskapets søte liv

Gjemt bak et innrammet fotografi, fant Anne Louise Myrhaug fra Geithus en stor reklameplakat for Oluf Weiens meget assorterte forretning i Hønefoss. Fire fotografier fra forretningen og reklameteksten er opplysende og interessante tidsbilder fra Hønefoss i årene etter 1900.

Av Bjørn Knoph

I denne ganske elegante og elektrisk opplyste forretningen i gullsmed Jørgensens gård ved Søndre Torv kunne byens borgerskap få kjøpt gode fødevarer av ymse slag og fra flere land, mens bonden kunne få sette fra seg hest og vogn i bakgården. Ved behov kunne han kjøpe både svøper og kjørepisker hos Oluf Weien.

Meget assortert butikk

Byens brede lag kunne kanskje også slå av en handel, for her var det isenkram som bygningsspiker og trådstift, verk-tøy, bygningsspapp og emaljevarer som kjeler og kaffekjeler, forteller plakaten som opplyser at forretningen har telefon. Noe telefonnummer var det ikke nødvendig å oppgi. Damene på telefon-sentralen hadde numrene i hodet. Weien reklamerer selv med Colonial, Mel- og Fedevarer, Vine, Cigarer og Tobakker av alle Sorter, foruten Frugt, Ost og Hermetikk, Pellerins Margarin, Vildt og Fisk.

Hvem var han?

Hvem var Oluf Weien? Eldre lesere husker A.E. Weiens efterfølger i krysset Storgaten – Kong Ringsgate der den mektige Halvor Syversen regjerte. Hønefossboken av 1914 forteller at A.E. Weien hadde forretning nettopp i gull-smed Jørgensens gård helt fra 1879, men så brant den ned i 1903 og Weien flyttet sin forretning. Gullsmiden byg-

get en murgård i stedet, og der drev da Oluf Weien forretning – formodentlig i det lokale hvor Sveinung Jørgensen senere solgte farmasøytiske produkter m.v.

Men altså – hvem var Oluf Weien? Her kommer Frank Otterbech i Genealogisk Datasentral, Ringerike, til hjelp. Folketellingen 1900 forteller at handelsbetjent Oluf Weien er Anders E. Weien og Anette Weiens tredje barn, født i 1881. I manntallet for 1909 tituleres Oluf Weien som kjøpmann. Han bor fortsatt i Storgaten 6. Otterbech kan videre fortelle at Oluf Weien hadde tatt examen artium, og det var det ikke mange som gjorde i de dager.

Hvordan gikk det ham?

Hvordan det gikk Oluf Weien i livet, har vi ikke fått undersøkt, men vi vet at han flyttet til Drammen etter noen år og drev Central Hotel.

Vi har studert fotografiene fra hans forretning som formodentlig ble forevige før jul siden det står en slags julenisse i utstillingsvinduet. Det kan slås fast at det gode borgerskap i Hønefoss som hadde penger å betale med, kunne ha det rent overdådig i matveien, og det manglet ikke godt drikke heller. Dagens gull-smed Fridthjof Jørgensen synes å huske at forretningen var kjent for sitt gode utvalg av vin. Plakater i butikken forteller at her er det rhinskvinn fra Rheinberg & Co og Montebello champagne fantes

også. Ville man ha en god drikk ved sengetid, kunne man gå i boksen med Bovril og kanskje nyte en kjeks fra Sæthre eller kanskje heller en biscuit eller superior maccaroon fra Huntley Palmers som holdt til ved Reading.

Hva mer finner vi på Wiens disker eller hyller? Bildene viser stolt fram diverse oster og pølser, druer og andre frukter, hermetisk ananas fra Singapore, "fineste røget sild i olje", Bjellands sardiner og annen hermetik. Litt bortgjemt står siru-

pen, men den varen var jo ikke akkurat noe å reklamere for før jul. Eller hadde veien sirupssnipper i tankene?

Oluf Wiens reklameplakat for sin meget assorterte forretning i Hønefoss. Plakaten tilhører Anne Louise Myrhaug. (Foto: Fred Harald Nilssen)

OLAF WIEN

Isenkram.

Bygningsspiger,

Trædstift,

Bygningsbeslag,

Alle Sorter Pap.

VÆRKTØJ.

' Svaber, Kjørepiske.

Godt Assortement i

Emaljevarer.

Benyt Telefon.

HØNEFOS.

ns Gaard.

Gode Staldrum.

Søndre Torv, Hønefoss.

Hønefoss' første bykart

Da Hønefoss fikk bystatus i 1852, var stedet et samfunn som manglet penger til alle de nødvendige gjøremål som det var behov for i byen.

Av Otto Frydenlund

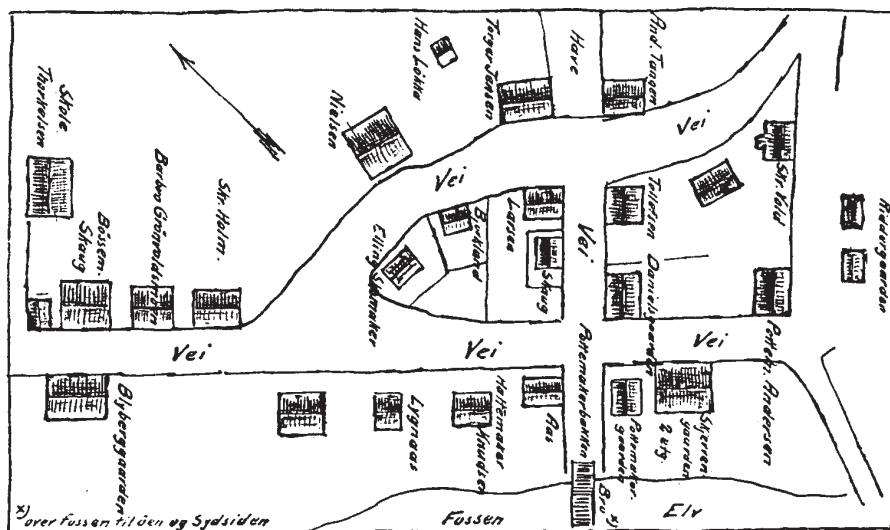
I 1855 var innbyggertallet i Hønefoss 830. Derav hadde vel 500 tilknytning til håndverkerstanden. Den blomstrende sagbruksdrifta fra gammelt av var det nå bare et par sager igjen av. De møllene som var ved fossen, ga bare sesongarbeid. Så det var nok kummerlige forhold for mange av innbyggeren.

Det første budsjett som formannskapet satte opp i 1853, var på 970 spesidaler. Den eneste inntektsposten var brennevinsavgiftene, som sto for 483 spesidaler, resten måtte skrives ut i skatt.

I selve tettstedet Hønefoss hadde det ikke vært noe særlig interesse for å få bystatus. Nabokommunen Norderhov hadde alt i 1841 søkt om å få Hønefoss utskilt. Mon tro om det var for at folkene ved Hønefossen var en økonomisk belastning for Norderhov? Det var noen ildsjeler ute i distriktet som hadde arbeidet med saken og som ledet til loven av 3. september 1851 om opprettelse av en kjøpstad ved Hønefoss. Da grensekomisjonens arbeid var avsluttet, ble forslaget sendt departementet og approbert ved kongelig resolusjon av 22 mars 1852. Dette er dagen byen regner som sin fødselsdag.

Den kjente hattemaker Halsteen Knudsen fra Hønefoss sendte inn søknad om bystatus, og fikk satt i gang en underskriftskampanje, som ga 183 underskrifter, derav var det bare 43 som kunne kunsten å skrive sitt eget navnet, resten måtte undertegne med påholden penn.

For å få fastlagt de nye grensene for byen ble sorenskriver Gabriel Fougner, kaptein Jesper Seip og gårdbruker Thor Ferden oppnevnt av amtmannen i

Bebyggelsen på og omkring torvet på Nordsida, tegnet etter eldre folks hukommelse.

november 1851 til å fastlegge den nye bygrensa. Alle disse var fra Norderhov. Forståelig nok ble det en del diskusjon om hvor grensa skulle gå, men det jenknet seg så folket ble fornøyd. Blant annet var det litt diskusjon om hele "Gullatangen" som i dag heter Holtangen, skulle være med i byområdet. Fogd Oweren var ikke helt fornøyd med planen. Han trodde den ville bli for kostbar for Hønefoss. Han mente det var satt av for stort område til by. Så stort at det vel ikke var grunn til å tro at det noen gang ville bli utnyttet fullt ut! Etter hans oppfatning ville bebyggelsen nå bli spredt over et altfor stort område med derpå følgende utgifter for kommunen.

Det første man måtte gjøre var å få laget et kart over byen. Det var nødvendig å få tegnet inn en reguleringsplan for den fremtidige bebyggelsen. I 1853 ble det underhandlet med stadskonduktøren i Kristiania, men hans forlangende for arbeide var så stort at saken ble utsatt. Neste år ble det underhandlet med tre kadetter om å få laget et bykart. De ble tilbudt 60 spesidaler for arbeidet, men de forlangte 120, så saken ble igjen utsatt.

En bonde fra Hole laget det første bykartet med inntegnet regulering for Hønefoss.

I Hønefossboka fra 1915 står det at 3. mai 1855 ble det fremlagt et kart over byen, målt opp og tegnet av en forhenstående underoffiser Hans Berg fra Hole. Hans Berg var født 1817 og døde i 1890. Han overtok gården Berg i Hole etter sin far i 1846 og hadde den til sin død. Han var underoffiser og har målt opp og tegnet kart over flere av de større gårdene på Ringerike. I ekteskap med Maren Oline Blyberg (f. 1822 d. 1885) hadde han åtte barn, hvorav seks nådde voksen alder.

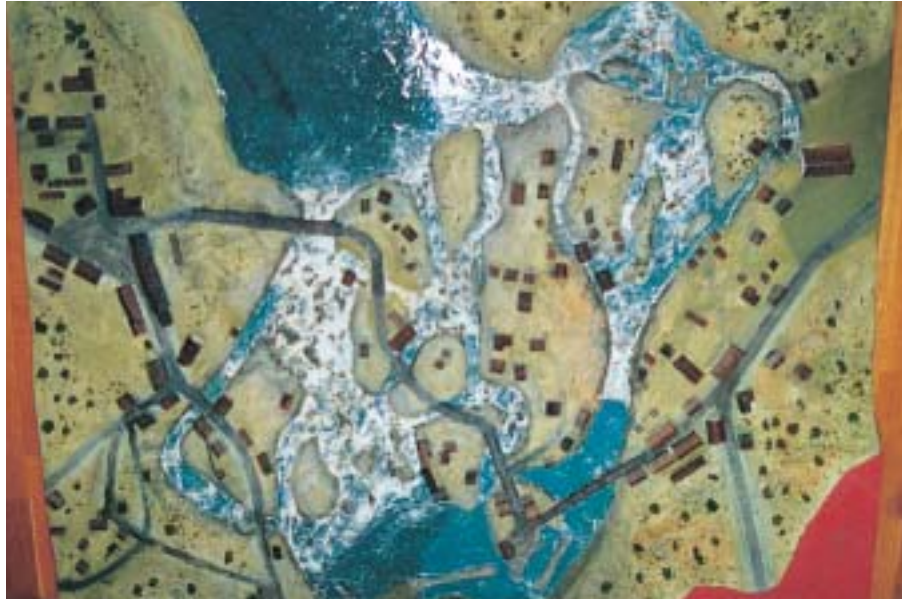
Hvordan Hans Berg kom inn på denne jobben med kartleggingen av Hønefoss er noe uklart. En skulle ikke tro han har hatt noen avtale med kommunen, for som det står i den gamle Hønefossboka, så fikk Berg noen måneder senere etter at arbeidet var utført, 6-seks- spesidaler (24 kroner) for jobben. Da hadde han også utarbeidet reguleringen som var tegnet inn på bykartet, som vel kan sies å være mønsteret for den eldre del av byen den dag i dag. Han skulle også som det står, være kommisjonen behjelpelig med "Opstikningen af de foreslaaede Gader og offentlige Pladse." Den gamle reguleringa er bare ubetydelig forandret. Alle som lager kart er nøye med å få med navnet sitt på kartet, men Berg har ikke satt sitt navn

på det gamle Hønefosskartet, uvisst av hvilken grunn. Det ser ut til at han på sine eldre dager har ajourført bykartet i 1883. Da viser et kart en underskrift med H. Berg.

Byen lå jo på "Nordsia" den gangen. Det var også mange hus ute på øya. Der Nordre Torg ligger i dag, var det inntil 1854 fire tomter med påstående hus. Denne plassen ble utsett som det nye torget, men så var det disse husene da som lå i veien. Her kom den røde hane til hjelp for reguleringen av byen, slik den har hjulpet til i mange bybranner. Den 23. mai 1854 brøt det ut brann på "Nordsia". 20 hus ble lagt i aske, deriblant husene på det fremtidige torg. Nå kunne torget utformes slik det er i dag.

Kommunen hadde fått pålegg om å velge en reguleringskommisjon, og i mai 1853 ble magistraten Kahrs, kommisjonens formann, apoteker Gøtzche og Christopher H. Damstuen valgt. Det er umulig å si hvem som var pådrivere med reguleringsarbeid, men etter tradisjonen skulle Hans Berg ha ansvaret for den tekniske utformingen av planen. Kahrs, som var formannen for kommisjonen, viste visstnok liten interesse for jobben, for han var fraværene på de fleste kommisjonsmøtene. Så det ser ut for at Berg gjorde det meste av jobben.

Det var en imponerende jobb som Berg utførte. Kartarbeidet med den tids hjelpemidler, og det nøyaktige resultatet, er til å ta av seg hatten for. Under tegnede har kartlagt to byer og arbeidet med regulering av to andre og har da mulighet for å bedømme den jobben som Hans Berg utførte i Hønefoss. Utenforstående har vanskeligheter for å forstå hvor mye arbeide det ligger i å lage et kart hvor en skal kunne legge målestokken hvor som helst og det skal stemme med terrenget. For eksempel må husenes plassering måles nøyaktig inn i forhold til hver andre, husenes størrelse og retning måtte være pinlig nøyaktig. Da Per Chr. Hurum, Andreas Hauge og undertegnede i midten av 1990-åra laget den modellen av gamle Hønefossen som står på Ringerike Bibliotek, brukte vi det gamle kartet til Berg som grunnlag. Det ble blåst opp (forstørret) til målestokk 1:500 og lagt over dagens kart over området. Det var forbausende hvor godt de to kartene stemte med hverandre på de punktene som kunne sammenlignes.

Modell av området ved Hønefossen i 1854, konstruert etter Hans Bergs kart samme år. Flommen tok den gamle brua i 1860, og ny bru kom i 1862. Byen lå den gang på Nordsida. (Foto: Otto Frydenlund)

Hans Jensen Berg (1817-1890) var bonde på Berg i Hole og utdannet som underoffiser. Han ble mye brukt som oppmåler og karttegner.

De mange små elveløpene som var den gang hvor mange av sagbrukene og møllene fant drivkraften sin, er enten fylt igjen eller lagt i kulvert. Nå er det jo bare selve fossen som av og til viser muskler når det er flomtid. Ellers er også den tørrlagt når vannet går med til å drive turbinene i kraftverket.

Lage regulering på "Sø-sia" var ganske greit. Det var området til Kvernbergssund Ødegård og der var det lite bebyggelse i 1850-åra. Gatebredden ble satt til 20 alen (12,5 m). Gatenavnene som vises på kartet er de samme som er i dag med få unntagelser. St. Olavs gate ble den gang kalt "Teglverksgaden". Den gang lå det nemlig et teglverk oppe

på Helgesbråten som ga navnet til gaten. Kvernbergsgaten er noe amputert. Nå går den bare mellom Kirkegaten og Stangs gate. Nede ved Sundbrua (den gamle brua kom først i 1862), vises det plass for lasting og lossing av varer som "Røyertene" kom roende med fra Svangsstranda. En lignende plass var det på stranda nedenfor Glatvedt hotell. Stabells gate fikk navnet etter familien Stabell som bodde i den gamle "Hygen-gården", ovenfor gullsmed Jørgensens gård. I 1770-årene bodde den senere Eidsvollsmannen, generalen Frederich W.B. Stabell i denne gården.

På "Nord-sia" var gatenettet bundet av bebyggelsen som alt lå der. Det nye var Hønefossen som gikk i rett linje ned til elvebakken. Hammerbrogaten kom også med nå.

Det ble vist regulering "paa den saakaldte Soutange". (Også kalt Støentangen). I dag heter den Vesterntangen, og på "Gullatangen" som i dag heter Holtangen.

Hønefoss har gjennom årene utvidet sine grenser, så gamle fogd Owerens bekymringer har vist seg ikke å holde. Folketallet i Hønefossområdet og nærområdene har økt formidabelt. Så et bykart i dag hadde nok blitt dyrere en 6 spesidaler som ble Hans Berg til del.

Kilder:

Hønefossboka fra 1915 og Ropeids Hønefossbøker.

Ringerikes og kjærlighetens hovedstad

*Alle vi som går og rusler her på Ringerikes jord
vet at Hønefoss er bedre enn de aller fleste tror.
Og selvfølgelig fortjener den å få et sommer-kvad
og den er verdens aller vakreste og minste hovedstad.*

*Den har gater og butikker – og et mektig meieri
der de bruker shopping-bagger til å putte penga i
– ikke noen feller tårer over baggen som forsvant,
...såntno' hender jo i a n d r e byer også, ikke sant?*

*Nei, h e r kjeder vi oss ikke – som en kanskje måtte tro –
for ved rutebilstasjonen ligger byens flotte kro.
Der er lapskaus, pils og bayer, der er vørterøl og brus
og der møtes Ringerike til et liv i sus og dus....*

*Her er bønder, her er byfolk – her er litt av alle slag.
Og så glor vi på hverandre til gjensidig velbehag.
Byens torg har frodig flora. Hør dets muntre melodi:
Det er biler fra alle verdens land som suser oss forbi.*

*Selve f o s s e n er et eventyr – ja over all forstand –
En severdighet å kikke på....især når den har v a n n.
Noen n a t t k l u b b har vi ikke, men når skumringen tar fatt
Selges wienerwurst med lompe slik er H ø n e f o s s
ved natt.*

*Og hva k j æ r l i g h e t e n angår, har vi plenty nok av den.
Har du e n gang vært i Schjongslund', går du sikker dit igjen.
Jeg har rusla litt her oppe, men før ellers vidt omkring
i mange land og riker der hvor flørten var i sving.*

*Senoritas i Valencia, mamseller i Paris
fikk mitt hjerte til å banke nokså kvikt, naturligvis.
Der var ynde, eleganse – der var form og sjarm og stil
- det var sang i deres øyne, det var drøm i deres smil.*

*Men det der var bare blåbær. Da jeg kom til H ø n e f o s s
fikk mitt øye skue kvinner som bød alle andre tross.
Hva er skjønt som småby-damer som med sommerkjoler på
tar en tur på promenaden under sommerhim'len blå?*

*For en uskyld – for en renhet dette vakre synet byr.
...Og dog gjemmer deres hjerter mange glade eventyr.
Deres smil er underfundig – det er fler' enn jeg som vet
at de alle går og bærer på en deilig hem'lighet...*

*Hva er storby, hva er småby under kjærlighetens sol?
Skulle damene bekjenne ved Gud Amors skriftestol
er jeg sikker på det senere av noen hver kan si's
at det s a m m e skjer i Hønefoss som nede i Paris.*

Dorian Red

DORIAN RED

Omtalen av en bag på meieriet i andre vers har sammenheng med at meieriets pengeskap ble sprengt i 1959. Skapsprengerer tok med bagen med penger i. Diktet må da være skrevet i 1959 eller 1960.

Dorian Red var det pseudonym dikteren Arne Paasche Aasen (1901–78) satte under sine mer lettbente vers som han i første rekke forsynte Arbeiderbladet med. Han hadde hytte i Haugsbygd og tilbrakte mye av sommeren der sammen med kona som gikk under navnet Vaps. Paasche Aasen mest kjente dikt fra disse kanter er "Blåveispiken". Han skrev også vakre dikt til Haugsbygds pris.

Hagbart Thisted

en idérik borger i en ung by

Hagbart Thisted (1847-1938) kjempet fram mange ideer som han mente ville tjene Hønefoss som by i et rikt og stort oppland. Han likte best å sette ting i gang. Når det gikk bra, kunne han bli lei og da måtte han finne på noe nytt.

Av Else Marie Abelgård

Hagbart Thisted var født 8. mars i 1847 i Lardal. Allerede som 12-åring ble han sendt på Nissen gutteskole, videre fikk han handelsutdannelse i Lübeck og praksis i London, Paris og flere steder i USA.

Herfra brakte han med seg erfaring fra mange ulike miljøer, språkkunnskaper, interesse for hest og en klimafeber som tvang ham til sengs når den meldte seg. Hjemme i Lardal ventet Kirsten Juel Schjerven. I 1873 giftet de seg og fikk etter hvert døtrene Mathilde, Inga og Kristine.

Teknisk interessert

Han hadde stor interesse for tekniske nyvinninger. Det ble bygget en talestasjon fra Kristiania til Glatved med fire abonnenter (Glatved, Berg på Hadeland Glassverk, Grøndahl på Follum og Røsholm på Hofs Brug.) Første samtale var visstnok julaften 1888. Da staten innløste de private telefonselskap, ble han spurt om å være bestyrer, men han takket nei. Han ville være en fri mann. Ifølge Ringerikes Blad 21. februar 1901 foreslo regjeringen å innløse Thistedes telefonnett i Hønefoss for 18 500 kroner.

Hagbarth Thisted kjøpte en norskbygget bil som het Star. Den var visst sjelden ute av garasjen.

Familiebilde fra 60 års bryllupsdag 1933. Hagbart og Kirsten Thisted med døtre og deres familier.

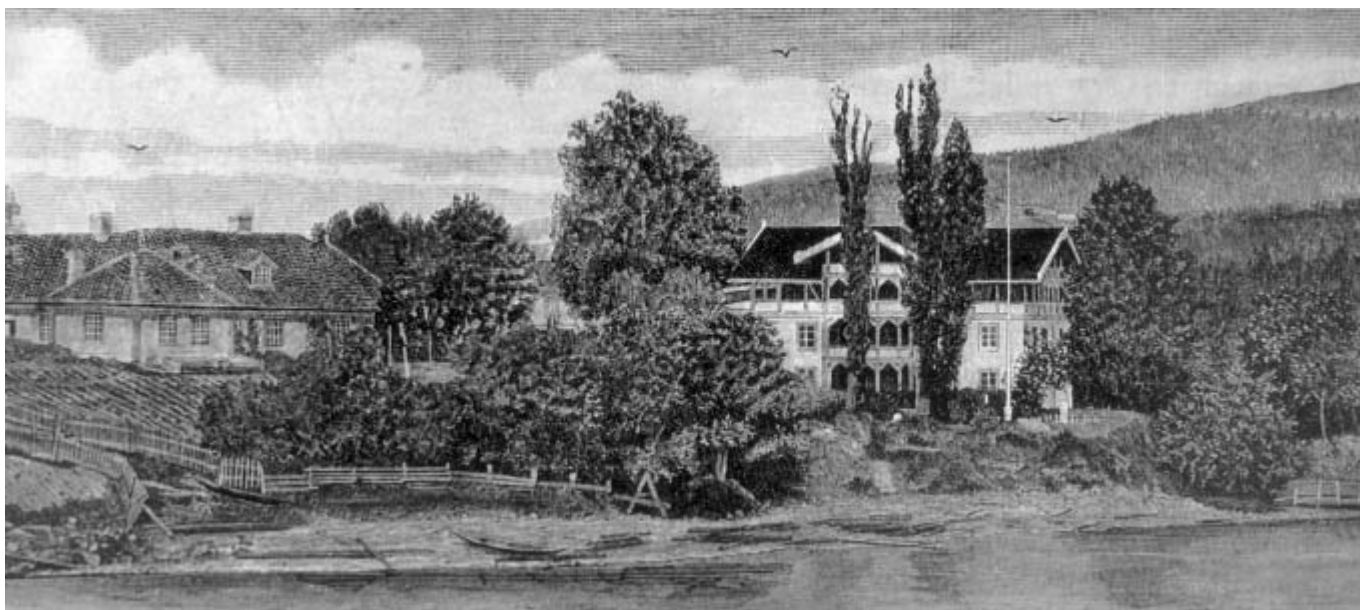
Hagbarth Thisted hadde på sine reiser i distriktet registrert at det var mye ugress i kornåkrene og han tok fatt på planene med å realisere en mølle og et frørenseri. Han fant et lite hus som sto ved sydenden av broen. Der bygget han mølle i 1904. "Den var Hønefoss' eneste mølle og hadde derfor beskjeftigelse med å male de omliggende distrikters korn. Ved siden av "bondemalingen" drives den også som handelsmølle og kjøper inn større og mindre partier fra Ringeriksbygdene til formaling og salg", står det i byens historie av 1915. I 1918 overdro H. Thisted sin mølle til Herr Nils og Finn Engelstad.

Fra omtalen i Ringerikes Blad siteres: "Under det tidligere navn Thistedes Elektriske Mølle, agter de at drive møllen uforandret under ledelse av Finn Engelstad, der har været ansatt ved møllen de siste 3 aar". Møllen var i drift til etter 2. verdenskrig.

I 1904 kjøpte Thisted Petersløkken. Her ble elektrisk frørenseriet oppført i 1908, det samme ble en benmølle og en elektrisk sag. Hagbarth Thisted var ikke møller, men han hadde folk som kunne faget, blant disse var Olaves Wilhelmsen. Gule og grønne erter ble ikke alltid godt nok sortert. Når en slik feil oppsto, tok Olaves ertene med til Hønefoss hjelpefengsel for at de innsatte kunne sortere ertene for hånd. En soknedøl syntes da han var ferdig med sin del at ingen skulle ha nytte av hans arbeid og blandet ertene sammen igjen.

I 1898 hadde Ole, Herman og Anton Oppen, Erik Waagaard og Hagbart Thisted dannet aksjeselskapet, Hønefoss Elektrisitetsverk, og bygget kraftverk i Kvern voldfossen. Kraftverket produserte strøm til belysning på Veme, Oppen og sentrale steder i Hønefoss og etter hvert til byens industrielle virksomheter.

Hotelleier i Hønefoss

Glatved hotell.

Hagbart Thisted startet 1873 et glassmagasin i Kristiania, men lyktes ikke. Det ble den direkte årsaken at han kom til Hønefoss i 1888.

Vennen Hans Berg på Kristiania glassverk sa det ikke nyttet med to store glassmagasin i Kristiania. Thisted gikk konkurs og familien måtte søke en annen levevei. Ekteparet Thisted ville prøve seg som turistverter og var på befarings i Gudbrandsdalen og Vestlandet. De hadde nesten bestemt seg for å slå seg til i Loen, men plutselig dukket den store og blide Aksel Glatved opp i Kristiania for å selge Glatved Hotell. Hagbart Thisted slo til og kona Kirsten reiste samme dag til Hønefoss for å overta. Hun hadde kjøpekontrakten med og godt var det, for Lauritz Glatved var ikke informert.

Dette var i april 1888. Med salget fulgte gamle og prektige Randi Skøien, som var kokke, en rød eldgammel harehund, Alarm, og hesten Ruggen som fraktet gjester til og fra stasjonen. Thisted-døtrene reiste noen dager senere med toget fra Vestbanen til Hønefoss. Hagbart Thisted var igjen i Kristiania for å rydde opp og organisere flyttingen. Med hest og gigg kunne han endelig dra etter til Hønefoss hvor han kom til å virke resten av sitt liv.

Drev fram hotellet

Vellykkede begivenheter gjorde Glatved hotell kjent og ga det stjerne i internasjonale reisehåndbøker (Bædeker). Hotellet hadde i noen tid vært forfall, men pinseaften 1888 var hotellet fylt av gjester og grunnstenen til nytt liv i hotellets historie var lagt. Flere malere besøkte hotellet. Malerier som i dag er i etterkommernes eie, var kanskje betaling for opphold på Glatved.

I 1889 var det en orientalistkongress i Kristiania med 400 deltakere fra hele verden. De hadde utflukt til Hønefoss og skulle spise på Glatved. Store telt var reist på løkka utenfor hotellet. Dette kunne være god reklame for hotellet og mye arbeid ble lagt i forberedelsene. Byen var pyntet med æresportaler og i en av øyene i fossen var det bygget en bjørn. I bakken mellom Riddergården og Glatved fikk fotograf Sczinczsky reist tribuner og en stillas ute i elven for å forevige begivenheten. Orientalistdeltakerne var meget fargerikt kledd. Altanene på Glatved var fylt av tilskuere som strømmet til fra hele distriktet.

På menyen var det blant mye annet helstekt smågris. 19 griser stekt knestående i bakerovnen. En dyktig kjøkkenjomfru var hentet fra Kristiania. Stallguttene på Glatved og Hønefoss Brug var servitører. Særlig roser Kristine Berg den unge og flittige Anders Frøyshov, sønn av stallmesteren på

Bruget, som balanserte tallerkenstabler som en sirkusartist.

Hotellets lille ishush kunne ikke romme de enorme mengder rester av mat. Kjøkkenjomfruen visste råd. Alle stallguttene ble sendt med plakater på byen og inviterte til folkefest. En krone måtte man betale ved inngangen og for denne sum fikk man varm mat. Det vrimlet av folk og restematen forsvant. På 1880-tallet var det mote å etterlate rester i vinglassene. Vinslantene fra kongressen og de siste matrester ble gitt til hotellets griser. De ble ganske beruset.

Keiser Wilhelm II og kong Oscar II med følge besøkte Hønefoss i 1890. Bystyret og byens honoratører var innbudte gjester til middag. Keiseren og kongen hadde det travelt så hver rett fikk ikke lang tid. Doktor Dietrichson og Thisted-døtrene som sto i kulissene hadde stor moro av alle de forfjamsede fjesene som ikke rakk å smake på maten før servitørene hentet tallerknene. Kristine Berg mintes med skrekkblandet fryd kysset hun fikk på kinnet av Oscar II. Blomsterbuketten hun fikk av keiseren hang i glass og ramme.

Hønefossen var vakker og mange turister kom for å se. Især engelske menn kom til Glatved for å fiske ørret i elven. Når laksefisket startet i Lærdal, kjørte Thisted dem i karjol over fjellet.

Som hotellvert ivret han for å fremme turisttrafikken. Thisted var med og stif-

Hagbart og Kirsten Thisted klare for hjemreise til Hønefoss i spisslede fra Berg på Sokna i 1914.

tet turistforening. Han hadde inntil 18 hester på stallen for å kunne skysses gjestene til Ringkollen og Sperillen. Han drev en kort tid passasjerrute til Oslo med charabanc som var en åpen firehjult vogn med benk langs hver side bak kusen. Gjестene ble hentet i Sandvika. I Humledal var det hvil og hesteskifte fra stallen han hadde der.

Solgte hotellet

I 1899 solgte Thisted Glatved. "Når Bergensbanen står ferdig, vil ikke trafikken være den samme. Hotellvert i liten by er jeg ikke skikket til å være," hevdet Thisted. Kirsten Thisted elsket å være hotellvertinne. Hun var et ordensmenneske og ble kalt Kirsten med det store nøkkelknippet. Hun var ikke glad for salget, men hun støttet alltid sin mann. Døtrene hadde ved å gå sin mor til hände hjulpet til i hotelldriften. De hadde fått lære språk ved opphold i Frankrike og Tyskland. Kristine seilte som underjomfru på båten Sperillen en sommer. Mathilde, som kanskje var mest imot salget, gikk inn i Røde Kors. Inga var gift og Kristine var forlovet.

Hesteentusiaster

Hagbart og Kirsten Thisted var glad i hester. De kjørte hver sommer til Lardal med hest, ja helt til Rjukan var de på familiebesøk på sine eldre dager. Når de skulle til Sokna vinterstid, kappkjørte de gjerne i hver sin spisslede. Hagbarth Thisted fikk ha sine tanker i fred og nye ideer ynglet under slike kjøreturer. Han kjøpte inn hester for avl blant annet

for sin svigersønn Oluf Berg. Hestene, Umberto og Director som Thisted kjøpte var kanskje blant de første blodshestene på Ringerike.

Etter at Glatved var solgt, flyttet familien Thisted nyttårsaften 1899 inn hos Ole Helgesen på Helgesbråten, før de våren 1900 fikk sitt eget hjem i Thistedgården, Fossveien 1. Den ble kalt den første store moderne forretningsgård i byen. "Gården var branntaksert for kroner

120 600,-. Arkitekt var Larsen, gråstensmuren av murer Bergstrøm og murerarbeidet for øvrig av murmesterne Ole og Peter Johannesen, blikkenslagerarbeidet av C. Larsen, snekker og tømmermannsarbeidet av Hagen Jensen, malerarbeidet av maler Pettersen, og elektrisk lys og kraft av Hønefoss elektrisitetsverk" (Ringerikes Blad 10. november 1900)

I dette bygget åpnet også Hønefoss Verktøyfabrikk sin bedrift i 1900 med "tidsmessige og sindrige Maskiner som kan gjøre noget af hvert". I bygget var det også telefon, telegraf og post.

Til Petersløkken

Da Thisted hadde bygd om Petersløkken i 1916, flyttet han dit sammen med sin kone Kirsten og datteren Mathilde. Thisted måtte alltid ha dyr omkring seg, og gris ble han aldri ferdig med. På Petersøya holdt han gris. Til fór ble det brukt skyller blant annet fra Hvalsmoen og avfallet fra frørenseriet. Fuktigheten på Petersøya gjorde at dette ikke ble lønnsom butikk; et spadestikk i grunnen og vannet tørt fram. Likevel fortsatte Mathilde Thisted og Bjarne Basberg med hjelp fra Adolf Bakka til etter annen verdenskrig.

Fra Petersøya hentet Thisted i flere år den grove grusen som høst og vår la seg mellom Petersøya og fastlandet. Den ble fraktet med elva fra Heen. Thisted var formann i byggekomiteen for Hønefoss og Opland kreditbank. Peter Ask var hans byggmester og fra Petersøya hentet de støpegrus. To hus satte han opp i

Hofgaardsgate. Hønefoss gamle hjem er og støpt med grus og stein herfra.

Da Thisted feiret sitt gullbryllup, skjenket de Hønefoss kirke et smijernsgjerde for å forskjønne kirkens inngangsparti. Han tilplantet kirkegården så man kunne vandre som i en hage mellom gravstedene.

Thisted likte ikke å krangle med folk. Han betalte sin skatt med glede. Av sinn var han sosialist, men stemte borgerlig for han ville stå fritt til å uttale seg. Han var en praktisk mann. Når byens øldrikere samlet seg på Petersøya og ble sultne, gikk de til fru Kirsten for å få mat. Thisted mente de måtte gjøre seg fortjent til mat. Ei harpe til sortering av sand ble reist og en stor grushaug ble kjørt fram. Når de hadde gjort noen kast med sand, kunne de gå til fru Kirsten og be om mat.

Hagbart Thisted må ha vært omgjengelig og samfunnsengasjert. Han hadde sine trofaste tjenere både på Glatved og Løkken. Kirsten Thisted kunne være kvass, men myndig og ansvarsbevisst. Det var ikke lett å tjene hos henne og datteren Matilde.

Hagbart Thisted mottok Kongens fortenstmedalje i gull i 1937.

"En mektig energi, våkent initiativ og en forståelsesfull interessethet", sto det i minneordet ved hans død i 1938. Kirsten Thisted døde i 1942.

De etterlot seg tre døtre. Mathilde var ugift. Inga var gift med Bernhard Bache og hadde tre barn. Kristine Helene var gift med Oluf Berg hadde åtte barn.

Om artikkelforfatteren

Else Marie Abelgård født på Sokna i 1939. Etter lærerutdanning og praksis i Bodø fra 1959 til 1964, var hun i flere år lærer på Sokna skole. Hun er leder av Soknedalen lokalhistoriske forening og med i redaktørforeningens avis Dalen Vår. Else Marie Abelgård er oldebarn av Hagbart Thisted.

Kilder:

Et lydbånd med datteren Kristine Berg fra 1950-årene, et brev fra datteren Matilde Thisted og samtaler med dattersønnen Kaare Berg.

Den første arbeiderreisinga på Ringerike – Fra suksess til tragedie

Arbeidsfolks første politiske organisering på Ringerike var til å begynne med en suksess. Det revolusjonære tilløpet ble imidlertid slått ned med hard hånd av myndighetene og endte med harde fengselsstraffer og personlige tragedier for dem som stilte seg i spissen for bevegelsen.

Av Fred Harald Nilssen

Det var Marcus Thrane sto bak arbeiderreisningen på Ringerike. Distriktet spilte en sentral rolle da Thrane-bevegelsen blomstret for 150 år siden. Oppblomstringen var spesiell stor på Ringerike. I løpet av ett år ble det dannet 19 foreninger.

Noe urettferdig har arbeiderforeningens virksomhet på Ringerike som oftest blitt framstilt som en tragikomisk hending i Ringerikes lokalhistorie, på grunn av den tragiske slutten den fikk gjennom den såkalte "Hattemakerkrigen".

Ikke bare politikk

Ved siden av sin rent politiske virksomhet drev arbeiderforeningene et omfattende opplysningsarbeid. Thrane-bevegelsen hadde et program som ingen i dag ville ha problemer med å slutte fullt opp om. Hovedkravet var alminnelig stemmerett. Arbeiderbevegelsens pionerer argumenterte med at dersom arbeiderne fikk stemmerett, ville de få talsmenn på Stortinget og slik kunne endre lovene.

Skolen skulle være lik for alle. Den skulle gi undervisning i historie, geografi, naturfag og fysikk.

Foreningene ivret for å opprette sparebanker. De ble sett på å ha en opp-

dragende oppgave ved å lære småkårsfolk å spare og ha orden på økonomien sin. Hønefoss-foreningen opprettet "Hønefos Laaneindretning" som senere skiftet navn til "Hønefoss sparebank".

Det ble etablert en rekke hjelpekasser og understøttelseskasser. Lederen for Hønefoss arbeiderforening, hattemaker Halsten Knudsen, fikk i gang en skrive-skole og forsøkte å få de andre foreningene på Ringerike til å gjøre det samme. Skolen ble kalt søndagsskole. Første skoletime begynte 21. april 1850 kl. 14.30 i skolestua på Nordsida.

Videre ble det opprettet leseværelser og boksamlinger for medlemmene. Alt dette og advarsler mot fyll viser hvor ansvarlige foreningene var.

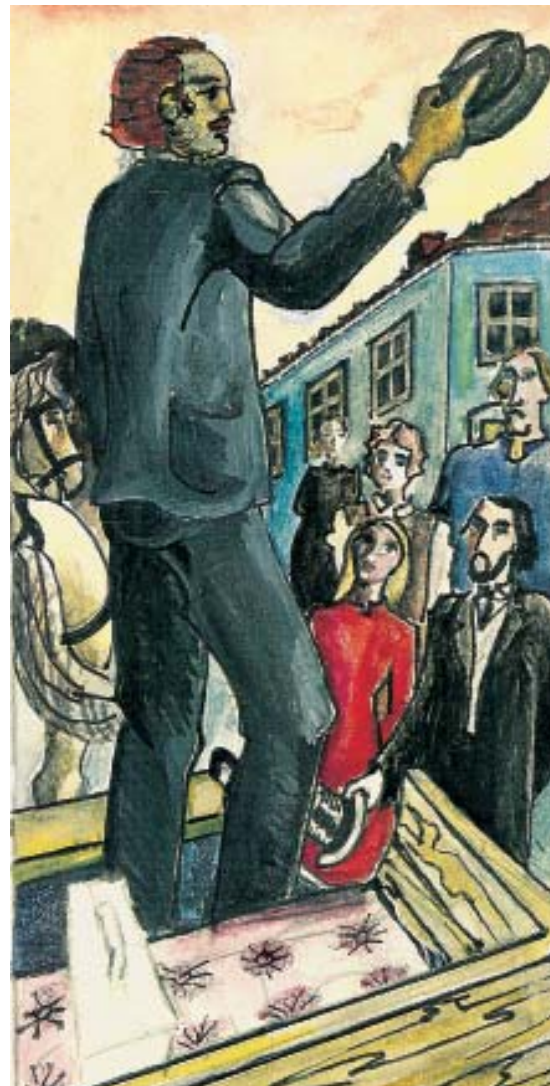
Fester

Det ble holdt forskjellige fester for medlemmene. Det var både 17.mai-fester og jonsokfester. Foran 17.mai-festen i 1850 ble det advart mot faren for fyll og bråk. Man hadde erfaringer med at noen av medlemmene "ikke setter Foreningens Moralitet i det bedste Lys... og det er derfor en Pligt for ethvert Medlem, at afværge Galskaber, hvor man kan". Halsten Knudsen truet med festdel-takere som skulle "være saa fri at vorde beskjenket, da maa de uden Fortrydelse fjerne sig fra vort Samvær den Dag".

Arbeiderforeningene på Ringerike sendte vinteren 1849-50 en søknad til kongen om at Hønefoss måtte bli by.

Første forening

Da Marcus Thrane kom til Hønefoss i slutten av april 1849, ble det stiftet en forening der. Like etterpå ble det stiftet to i Ådal. "Arbeiderforeningens Blad" for september viste hvilken fart organiseringen hadde det året. I en oversikt over antall foreninger hadde Hønefoss 219 medlemmer, Ytre Ådal 79, Øvre

Marcus Thrane kom til Hønefoss i slutten av april 1849 og agiterte for at arbeiderne måtte organisere seg. (Illustrasjon: Asle Raaen)

Ådal 107, Sokndalen Ytre 50, Soknedalen, øvre 87, Storelven, Norderhov 38, Vegårdsfjeringen, Norderhov 12.

Utover høsten og vinteren vokste foreningene voldsomt. Sommeren 1850 var Hønefoss-foreningen blant landets største.

Selv om historikere har hatt problemer med å finne ut hvor mange medlemmer bevegelsen hadde på Ringerike, anslår forfatter av Hønefossboka, Andreas Ropeid, at foreningene på det meste høsten 1850 hadde 1400 medlemmer.

Det finnes ingen sikre og fullstendige medlemslister. Det nærmeste som finnes av oversikter er lensmennenes lister og underskriving av petisjoner som arbeiderforeningene sendte kongen for å be om at Hønefoss ble by.

Ved siden av Marcus Thrane kom flere ringerikinger til å operere som agitatorer i hele landet. Hattemaker Halsten Knudsen og Gudbrand Larssøn Sundløkken gjorde seg særlig bemerket i organiseringsarbeidet sammen med lærer Johan Henrik Semmen.

Ringerike kom også til å bli sterkt representert på de store arbeidermøtene "Lilletinget" som ble holdt på Ladegårdsøen som Bygdøy het i 1850. Ved siden av hattemaker Knudsen møtte husmann Gulbrand Johnsrud fra Øvre Ådal og Hans Christensen Fjeld fra Hole.

Blomstringsår

Organisasjonstanken bredte seg raskt blant bønder og arbeidere på Ringerike. Agitatorer som Gudbrand Sundløkken og hattemaker Knudsen ble sendt til Hadeland, Land, Toten, Hallingdal og Sogn for å få dannet arbeiderforeninger. Om Sundløkken het det at: "Han søgte at vække Arbeiderstandens Misnøje med de bestaaende Forhold og angrep paa det voldsomste alle af Lykken mere begunstigede Samfundsklasser, idet han dog undgik at berøre Arbeidernes Forhold til Gaardbrugerne, som han søgte at inddrage og til dels fik inddraget i Foreningerne".

Denne omtalen av hvordan Gudbrand Sundløkken agiterte gir et godt bilde av

hvordan det var mulig for at den organiserte politiske arbeiderbevegelse blomstret så raskt opp.

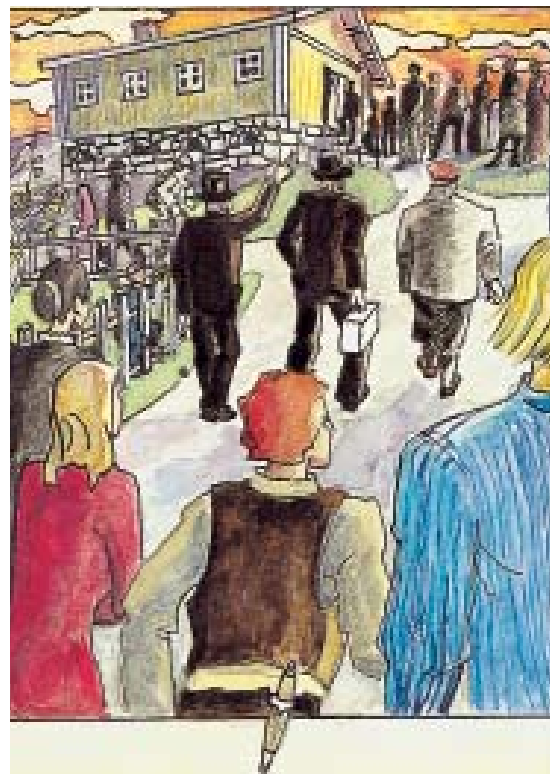
Thranebevegelsens suksess var at den fikk sterk grobunn på landsbygda. Slik ble det skapt helt andre gunstige forutsetninger enn i andre land ved at en unngikk å skape et sterkt motsetningsforhold mellom arbeidsfolk i bygdene og arbeidere i det framvoksende industriproletariatet i byene.

Sundløkken agiterte sterkt mot embetsstanden, spesielt skifteforvalterne, fogdene og prestene. Militæret ble spart. Stortinget ble beskyldt for å hale ut tiden for berike seg selv og at lovene ikke gavnet arbeideklassen.

"De offentlige Tjenestemænd, som havde Utpantninger og Eksekutioner, kaldte han "Graabener"; Skiftevesenet skildrede han med følgende drastiske Billede: Naar en Husmand dør, og han har en Ko og en Sau, tager Skriveren Koen og Lensmanden Sauen, medens Husmandens Familie kanske til Rest faar beholde Gryden," heter det i skildringen av Sundløkkens agitasjonsferd i Hallingdal.

Militante ådølinger

Det andre Lilletinget i 1851 ble den direkte opptakten til "Hattemakerkrigen". Selv om Thranebevegelsen hadde et demokratisk program, rådet det klare antidemokratiske tendenser blant arbeidere og husmenn på Ringerike. Det kan forklares med at de var svært skeptiske til datidas demokrati. Foran arbeidermøtet i 1851 rådde det en militant stemning i Ådal. Ytre Ådalens Arbeiderforening holdt 1. juni møte på Løkkemoen under gården Skollerud for å instruere formann, lærer Johan Henrik Olsen Semmen, hvordan han skulle forholde seg på tinget: "Nu er Armoden og Elendigheden bleven saa stor, at

Thranebevegelsen fikk så god oppslutning at det ble dannet 19 arbeiderforeninger på Ringerike. (Illustrasjon: Asle Raaen)

Arbeiderne ikke er i stand til at udholde det længer. Det ser ud for at det ikke længer er noen anden Vei tilbage for os, end den der gaar til Galgen. Hvem har bemyndiget Aristokratiet til at være vore Formyndere? Til at forfatte og foreskrive Love for os? Vi har ikke bemyndiget dem dertil. De har ikke spurgt os derom. Skal da deres Love være gjældende for os? Nei, langtfra," het det blant annet. Det ble konkludert med at alle personer som hadde nådd myndighetsalder skulle ha stemmerett "baade i statsborgerlige og kommuneanliggender". Hvis ikke dette ble innfridd, måtte staten selv ta følgene.

Hattemakerkrigen

Forhandlingene på Lilletinget i 1851 førte til at Thrane og Abilgaard ble arrestert. Det skyldes uklare voteringer om bruk av makt dersom arbeiderne ikke fikk gjennomslag i stemmeretts-saken gjennom forhandlinger. Ringerikingene Johnsrud, Semmen og Knudsen ble nevnt blant dem som talte for maktbruk.

Trussel om maktbruk gjorde myndighetene nervøse og arresterte Thrane. Myndighetenes aksjon mot arbeiderforeningene og kriminalisering av dem, førte til uroligheter på Ringerike og ble den direkte årsaken til Hattemakerkrigen i juli 1851.

I Hønefoss ble hattemaker Knudsen forhørt. Da han skulle føres til arresten,

ble han befridd av folkemassene. Han ble arrestert på ny, men ble igjen befridd etter kamp. Helge Tytødden og Iver Øien, kjent som Ringerikes sterkeste karer, eskorterte Knudsen hjem. I løpet av de neste dagene ble det holdt flere møter i Hønefoss og Ådal. Ådølingene dro i demonstrasjonstog til Hønefoss og Tytødden truet med at hele dalen ville

De mest aktive i arbeidet for et mer rettferdig samfunn på Ringerike fikk straffarbeid. (Illustrasjon Asle Raaen)

Kvinnene viste på sin måte hva de mente om øvrighetens behandling av thranittene. (Illustrasjon Asle Raaen)

gjøre opprør dersom han eller Knudsen ble arrestert.

I mellomtida rykket både kavaleri og infanteri fram til Norderhov og fikk arrestert Knudsen, Semmen, Tytodden og Fredrik Hvalseie. De ble ført til Kristiania og de fleste måtte sitte fire år i fengsel før de fikk dom.

Harde dommer

En kongelig kommisjon ble oppnevnt for å dømme arbeiderforeningenes ledere og deltakere i opprøret. Kommisjonen avsa ikke dom før 10. april 1854. De tiltalte ble delt i åtte grupper, fra dem som ble frifunnet til tildels harde tukthusstraffer. Dommene varierte fra noen ukers fengsel på vann og brød til 10 år for lærer Semmen og 15 år for hattemaker Knudsen.

Saka gikk til Høyesterett som avsa dom året etter. Semmen og Knudsen fikk redusert dommene sine til henholdsvis tre og ni år.

Andre ringerikinger som ble dømt var Gulbrand Johnsrud, ett år, Anders Larsen Sundløkken, tre og ett halvt år, Anders Kristiansen Marigaard, 30 dagers vann og brød, Ole Mælingen, ni måneder, pottemaker Nils Andersen, sju måneder, Hans Olsen Holt, åtte måneder, Ole Ingebrigsten Semmen, lærer Semmens far fikk to år. Han var blind og hadde diktert fullmakten sønnen fikk til Lilletinget i 1851. Videre fikk Fredrik Hvalseie 30 dagers vann og brød,

Anders Gulsplads, to år og Elling Semmen, ett år. En rekke andre deltakere i Hattemakerkrigen ble dømt til kortere fengselsstraffer. Helge Tytodden som kommisjonen hadde dømt til sju år, var i mellomtida druknet i fløtningsulykke. Høyesterett avviste derfor dommen hans.

4. juli 1855 begynte de hardest dømte å sone dommene sine. Da hattemaker Knudsen skulle overføres til straffeanstalten, døde han plutselig av kolera og ble gravlagt på kolerakirkegården ved Tøien.

Flere av "opprørerne" dro til Amerika etter at de hadde sonet straffene sine. Marcus Thrane dro også av gårde i begynnelsen av 1860-årene.

Selv om den første arbeiderreisninga ble slått hardt ned, fikk den varig betydning. Den kom til å prege den kampen som Venstre og De Forenede Norske Arbeidersamfund reiste for allmenn stemmerett. Da den moderne politiske arbeiderbevegelse vokste fram, hadde den rot i Thranebevegelsen. Thrane og hans menn hadde skapt grobunnen.

Taus lokalavis

Ringeriges Ugeblad er en mager historisk kilde for julidagene i Hønefoss. Bladets redaktør, Johan Jørgen Krohn, stilte seg avventende til arbeiderforeningene. Han ga mye spalteplass til referater og innlegg om foreningenes virksomhet. Thranes foredrag 27. april

1849 ble referert og kommentert. I utvidet form ble Amund Pedersen Wolds foredrag om et mer moderat program 30. mars 1851 trykt.

Men om Hattemakerkrigen var avisen helt taus. Først 7. august står å lese at "Aarsagen til at vi Intet have indtaget i vort Blad om Arbeiderurolighederne er den, at vi troede saadant at være mindre rigtig saa længe Arrestationerne foregik, og fordi Bladet læses af de Fleste her i Egnen. Christinianiablade have nu leveret saa fuldstændige Referater af det passerende, at det maa ansees ufornødent at oppripe dette for vort Publikum, uden for Ringeriget, og der kjendes Historien af Enhver".

Avisa begrenset seg til å skrive om avhørene av de mest framtreddende lederne.

Kilder:

Andreas Ropeid: Hønefoss – byens historie, bind 2.
Thranerørsla i norske bygder, Det Norske Samlaget, Oslo 1977
Kaare Fr. Wilhelmsen: Den politiske arbeiderbevegelse i Buskerud, Buskerud Arbeiderparti 1948
Oddvar Røste: En varde i distriktet, Ringerikes Blad 150 år, Hønefoss 1995

Murbebyggelsen i Hønefoss

I "Ringerike" for 2000 ble den eldste bebyggelsen i Hønefoss omtalt. Nå skal vi gå videre og vise en del eksempler på murgårder fra slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet.

Tekst og foto av Jørn Jensen

De første murgårdene i Hønefoss ble bygd rundt 1860, og andelen murgårder økte jevnt fram mot århundreskiftet og ut på 1900-tallet. Et fåtall murvillaer ble bygd tidlig på 1900-tallet, men de aller fleste murgårdene var forretningsgårder med leiligheter i de øverste etasjene. Disse var naturlig nok plassert i sentrale strøk, mens murvillaene lå i boligområdene som grenset opp mot sentrum.

Fordelen med å bygge i mur var minsket brannfare. I gammel tett trehusbebyggelse ville en eventuell brann kunne spre seg raskt og få store konsekvenser. Hønefoss har vært spart for store brannkatastrofer, med unntak av en brann på Nordsida i 1854. Drammen har derimot opplevd flere storbranner. Bybrannen på Bragernes i 1866 var den verste. Da brant hele 376 eiendommer og 5000 mennesker ble husville. Etter denne brannen og et par mindre branner i 1870 ble det innført nye byggeforskrifter som begrenset gesimshøyden for trehus til fem meter. På den måten ønsket myndighetene at det skulle bygges murhus. Dette var imidlertid ikke helt vellykket, da så å si hele byen, med unntak av en del sentrumseiendommer, ble bebygd med halvannetasjes trehus. Denne hustypen ble faktisk kalt Drammenshuset. I Hønefoss har det parallelt med byggingen av murhus på slutten av 1800-tallet blitt bygd flere store trebygninger i to fulle etasjer. Her har det altså ikke vært forskrifter som har prøvd å framtvinge murbebyggelse. Kostnadene ved å bygge i mur var større enn ved å bygge i tre, noe som har ført til at mur-

Stabellsgt. 7.

gårdene ikke fikk noen stor utbredelse. Det var nok også lettere å finne folk som kunne bygge trehus, enten de ble tømret eller satt opp i bindingsverk.

Stabells gate 7 skal være den første murgården i Hønefoss sentrum. Den er vist på et fotografi fra 1866. Bildet er tatt fra Nordsida og vi ser tydelig hvordan den ganske nybygde og hvitpuskede gården hever seg høyt over den lave trebebyggelsen i strøket. Gjestgiver Elling Amundrud bygde huset. Hønefoss kommune hadde kontorer her i mange år, og Hønefoss Samlag (Vinmonopolet) hadde utsalg i gården fra 1893. Stabells gate 7 ble revet i slutten av 1990-åra, etter flere års forfall.

En annen av de aller første murgårdene, er **Søndre torg 5**. Gudbrand Olsen Botilrud var eier av eiendommen i 1861. Bygningen er sannsynligvis satt opp på denne tida. Gården hadde til å begynne

med et enkelt klassisistisk preg, uten for mye dekor. De tallrike pussdetaljene i jugendstil på fasaden er kommet til ved en ombygging i 1915. Arkitekten for ombyggingen het Eide og byggmesteren Johansen. Her har vært både forretning og bank, og gården er kalt Tandberggården.

Søndre Torg 5.

Storgata 6

Storgata 1 tilhører også de første murgårdene. I størrelse og form skiller den seg ikke mye ut fra nabogårdene Søndre torg 8 og 7A (Løchengården), men er i motsetning til de to oppført i pusset teglstein. Eiendommen er oppmålt i 1864, og kartet fra 1883 viser at den er bebygd, men med et betydelig kortere hus enn det som står i dag. Huset er siden forlenget. Gården er omtalt som banksjef Jensens gård. Ringerikes Sparebank holdt til her fra 1878 til 1899. Deretter overtok Oppland Privatbank fram til 1917. Dette er et godt eksempel på de tidlige toetasjes murgårdene med et enkelt uttrykk.

Storgata 6 er kalt Syversengården, og

skal være bygd for A. E. Weien i 1883. I likhet med de andre tidlige murgårdene, er den bare i to etasjer. Det brutte hjørnet ble påbudt i bygningsloven av 1845.

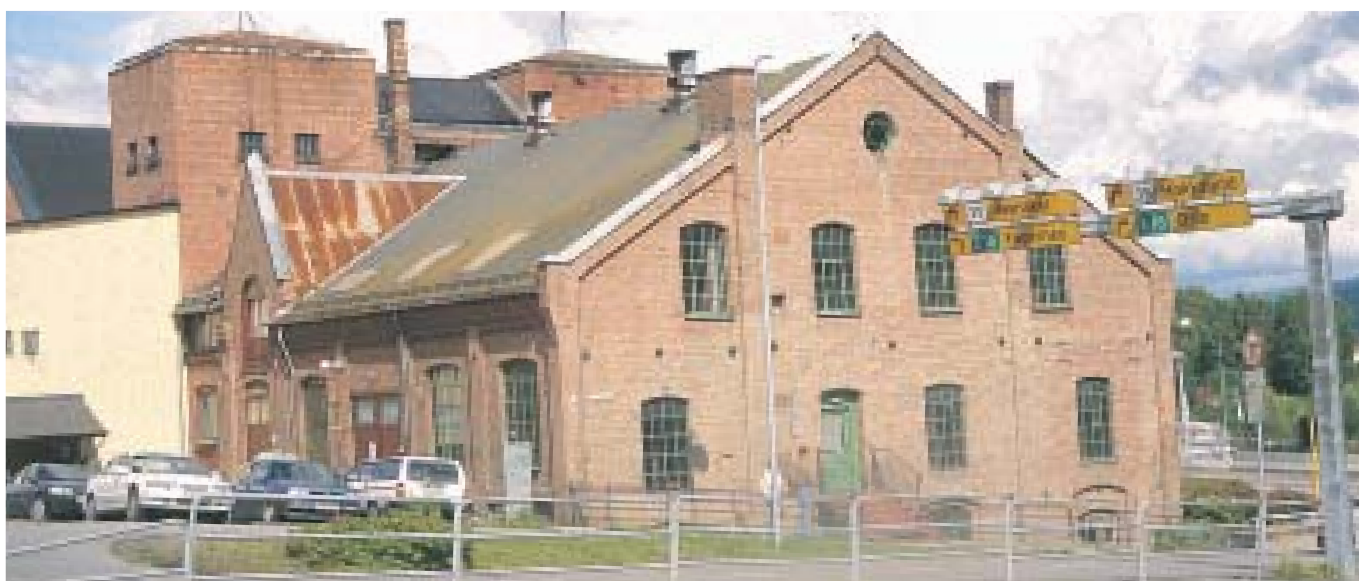
Nordsida av Søndre torg ble ikke bebygd før i 1887. Tidligere lå den såkalte "hestebindinga" her, der bøndene bandt hestene når de var på bytur. Søndre torg 4, en stor treetasjes bygård i pusset teglstein ble bygd for Thorvald Gulbrandsen Wexhal, med forretninger i 1. etasje og leiligheter i de andre etasjene. Både Hønefoss og Ringerikes Sparebank hadde lokaler i gården i en periode. Gamle bilder viser også flere forretninger, både Anders Olsen, Kristi

Hallingby og Oluffa Øverbyes hadde forretning i 1. etasje, sistnevnte hadde Manufaktur og Modeforretning. En fløy mot Stabells gate, Søndre torg 4 B, ble reist i 1894. Gården er en typisk representant for murbygninger fra slutten av 1800-tallet, oppført i en stilart som kalles historisme, med en blanding av flere eldre stilformer. En kan legge merke til at det er ulik detaljering fra etasje til etasje.

Skolene er viktige bygninger i nærmiljøet. Ringerikes Middelskole i Kvernberggata 18 sto ferdig i 1886. Bygningen var i to etasjer i teglstein uten puss. Ytterst på hver langside ble fasaden trukket litt fram, noe som ga bygningen et mer monumentalt preg. En forlengelse fra 1919 huset Hønefoss og Oplands Kommunale Gymnasium. Siden er skolen utvidet flere ganger, men eldste del står fortsatt.

Hønefoss Folkeskole i **Høneengata 9** var opprinnelig en toetasjes bygning med valmtak. Feltene rundt de høye trefagsvinduene var pusset, resten av bygningen besto av upusset teglstein. Den sto ferdig i 1890, og inneholdt både sløydssal, skolebad og folkebad. Noen år seinere kom skolekjøkken og gymnastikksal. I 1923 ble det påbygd en etasje til med mansardtak. Antakelig ble hele bygningen samtidig pusset, noe som ga den et ganske endret utseende.

Industriarkitekturen fra slutten av 1800-tallet finnes det fortsatt mange gode

Arnemannsveien 5

Arnemannsv. 5.

eksempler på i distriktet. På Hønefoss Brug, i **Arnemannsveien 5**, ble det bygd tresliperi. Denne bygningen sto trolig ferdig i 1897, i 1922 ble den nye kraftstasjonen bygd inntil. Store bygninger i upusset teglstein, med vinduer med jernsprosser, er typisk.

Hønefoss Brug ble i 1893 solgt til Edward Lloyd Ltd., et firma som drev sin virksomhet i hele verden, og hadde hovedkontor i London. Dette var verdens største papirfabrikkeier fram til 1920. Fabrikken i Hønefoss framstilte papirmasse, som ble fraktet til England, og videreforedlet der. Det nye byggetrinn fra 1909 ga bybildet i Hønefoss et nytt ansikt, med tårnet i sørenden av

Prinsens gate 27.

Hønefoss bru godt synlig. Einar Engelstad var arkitekten.

Trevarefabrikken i **Prinsens gate 27** er trolig bygd mellom 1910 og 1920. Også mindre bedrifter bygde industrilokaler preget av tidas rådende stil. Her er klare jugendtrekk. Bygningen er seinere forlenget i tre.

Også Nordre torg er mer eller mindre omkranset av murgårder. I **Nordre torg 1**, til høyre, holdt Ringerike samvirkelag til fra 1893, og i lang tid framover. Gården er imidlertid bygd noe tidligere. Den har langt på vei beholdt sitt opprinnelige preg. Spesielt hjørnegårdene har en viktig plass i bybildet, og bør tas godt

vare på. Gården til venstre, Nordre torg 2, er nyere. Delen mot torget er bygd i 1907, og utvidet mot Torggata året etter. Gården kalles Gilhuusgården. Et bilde i Andreas Ropeid "Hønefossboka", tredje bind på side 237, viser første byggetrinn og den gamle hjørnegården, Karistua.

Stabells gate, som tidligere var en av byens travleste handelsgater, har flere fine murhus fra perioden rundt 1900.

Stabells gate 1 er kanskje den mest spesielle av dem, først og fremst på grunn av den uvanlige formen. Bygningen er hele fire etasjer høy, bare seks meter bred mot gata og ti meter bred bakerst på eiendommen. Dette var en liten tomt,

Nordre torg 1 og 2.

Stabells gate 1.

og for å få en god utnyttelse ble resultatet slik. Gården er trolig bygd ca. 1890 for Hagbarth Thisted. Fra 1918 var den eid av Nils Engelstad, som drev "Colonial og Fedevarer", solgte fersk fisk og hadde lager av P. A. Larsens vin, som det sto skrevet på den ene gavlveggen.

Stabells gate 2 er bygd etter en brann i 1903. Gullsmed Jørgensen bygde i 1874 en toetasjes tregård nederst i Stabells gate. Etter brannen i 1903 ble det reist en moderne treetasjes gård i pusset teglstein, preget av jugendstilen. Brødrene

Torvald og Fridthjof Jørgensen bygde huset, trolig etter tegninger av arkitekt Heinrich Karstein fra Skien. Det var gull- og sølvsmedforretning i 1. etasje og bolig i 3. etasje.

Stabells gate 10 har en framtrædende plass i bybildet på hjørnet av Stabells gate og Riperbakken. Den lyse gule upussede teglsteinen, pussdetaljene, det skifertekte mansardtaket og T-postvinduene gjør at gården er et godt

eksempel på stilarten historisme. Den ble bygd for apoteker Caspar Fredrik Baptist Rumi i 1898, og erstattet en stor trebygning, som finnes avbildet i Hønefoss-boka. I bakgrunnen ses **Stabells gate 12**, også oppført i upusset teglstein. Den røde teglsteinen, jugendvinduene og det avrundete hjørnet der Stabells gate går over i Soknedalsveien, gir gården sitt særpreg.

Lenger ned i gata ligger **Stabells gate 8**, i dag Grand Hotel. Den eldste delen av hotellet ligger inne i gården og skal være bygd i 1809. Dette huset er satt

opp i utmurt bindingsverk, altså en trekonstruksjon hvor bindingsverket er utfyllt med teglstein. Denne byggemåten finnes fåtallig i by- og industribebyggelsen fra 1700-1800-tallet. Blaafarvewærket på Modum er vel det nærmeste eksemplet. Her var trolig gjestgiveri fra 1809 og hotell fra 1858. Det ble siden kalt Jernbanehotellet. En toetasjes trebygning mot gata ble revet i 1912 og nåværende treetasjes pussede murgård oppført for Peter Viker og Jacob Aabel. Arkitektens navn var Magnus. Rundt 1920 ble Jernbanehotellet omdøpt til Grand Hotel. Sammen med de andre murgårdene fra samme periode danner Grand Hotel med sin kunstferdig utførte fasade et spesielt helhetlig historisme-/jugendmiljø.

Før veisystemet gjennom Hønefoss sentrum ble omlagt, og Fossveien, hadde Thistedgården en strategisk beliggenhet. Ved ankomst nordfra lå gården, med adresse Fossveien 1, midt imot rett før Søndre torg. Det var en stor treetasjes gård med en veksling mellom upusset tegl og pussede felter, med et karnapp kronet med tårn akkurat der gården knekker. Det var virkelig en staselig bygning, som ved ombygging av lofts-etagen i 1960-åra har mistet noe av sin opprinnelige glans. Hagbarth Thisted, som bygde gården i 1900, leide ut til post, telefon og telegraf. Thisted var en aktiv forretningsmann og eide blant annet mølla på naboeiendommen.

Stabells gate 10.

Fossveien 1.

Ved byggingen av **Søndre torg 3** i 1915, vis-à-vis **Fossveien 1**, ble torget lukket mot nord av moderne bymessig bebygelse. De to gårdene har mye felles, tre fulle etasjer og mansardtak, og også Søndre torg 3 har en knekk på fasaden. De pussede veggene, buformete vindus- og døråpninger og enklere detaljering gjør likevel at denne gården skiller seg fra Thistedgården. Hønefoss Sparebank bygde gården. Banken ble grunnlagt i 1876, og holdt opp gjennom åra til

i flere gårder rundt Søndre torg. Postkontoret leide også lokale i den nybygde gården, fra 1915 til 1934.

Huset som sto på denne tomten før Hønefoss Sparebank bygde sitt store nybygg, var kanskje også en murgård. Det fikk ikke et særlig langt liv, bygd i 1859 og revet i 1914. Byggingen av dette huset er omtalt i kommunale papirer: "Aar 1859 den 16. Mai sammentraadte Reguleringscommissionens Medlemmer – paa Byens Søndre Torv, for i

Anledning af Anmeldelse fra Doctor Schjong om at han har begyndt med at udgrave Tomt til en Bygning paa Torvets nordøstre Side, at foretage Udstikning af Torvets Grændser –" Dette var en toetasjes bygning med valmtak og empirevinduer. Et bilde fra 1908 viser at garver Ødegaard holdt til på hjørnet mot Fossveien, mens Samuel Heiman solgte "Manufaktur & Klæder" i lokalet lengst sør. Heiman fikk borgerskap som kjøpmann i 1907. I likhet med Tandberggården på den andre sida av torget og Amundrudgården i **Stabells gate 7**, skilte den hvitmalt doktor Schjongs gård seg ut fra de andre

mørke (delvis umalte) trebygningene på et fotografi fra 1865.

Hofgaards gate 6 er en enkel jugendbygning, uten overdådige detaljer. Vindustypen, det bratte taket og markeringen av hjørnene er typiske stilkjenne-tegn.

Bloms gate 3 er en av mange villaer fra perioden 1910 til 1930. De kunne ha et spennende og variert uttrykk, med

Hofgaards gate 6.

Bloms gate 3.

Bloms gate 9

elementer fra tidligere stilperioder. Vinduene i dette huset tilhører jugendstilen, mens de joniske søylene og segmentgavlen foran inngangen er preget av nybarokk. Eiendommen er utskilt i 1925, huset er trolig bygd på samme tid.

De to byggetrinnene i **Bloms gate 9** viser forskjellene mellom jugendstilen og funksistilen. Jugendbygningen til høyre med vekslingen mellom pussede og upussede flater, høye vinduer og det bratte skifertekte mansardtaket står i sterk kontrast til den glatte pussfasaden med de liggende vinduene i funksisbygningen til venstre. Den eldste delen er trolig bygd i 1908, mens funksisfløyen må være fra første halvdel av 1930-åra.

Storgata 8 har både jugend og funksis i samme bygning. De nederste etasjene med næringslokaler er mest utsatt for motens skiftninger og ønsket om nye praktiske løsninger. Jugendvinduene, høye krysspostvinduer med småruter i øvre rammer i 3. etasje, er nok av original type. Bygningen er trolig satt opp mellom 1910 og 1920.

På **Søndre torg 2** bygde Hønefos Bryggeri sin gård allerede midt i 1850-

Søndre torg 2.

åra, med en ny fløy med iskjeller mot torget i 1875. Den nyeste delen ble revet i 1931 og en stor og moderne bygård ble reist. Funksistilen var ny og brøt radi-

kalt med tidligere stilretninger. Nå skulle form og funksjon danne en enhet, unødvendige detaljer og dekorasjon skulle bort. Enkle hus med en praktisk

Storgata 8.

Sundgata 2.

planløsning ble idealet. Vi kan nok likevel oppleve at de enkelte arkitektene satte sitt særpreg på husene, og detaljene fantes fortsatt, men ikke så iøynefallende. Et typisk kjennetegn var vindusplasseringen i vindusbånd, og vindusrammer uten ruteoppdeling. Søndre torg 2 er i så måte en god representant for funksisstilen. Det flate taket som også er svært utbredt i perioden, finnes ikke her. Bryggeriets nye gård ble tegnet av arkitektene Andreas H. Bjercke og Georg Eliassen, og sto ferdig i 1932.

Sundgata 2 er en god representant for funksisvillaene i mur som er en nokså fåtallig gruppe. Det slake valmtaket, vindusplasseringen på hjørnene og det buete hjørnet er typiske stilkjennetegn. To- og trefags vinduer uten ruteoppdeling var svært vanlig. Mange av disse såkalte funksisvinduene er seinere skiftet

ut med moderne udelte vinduer, etter ganske få år. Dette kommer nok av at kvaliteten på materialene var synkende utover 1900-tallet. Huset må være fra 1930-åra.

Rutebilstasjonen fra 1939 er også en fin funksisbygning. Her har vi både vindusbåndet, den avrunda formen, den slette fasaden og det flate taket.

Karlsen-gården i **Storgata 17** vises som eksempel på etterkrigstidas seinfunksjonalistiske sentrumsbygg, hvor betongelementer og glass er hovedbestanddelene i fasadene. Gården er bygd i 1953, etter tegninger av arkitektene F. Wocak og Robert Esdalie.

Rutebilstasjonen.

Storgata 17.

Kilder:

"Hønefossboksa" av Andreas Ropeid. Annet og tredje bind
 "Postkort forteller om Ringerike" av Tor Østlund og Håkon Løbben
 SEFRAK-registreringer
 "Hus i sentrum. Bevaring av kulturminner i Drammen sentrum" av Jo. Sellæg
 "Rundtom Drammen" nr. 1989

Oppvekst i Hønefoss hjelpefengsel

Heftet Ringerike har fått tilgang til et lite hefte i A-5 format på 40 sider fra juli 2000. Heftet heter "Frydenholm Posten". Det er utgitt av beboere og personalet på pleiehjemmet Frydenholm, i Holte i Danmark.

Rita Holm som arbeider på pleiehjemmet, er i fritiden leder for Ledøje-Smørum lokalarkiv. Her arbeider hun blant annet med å samle inn og skrive ned minner fra beboerne på Frydenholm.

"Vi arbeider mer og mer med erindringer fra demente, og har fått noen gode resultater", skriver Holm i forbindelse med artikkelen vi bringer i Otto Frydenlunds oversettelse.

Aslaug Bergliot Jensen ble født i Oslo 17. mars 1915. Da faren fikk jobb som fengseldirektør i Hønefoss, flyttet familien inn i en leilighet i fengselsbygningen.

Av Rita Holm

Faren het Eigil Ottar Ekeberg, (1889 - 1972) og moren Marie Sølvi. Vi flyttet fra Oslo til Hønefoss da jeg var sju-åtte år og min bror Kjell to-tre år. Vi bodde i et stort hus midt i byen. I huset hadde vi en leilighet til høyre for hovedinngangen, og til venstre lå min fars kontor. Lengre til venstre lå det en stor sal hvor det ofte ble holdt møter. Engang i mellom kom det folk til far, og så hadde han møter med dem i salen.

Fengslets beboere

Min far var en dyktig håndverker, han var snekker og kunne lage møbler. Han lærte fangene å lage mahogni-møbler,

som ble solgt. Far og fangene stod oppe på loftet i hovedbygningen og lagde møblene.

I bygningen bak lå fengslet. Her bodde fangene, vi hadde aldri mer enn tjue fanger, men noen ganger var det også kvinner blant fangene, og de ble holdt for seg selv.

Det var mor som stod for maten. Hver dag laget hun mat i kjøkkenet til fangene og oss selv. Hun hadde alltid en fange til å hjelpe seg med matlagingen, og vi spiste den samme maten.

Fangene hadde det fritt. Når far gikk for å handle, hadde han alltid en fange med for å bære varene. Men de fikk aldri lov til å gå alene, av frykt for at de skulle stikke av. Far gikk alltid med en

*Hønefoss hjelpefengsel sto ferdig i 1862. Tilbygget til høyre ble først klart til bruk som arrestlokaler i 1932.
(Foto fra Politihistorie for Hønefoss (1984))*

Familien Ekeberg, f.v. Kjell, Marie Sølvi, Aslaug Bergliot og Egil Ottar.
(Foto: Privat)

liten revolver i lommen. "Det er min beste venn", sa pappa.

Dagligliv i fengslet

Fangene gjorde selv rent i fengslet og vasket også klærne sine selv. Far tok en gang i mellom et par av de flinke fangene ut og satte dem til å ordne i hagen vår. Om sommeren satt min 5 år yngre bror og jeg sammen med fangene ute i hagen. Mor spilte gitar, mens vi sang med. På slike dager eller kvelder stoppet folk opp og samlet seg utenfor stakitten til hagen vår. Om vinteren gikk jeg på ski med far og broren min. De var meget dyktige, men jeg ble aldri særlig god til å gå på ski. Vi fikk aldri mor til å prøve å gå på ski.

Det var underholdning for fangene om vinteren. Det foregikk i den store salen i huset, og her opptrådte fangene for hverandre. Det var god underholdning, som fikk latteren til å runge. Mor spilte også gitar og vi sang med.

Under et av disse opptredene ble et par fanger uvenner og begynte å krangle. Men da sa pappa: "Det holder, nå kan dere gå ned til dere selv".

Det gjorde de og de skammet seg. Pappa mente at man alltid skulle tale fast og rolig til fangene.

Det ble ikke gjort noe spesielt når fangene hadde fødselsdag, og jeg kan ikke huske de fikk besøk av andre enn

min bror og meg. Vi løp ofte opp til dem. Når en fange var syk, ble en lege budsendt og likeledes fikk de besøk av tannlegen. I fengslet var det også et lite bibliotek, men de satte mer pris på å komme ned i stuen til oss hvor far hadde sin store boksamling. De fikk lov til å låne de bøker de hadde lyst på, og de var meget forsiktige og passet godt på de lånte bøkene.

Vi gikk på en alminnelig skole, men ble behandlet som om vi hørte til de rike barna, hvilket vi ikke gjorde, men vi fikk klærne sydd og var muligens litt penere kled. Jeg kan huske det var noen som kalte meg "snobbunge", men det var jeg ikke.

Gikk i byen med "piken" vår

Da jeg ble eldre, gikk jeg i byen med tjenestepiken vår. Piken bodde oppe på loftet, og når vi kom sent hjem stod mor nede i trappen og sa bare: "Se å kom i seng". Andre ganger listet vi oss forsiktig inn, men mor hørte det og kom ut: "Styr dere og kom i seng".

De unge tjenestepikene vi hadde var alltid riktige bondepiker.

Jeg ville ikke fortsette i skolen, så da jeg var ferdig, kom jeg først i huset hos en familie i Hønefoss. Jeg ville gjerne være barnepleierske, men de mente jeg var for liten og spinkel til det. Min mor

var dyktig til å sy og hun ville at jeg skulle lære det. Jeg begynte så og sy hos min mor og hos et par nabokvinner.

Vi flyttet tilbake til Oslo da jeg var 16-17 år. Min far fikk arbeid som også hadde med fengsel å gjøre. Jeg kom nå i riktig sylære.

Reiste til Danmark

Da jeg var 18 år, reiste jeg til Fredrikshavn i Danmark. Her traff jeg min mann, og vi ble gift og fikk en leilighet i Fredrikshavn. Jeg var i en forretning, hvor jeg vasket og strøk for folk. Etter som tiden gikk bestemte jeg mer og mer i forretningen, hvor det var ansatt seks-sju mennesker. Min mann var også ansatt der, og vi bodde i annen etasje over forretningen.

Min mann kalte meg en engel, for som han sa: "Du forstår alt og klarer alt".

Det gikk noen år men vi fikk ingen barn. Så ville vi adoptere et barn og en dag i 1948 kjørte vi hjem fra Århus med den søteste lille pike. Jeg glemmer aldri den dagen, hvor jeg satt med henne i mine armer. Hun var det beste vi hadde, og så var hun så søt. Hun fikk navnet Kirsten Sølvi, og gjennom hele hennes barndom fortalte jeg at vi selv hadde valgt henne og vi elsket henne.

Vi hadde virkelig noen gode år i Fredrikshavn. Om aftenen satt vi ofte og la kabal og spilte kort med min manns bror Robert. Det hendte da også ofte at vi gikk på kino.

Flyttet til Holte

Jeg hadde én tante, som bodde i et lite hus på Skodsborg Badesanatorium. Hun reparerte klær for sanatoriet. Vi flyttet til Holte og fikk arbeide på Skodsborg. Jeg serverte og reparerte klær og min mann passet fyren på Skodsborg Badesanatorium. Det trivdes han godt med. Tante sa at vi skulle oppføre oss pent for ikke å ødelegge atmosfæren. Hun var alltid stille og sur og sa: "Aslaug, tenk deg om". "Men nå har jeg glemt, hva jeg vil si", svarte jeg alltid. Jeg har alltid elsket lek og moro.

Jeg kan ikke huske når vi sluttet i Skodsborg, vi fikk et vaskeri og renseri på Stasjonsplassen i Vedbæk. Vi flyttet så til Vedbæk og bodde der noen år. Men en dag holdt det også opp. De siste år bodde vi på Holte.

Galgefurua på Tanbergmoen

Ved den tidligere eksersersplass Jensebråten, ved skigarden til eiendommen Lunden, på Tanbergmoen, står en sju meter høy furu som blir kalt galgefurua.

Galgefurua på Tanbergmoen. I ei av greinene henger en jernklave.
(Foto: Fred Harald Nilssen)

Av Olav Skard

Få andre furuer har en lignende forhistorie, og som fortsatt er synlig. Galgefurua bør fredes.

Da moen ble tatt i bruk som eksersersplass, skal furua ha fungert som en slags gapestokk.

I 1710 ble retterstedet for Ringerike flyttet fra Stein til Tanbergmoen. To henrettelser er beskrevet i bygdebøker.

Ved midtsommertid 1783 hadde piken Dorte Nilsdatter født et guttebarn på et ensomt sted i Froks havnehage, drept det og veltet steiner over barnet. Man undres da ikke over at dommen lød: "Dorte Nilsdatter bør miste sin hals, ha sin hovedlod og jord til kongen (staten) forbrutt og betale paa sin arrest, underholdning, tiltale og paa følgende eksekution medgaaende omkostninger".

Ved underrettsdom 29. januar 1805 ble svensken Peder Walberg alias Johannes Jensen, han kom fra Bergen under dette navnet, dømt til "at halshugges og derefter brændes" for tyveri, mord og mordbrann. Walberg hadde myrdet den 40 år gamle Jøran Engebretsdatter og hennes seks år gamle sønn Engebret på Steinsvolden på Krokskogen. Dommen ble stadfestet av Høyesterett 28. juni 1805 og opplest for Walberg av lensmann Iversen i arresten 30. juli.

"Den 13. August 1805 blev han ført op til Tanbergmoen, hvor en masse mennesker hadde samlet sig. Mange kløv op i de nærstaaende træer for rigtig at kunne nyte den blodige akt. Her faldt Peder Walbergs hode for skarpretter Ledels sikre øks, hvorefter kadaveret blev brændt, det sikre tegn paa arten

av hans "misgjerning" med Berte Engebretsdatter".

Skarpretterens honorar var 23 riksdaler. Løytnant Thor Breien kommanderte militærvakten ved henrettelsen av Peder Walberg.

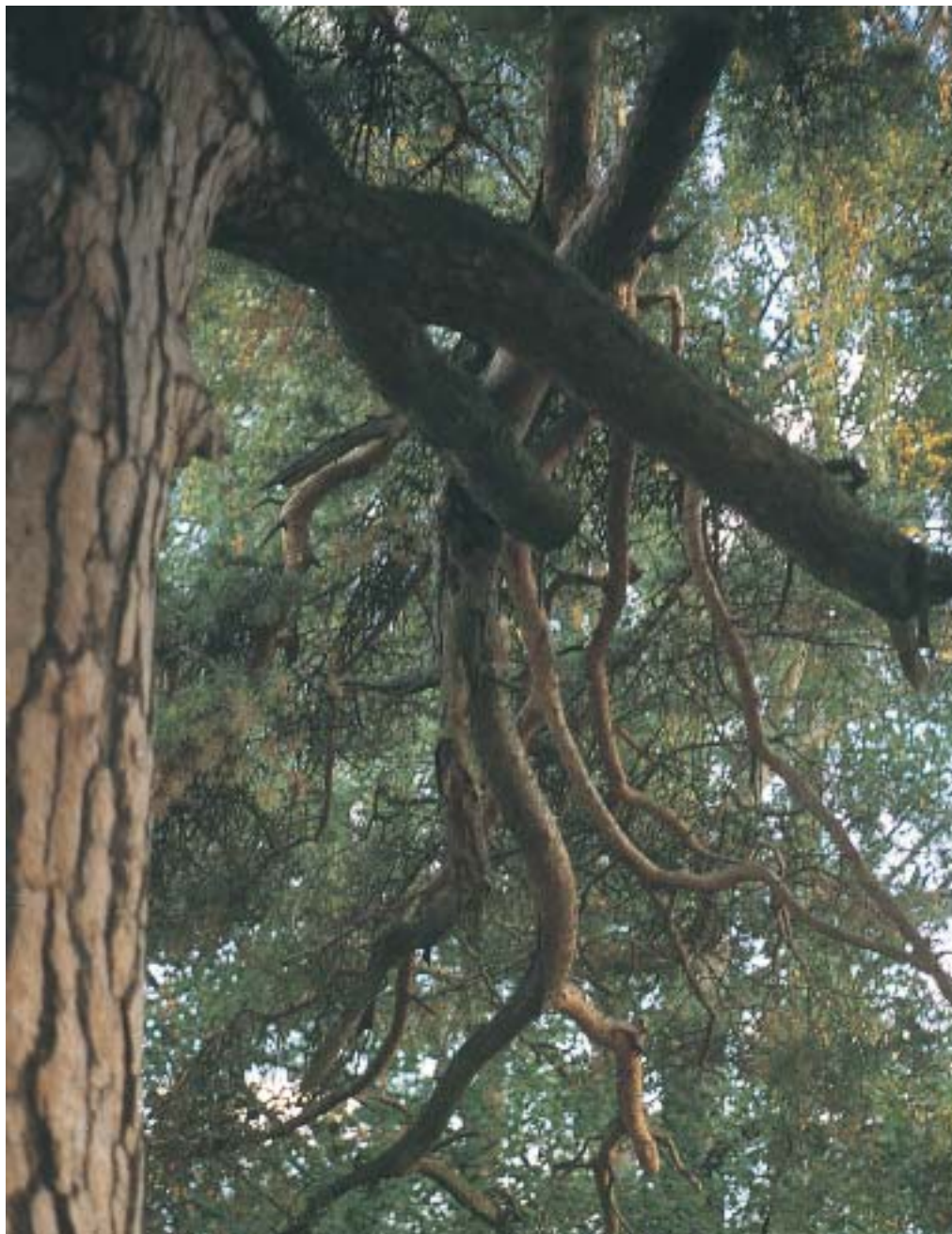
Det kan se ut som om lynnedslag en gang i tiden har hindret treet i normal vekst. Furua er målt å være mer enn 200 år gammel. Stammetverrsnitt er ca. 0,8 meter. I den abnorme galgefurua sitter ennå en jernklave fastvokst i gallegreina, ca. fire meter over bakken. Klaven er festet til greina med hjemmesmidde spiker. Under klaven er det feste for en bøyle, og hengetauet ble gjort fast i denne. I gallegreina skulle det etter forskriftene være en jernbolt, men denne er forsvunnet.

På retterstedet fulgte ofte den Onde med følget, alene eller i følge med en stor, svart hund. Ingen har fortalt å ha sett den Onde på vei til Tanbergmoen. Det skal heller ikke ha spøkt ved Galgefurua.

Ulike henrettelser

Gjennom tidene har dødsstraff vært praktisert på ulike vis. Ser vi bort fra brenning på bål ved hekseprosesser, var henging den mest nedverdiggende og verste fullbyrdelse av dødsstraff. Hals-hugging var en "finere" måte, med sverd eller øks. Sverd kunne være et privilegium for adelige dødsdømte. Dødsstraff ved henging ble avskaffet i 1815. Er noen blitt hengt i Galgefurua på Tanbergmoen, må treet i dag være langt mer enn 200 år gammelt. I 1815-1876 ble all dødsstraff fullbyrdet ved hals-hugging med håndøks. Straffeprosessloven av 1887 bestemte at halshugging for fremtiden skulle skje med falløks, giljotin, men denne fullbyrdesmetoden har aldri vært brukt i Norge. Norsk straffelov av 1842 avløste straffekapitlet i Lovboken, og den fastsatte dødsstraff for landsforræderi, overlagt drap (mord) og enkelte andre graverende former for drap. De siste henrettelsene i henhold til loven av 1842 var i 1876, da i alt tre personer ble halshugd.

Ved straffeloven av 22. mai 1902, og som trådte i kraft 1. januar 1905, ble dødsstraff ved borgerlige forbrytelser avskaffet.

Kilder:

Bø, Olav og Hodne, Ørnulf: Norsk natur i folketru og sagn. Det Norske Samlaget. Oslo, 1974.

Gunnerød, Arild: Galgefurua. Ringerikes Blad, 21. august 1999.

Lindrupsen, Eli: Blodig og dramatisk. Ringerikes Blad, 30. oktober 1993.

"O.L": Galgefurua på Tanbergmoen i Norderhov. Ringerikes Blad, 7. juni 1960.

Steinhamar, August (redaktør): Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. I kommission hos Joh. E. Bye, Hønefoss. Norges Jubilæumsutstilling 1914. Tveiten, Gunnar: Hole herred, Ringerike. En bygdebeskrivelse. Utgit i anledning jubilæumsåret 1914.

Om artikkelforfatteren:

Olav Skard (63) er født i Hole og bor i Bærum. Han er utdannet sivilingeniør og har arbeidet med plantevernmidler ved Bayer. Skard har skrevet om vegetasjon på torvtak og spesialartikler om ca. 30 norsk treslag, foruten en rekke fagartikler om skadegjørere i ulike plantekulturer.

Nakkerud stasjon

Det var et hell at debatten om kanal eller jernbane falt ut til det siste alternativet for transporten gjennom midtfylket i 1860-årene. Dermed fikk bygdene på vestsida av Tyrifjorden en sikker transportåre i nord-sør retningen, til Drammen og siden til Christiania.

Av Asle Gire Dahl

Anlegget gikk raskt framover og nådde til Skjærdalen i 1867. Da den høytidelige åpningen fant sted året etter i oktober, og hele følget av prominenser med kong Carl XV i spissen reiste med direktetog Drammen-Randsfjord, stod det nok en flokk skuelystne langs linja ved Nakkerud også. Men her var det ingen stasjon. Om toget stoppet for å sette av eller ta på passasjerer de første årene, vet vi ikke med sikkerhet. Men det er sannsynlig at dette ble gjort på den tid på døgnet hvor det var dagslys. Da beslutningen om å oppføre en stasjonsbygning ble tatt, var det selvsagt på grunn av trafikkutviklingen. Ringerike Nikkelverk gikk for fullt omkring 1870, og det ble aktuelt å endre transportveien for malmen, som først ble kjørt med hest til fjordkanten ved Skjærdalen og så fraktet i bomseiljakter til Berg i Hole eller Svangstrand, og videre til Drammen. Denne transporten var farefull, jernbanen var langt tryggere. At stasjonen ble anlagt mellom sporet og fjordkanten kan skyldes forventninger om tømmertransport. På den tiden ble stokkene riktig nok fløtet ned Henåa og lagt opp i lenser, men transporten videre skjedde i liten grad på jernbanevogner. Plasseringen av stasjonen gjorde ferdsel på veien til og fra i neste hundreår tungvinn og til dels risikofylt.

En liten villa ved fjorden

Ekspropriasjon av grunn fant sted 2. desember 1873 der jernbanen tok 14

Jernbanen kom til Nakkerud i 1867, men stasjonen kom først i 1874. Bildet er fra 1906. (Foto: J.A. Dahlstrøm, Nakkerud)

mål av eiendommen Nakkerud tilhørende Gulbrand Isaksen, Lnr. 221a, taksert til 366 spesidaler. Dermed et stykke på om lag 3 da av Lnr. 220b tilhørende cand.jur. Smiths dødsbo, til en betaling av 145 spesidaler. Stasjonsbygningen var tegnet av arkitekten G. A. Bull av type "Vestbanenes Huse no. 76. Normal for Vestbanernes Stationer af 4. Klasse", samme som på Geithus og Burud. Huset lå vakkert til og lignet på en liten forstadvilla, stilmessig noe uvanlig på landet. Det var i halvannen etasje, plassert i øst-vest retningen, altså med tverrveggen mot skinnegangen. Nede var det et ganske lite venterom, med ovn, vedkasse og ekspedisjonsluke. På østsiden var det et rom som vendte mot fjorden, og det var dør til entré og trapp opp til den øvrige del av mesterens leilighet som lå i 2. etg. Ingen særlig komfort verken for betjening eller reisende, det kunne bli trangt om plassen på vedkassa en gråkald vinterdag, noe folk av eldre generasjon kunne fortelle.

Transportrevolusjon

Jomfruturen gikk offisielt fra stasjonen 1. oktober 1874 klokka 7.54 i retning

Hougsund. Neste kl. 9.32 til Randsfjord. Dermed kl. 11.02, 16.39, 17.28 og siste tog med avgang kl. 19.47. Hvor mange som reiste på åpningsdagen, kjenner vi ikke, men det ble i hvert fall sendt en pakke til Krøderen, en på 1,6 kg til Drammen og en 3 kilos til Christiania - de to siste til en porto på henholdsvis 16 og 24 shilling.

I årene som fulgte ble det flere avganger – sommerruter 1911 med fire tog i hver retning med forbindelse til hovedstaden – totalt sett et helt annet trafikkbilde i forhold til hva man hadde hatt i lassekjøernes tid. Banen var smalsporet, 1067 mm, og lokomotiv av "Hedin" – typen trakk åpne og lukkede godsvogner som vanligvis lastet 6,5 tonn, mens kartetene – hvorav noen kombinerte 2. og 3. klasse – tok 16 + 16 passasjerer. Farten lå på 30 til 40 kilometer i timen. I sørgående retning måtte en gjerne bytte på Hougsund, i alle fall var det togbytte i Drammen. Turen til Christiania kunne dermed gjøres på om lag fire timer, det vil si at man kunne reise til hovedstaden i et viktig ærend og komme hjem til kvelds. Billettprisen i 1881 var 20 øre til

Skjærdalen, 40 øre til Vikersund og 60 øre til Hønefoss. Til Drammen kostet det kr. 1,25-1,65, avhengig av hvilken klasse man reiste på – til hovedstaden kostet tilsvarende kr. 1,65-2,10. Persontrafikken var ikke særlig livlig, 8-12 reisende per dag var vanlig i begynnelsen av 1880-årene. For eksempel reiste sju personer til Åmot 7. august 1882, og en til hver av stasjonene Christiania, Vikersund, Krøderen, Skjærdalen, Randsfjord, Hønefoss, Galleberg og Skollenborg. Bare en sjelden gang reiste man på 2. klasse. Det falt nok for dyrt for menigmann. I 1911 kostet det kr. 5.10 på 2. klasse til Christiania og 3.10 på 3. klasse – en betydelig prisforskjell.

Trafikken økte utover i 1870-årene, især gjaldt det godstrafikken. Også postmengden var økende, ikke minst ble det sendt mange bankobrev. Bygdas kjøpmenn betalte kontant 50-1000 kroner for varer fra sine grosserere i Christiania; Truls Ruud (Svensrud Landhandleri) sendte til Eckersberg og L. Emb. Fabrikker, Martinius Nakkerud (Nakkerud Landhandleri) til Frölich og G.M. Olsen (Grefsrud Bakeri og landhandleri) til Anker. Nikkelverket hadde mange på lønnslista. Aksjonærer og leverandører fikk sitt, og bøndene betalte trofast renter og avdrag til Hypotekbanken. Verksarbeidere, hvorav flere svensker og tyskere, sendte penger hjem. Det høyeste beløp i en lakkforseglet konvolutt på denne tiden ble ekspektet 9. oktober 1877 fra E.T. Solberg til L. Abrahamsen, Christiania - kr. 4000,-.

Stasjonsmesteren

Med stillingen som stasjonsmester fikk bygda sin første fastboende øvrighetsperson, en sjef som representerte et landsomfattende statlig transportselskap. Mesteren i uniform inngav autoritet hva enten han viste seg i kontorluken eller på perrongen. Til stillingen kom det folk som hadde vært ekspeditører og konduktører, ofte i flere år, før de avanserte. Enkelte av dem gikk faktisk ned i lønn for å bli mester ved en stasjon i klasse 4, antakelig for å slippe det travle reiselivet og få fast tilhørighet i ei bygd. At stillingen var kombinert med å være poståpner og telegrafekspeditør ga ikke nok ekstraintekt som eventuelt kunne kompensere. Årslønningen i det første tiåret lå på 1200 kroner og steg til 1800 et

Stasjonsmester Hermann Glenne i uniform. Den inngav autoritet. (Foto: Fotograf J. A. Dahlström, Nakkerud)

stykke ut i det nye århundre, pluss lønn fra posten. Hertil kom fritt husvære, brensel og bekledning. Mesteren søkte gjerne selskap med bygdas ledende familier, og var en velsett person. Det hendte også at han ble bedt med på jakt, noe som kunne være en spesiell opplevelse for en som hadde tilbrakt mye tid på et kontor. I hver fall var en av mesterne rundt århundreskiftet tydeligvis så stolt over å ha skutt blink at han spaserte rundt på perrongen i formiddagstimene en høstdag med gevær over skulderen og et harehode lett synlig under lokket på ryggsekken.

Trafikken på Randsfjordbanen økte, og i 1899 ble det bevilget penger til 250 meters forlengelse av sidesporet, slik at to godstog kunne krysse. En landsens stasjon var ikke av de letteste å betjene. Det var manuell kontroll med all ferdsel, flagg skulle settes opp ved pensene, og all avgang ble meldt fra stasjonen på jernbanens eget ringeklokkesystem, og tidspunktet protokollert. Sikkerheten var satt i system, men det var mennesker som skulle vedlikeholde det - det krevdes årvåkenhet, i hver fall våkenhet. En av mestrene var ikke alltid lett å få opp i 6-tida om morgenen, og lokføreren på godstoget hadde derfor utstyrt seg med ei bambusstang, med snøre og en stein knyttet i enden som han banket på vind-

uet i 2. etasje med, slik at mesteren kom seg ned på kontoret for å melde avgang. Det var en diskret metode – å blåse i dampfløyta ville vekket hele nabolaget.

Liste over mestere

1874 -1881	Olaus Pedersen
1881 -1895	Jørgen Haraldsen
1895 -1906	Hermund Glenne
1906 -1910	Edvard Christiansen
1910 -1926	Borger Hoen
1928 -1934	Christian Aslaksen
1934 -1940	Svend Dahl
1940 -1949	Oscar Veig
1949 -1953	Svend Dahl
1953 -1960	Harry Claussen
1960 -1970	Oddleiv Halvorsen

Telegrafister: August Øderud (1898-1903), Hans Bøvre (fra 1903-), Arnt Olsen (1918-19), Karl Thon (1919-24), Ola Jahren (1922-24), Sverre Reiersen (fra 1925), Bernt Enger (1932-37) Carl Eggum, Torleif Trondsen, Arne Lerum (1937-41), Ragnar Sonerud (1941-43), Willy Christoffersen (1946-51), Asbjørn Askerud (1951-53), Kjell Eriksen (1954-56), Sigurd Dolve (1957-58) og Tor Solheim (1971).

Modernisering

I 1909 ble hele strekningen lagt om til bredsporet bane, dvs. 1435 mm sporvidde. Nikkelverket ble rustet opp til stordrift i 1911, med en moderne taubane som gikk ned i en grav ved opplastingssporet nord for stasjonen. Kurvene med trekarmer tømte sitt innhold av nikkelmatte i godsvognene, og kunne ta med sekker av importert malm fra Grekenland, Caledonien og Egypt tilbake til smeltehyttene ved verket. Oplandsposten hadde denne førjulsskildringen 13. desember 1912.

Kommer man til Nakkerud i dag møter øyet en lang rekke av sorte jernbanevogner, og like så sorte menn som sjauer koks til taugbanen. Så vugger kurvene seg opp over de hvite åser på vei mot verket. Alle gleder seg over at det er full drift der, bare den elskverdige stasjonsmester klager. Hans kontor er en "bås" på snaut 3 x 5 meter hvor han skal ekspedere tog, pakker og telegrammer - pakkene er stablet under bordet og utover gulvet...

*Stasjonsidyll malt av Georg H. Trapp, 1940. Maleri i privat eie.
(Foto: Asle Gire Dahl)*

Økningen i godstrafikken skapte behov for mer betjening, og klagene førte til at stasjonsbygningen i 1915 ble forlenget mot syd slik at mesteren skulle få større leilighet og kontorplass. Ombyggingen til tidsmessig standard kostet nærmere 10 000 kroner. Senere ble det også ansatt stasjonsbetjent, slik at det faste personalet ble tre mann. Likevel ble det trangt i bygningen, mesteren som hadde hatt soveværelse i 1. etasje måtte avgi det til telegrafistrom og ekspedisjonslokalet fungerte også som venteværelse. Særlig om kveldene kunne det samle seg mange ungdommer ved det runde bordet, slik at mesteren ikke fikk særlig mye plass til å utføre sin oppgave på. Noen likte det dårlig, mens andre stasjonsmestere var mer sosiale og trivdes med å ha folk rundt seg.

Telegrafister kom og gikk, hva enten de bodde noen år der – eller de var avløserer i visse sesonger. Avløserne leide hybel i Nakkerudgården eller meieriet som var bygget like ved jernbanesporet på vestsiden. Dette var ofte ungkarer som kunne vikariere ved flere stasjoner i distriktet. Det hendte at de kom ut på en rangel ei helg – og våknet i heller elendig form. En av dem ble observert i det han stakk hodet ut av vinduet og så at det stod ett tog med dampen oppe ved hver pens og ventet på grønt flagg. "Nydelig regn...", var telegrafistens eneste kommentar.

Stasjonsbetjenten hadde nok å gjøre, det var lang vei til pensene, ofte også mye gods å håndtere. Noe av det vanskeligste var dyretransportene. Det fantes egne lukkede "kuvogner", og dyrene

til boligfeltet Perhagan) var en trofast medarbeider i nærmere 30 år. Han var liten av vekst, men både sterk og rask. Konduktørene som reiste på strekningen var ofte noen spissburer, og en gang ved juletider etter et kraftig snøfall så en av dem fra morgentoget at perrongen ikke var ryddet. På vei fra Åmot ringer han opp til stasjonen og melder at han kommer med hest om en halv times tid. Betjenten ut i snøkavet og måtte så svetten rant; lemmen med rekkverk var dratt fram akkurat i det toget seig inn på stasjonen. Da åpner døra til konduktørvogna seg, og konduktøren rekker fram en gråpapiirinnpakket gyngest. Det var julegave til barna i Syllinggården!

Det sosiale liv

Jernbanestasjonen var et sentrum for sosialt liv på denne tiden. Det var ruslasjon fra morgen til kveld, med reisende og folk som skulle ekspedere eller hente post, blader og gods. Det var alltid kjente å treffe her, og ikke sjelden var det folk man ikke kjente – noe som kunne gjøre turen spennende. Mellom de siste var det noblessen på Colbjørnrud, med fru Roscher i spissen som vakte beundring. Hos henne gjestet kunstnere og kandidater og representanter for eierne av Verket som ble hentet og brakt med landauer trukket av 2 hester. Til og med en russisk prinsesse!

måtte geleides opp på en skråstilt lem med hjul under. I sesongen kunne en laste opp på forhånd hele vogner med budskap som skulle til fjellbeiter med godstog. Hester ble sendt hele året, ofte med ordinære tog. Vintertid kunne det by på ekstra arbeid. Stasjonsbetjent Per Øverby (han som har gitt navn

Det var norske og tyske ingeniører, svenske diamantborere, artister og fotografer som var gjenstand for avstandsbeundring blant bygdas jenter. Den flotteste karen var visstnok premierløytnant Alfred Roscher Lund, når han i uniform ankom eller tok avskjed med sine gjester på perrongen – og holdt den rene oppvisning i militær høflighet. Flere med ledende stillinger i NSB hadde også tilknytning til stedet, det gjaldt både kontorsjef, billettsjef og distriktsjef. Lørdagskveldene var det livlig. Da kom de som tjente i byen hjem på helgebisøk, og kunne vise seg fram i ny kåpe eller frakk, foruten å ha mangt å fortelle til himfødningene. Stasjonen var også utgangspunkt for større arrangementer, som sangerstevner, da man gikk under faner og flagg med Nakkerud Hornmusikk i spissen til Tyrihall.

Dramatikk i bryllupet

En mørk høstkveld i 1948 ble det feiret bryllup i Vestbygda. Ved midnatt brøt flere av brudens familie opp og ble kjørt til sitt hjem ved stasjonen. Noen fulgte med på turen og pratet livlig, bilen stoppet i veien bort til stasjonen for gjestene ville spasere de siste meterne. Bilen svinger rundt og kjører sakte mot overgangen, da en i følget oppdager lokomotivets lyskaster ved hjørnet av stasjonsbygningen. Han springer opp ved siden av bilen og dunderer på ruta. Sjåføren skjønner straks sammenhen-

*Inger Guri Storvik (Fjellstad) og telegrafist Ashbjørn Askerud flanerer på perrongen, oktober 1952.
(Foto: Asle Gire Dahl)*

gen, gir full gass og bilen kommer nesten over sporet. Men lokomotivet treffer enden av lasteplanet og kaster bilen til side. Morgen etter lå bløtkaker og bryllupsgaver strødd oppover i skråningen.

En stemning

Stasjonen døde i sola en ettermiddag om sommeren når vi unger kom fra bading i vika like nedenfor - det duftet av kreosot fra svette sviller. Når halvfemtogene krysset, drev kølrøyk og damp fra prustende lokomotiver over bygningen. Ut av tåka kom arbeidsfolk med vesker og rypesekker, pendlere fra de nærmeste stasjoner – ikke så få av dem var jernbanefolk. De som stod igjen på perrongen, og noen som kom slentrende da toget gikk, begav seg sammen med oss andre inn i det rommelige venteværelset hvor vi satte oss ned i taushet på benkene. Alle ventet. Så ble de røde lemmene i luken foldet til side, og telegrafisten leste opp navnene på avisabonnenter; Jahren, Wicklund, Sulland... i det postbud Albert Tomta forlot kontoret for å ta fatt på sin rute. De som bodde østenfor Skolestusvingen måtte hente blader og brev selv – det var "Busken" og Fremtiden vi skulle ha med hjem. Klokka 17.30 var ekspedisjonen stengt, men det kunne kjøpes billetter til kveldstoget senere.

Stasjonen var ungdommens faste møteplass, det var akseptert å gå dit – et offentlig rom en hadde lov til å oppholde seg i – selv om det bare var for å treffe jevnaldrende. Medlemmer av festkomiteen visste at det ikke nyttet med noen underholdning på lokalet helgekvelder før 9-toget var gått. Da satte ungdomsflokken seg i bevegelse oppover Nakkerudgata. Etter en ulykke i nærheten midt på 50-tallet fikk planovergangen bommer, klokker og lyssignal – i seg selv en attraksjon syntes vi.

Avvikling

Ti år etter at kjøpetillatelse for privatbil falt bort var bilismen i ferd med å fortrengte de offentlige transportmidler. Det ble trafikknedgang, samtidig som NSB rasjonaliserte. I 1959 ble banen elektrifisert og stasjonsområdet forandret utseende. Det kom opp master med kjøreledninger, bryggerhus og WC ble revet året etter – det samme gjaldt laste-

24. august 1992. Exit Nakkerud stasjon. Annie Holthe og Arne Norli, begge naboer og av jernbanefamilier betrakter ruinene med en mine av galgenhumor. Trenger vi et kulturvern på bygdene? (Foto: Asle Gire Dahl)

sporet mot fjorden. Bygningen ble malt og modernisert, med WC innenfor venteværelset og bad/toalett i mesterleiligheten, som fikk en ansiktsløftning. Rutetilbudet var fremdeles åtte tog i hver retning på hverdager, med redusert betjening. Mesteren flyttet i 1970 og en telegrafist holdt det gående til neste høst. Da ble stasjonen ubetjent og landpostbud opprettet. Leiligheten i 2. etasje ble leid bort til jernbanepersonale

Bilen har den fordel at man kan reise hvor man vil når man vil, det er ikke mulig med en farkost på 80 tonn stål, ei heller med noe annet offentlig transportmiddel. Bilen er tilpasset individuelle ønsker og behov, som er et kjennetegn ved markedsledende varer og tjenester i forbrukersamfunnet. Det spiller ingen rolle for staten at bilen er en dyr transportmåte, omkostningene blir jo belastet den enkelte.

Stasjonsbygningen ble revet i 1992. Mange verdifulle dokumenter gikk tapt. Fremdeles var det stoppested her med leskur og oppslagstavle, men da Bergensbanen begynte å gå denne strekningen, og tilbringertogene forsvant, ble det en sterk nedgang i antallet brukere av stoppestedet. Den 7. januar 2001 var en æra i bygdas historie over, en skjebne vi delte med flere andre bygdelag langs Randsfjordbanen.

Nakkerud og Tyristrand Historielag

På initiativ fra Kaare Fleten ble et nytt lag for lokalhistorie dannet høsten 2000. På årsmøtet 19. mars i år ble Asle Gire Dahl valgt til leder, Raymond Sørstrøm, nestleder, Elfrid Bækø sekretær, initiativtakeren ble kasserer og Ellen Magnussen, styremedlem. Laget har for tiden 72 medlemmer og formålet er å være et forum for historieinteresserte innenfor gamle Tyristrand kommune. Det er opprettet grupper for slektsgransking, intervju og innsamling av gamle bilder. Søndag 6. mai arrangerte laget en kulturhistorisk rusletur fra Tangebråtan via Klavåsen til Hovin. Været var strålende og de om lag 50 deltakerne fikk mange interessante opplysninger om steder de passerte underveis. Ved endestasjonen var det rast, og Lars Egil Viljugrein leste Elling Solheims dikt "Kongens heimkomst", til minne om Olav Haraldson som kom den gamle kongeveien over her i 1015.

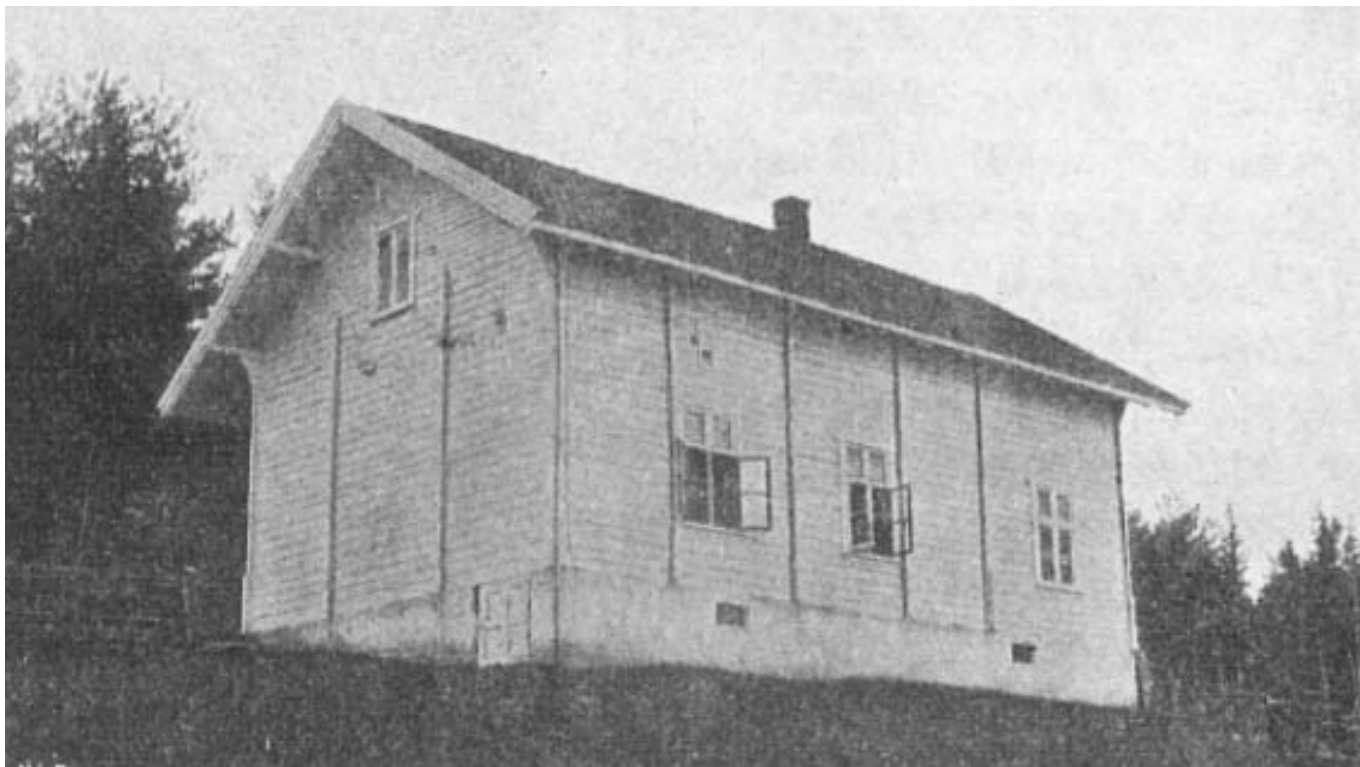
Innsamlingen av skriftlig materiale og bilder er kommet godt i gang, og foreningen arbeider med en utstilling til minne om maleren Harald Vibe, som bodde på Tyristrand i en mannsalder - og hentet mange av sine motiver herfra. Utstillingen blir holdt på Kulturkilden (Nakkerud skole) i oktober. Det er også planer om å arrangere en tur til Hovinsetra for å utdype temaet "Seterliv i gamle dager".

Laget holder sine møter på skolen, og tar sikte på å stille ut samlingene på biblioteket i det gamle herredshuset. Vi har også søkt kommunen om å få disponere plass til dokumenter i brannsikert rom samme sted. Vi vet det er interesse for historie blant mange, og ønsker alle velkommen til et felles løft for å samle inn materiale om lokalsamfunnene våre mens det ennå er tid.

Asle Gire Dahl

Om artikkelforfatteren:

Asle Gire Dahl (59) bor på Nakkerud. Han er utdannet lærer, har arbeidet i flere skoleslag og underviser nå på Høgskolen i Buskerud, Hønefoss. Han har vært formann i stedets velforening og har for tiden samme verv i Nakkerud og Tyristrand historielag og Nakkerud hornmusikk.

Sollys, lokalet til ungdomslaget Samhold på Ask ble innviet 1905.

"Lokalet" er blitt historie

Forsamlingshusene i bygdene husker vi mest som samlingssteder for folk i alle i aldre. Best huskes "lokalet" som huset der ungdom møttes til bygdefest. Men lokalet huskes også for juletreffestene og basarene.

Av Otto Frydenlund

Da du hadde fått prestehanda på hodet, var det tillatt å ta på seg konfirmasjonshabitten – blådressen for gutta og om-sydd konfirmasjonsskjole, eventuelt farget for jentene – og sette kursen mot ungdomslokalet. Jo nærmere du kom festplassen, jo mer nervøs ble du. Nå skulle du jo te deg som en "voksen". Smugrøykinga var et tilbakelagt stadium, så du kunne vifte med sigaretten som en fullbefaren danseløve. Men dette var noe nytt. Det var følelsen av spissrotgang mellom de som stod utenfor, når du satte kursen mot inngangen med kontingenten klar. Det å gå helt inn

i salen var utenkelig. Kom du bort til døra og fikk tittet inn, fikk det være nok i første omgang. Det var forresten vanlig at kara stod og trykte ved inngangen til bortimot midnatt. Om det var tregheten eller sjenansen hos gutta, skal være usagt.

Jentene satt da danselystne på benkene rundt veggene, om da ingen av dem danset med hverandre. Etter hvert kom også motet hos det "sterke kjønn". Sjøltilliten var blitt forsterket atskillige hakk ved hjelp av medbrakte gledesdråper på flaske, så de ség inn på gulvet og fant seg en dansepartner, slik at det ble fart i dansen. Nybegynneren smøg seg forsiktig inn på en benk, og kunne

der få oversikt hvordan det hele foregikk. Det var så mye enklere for jentene. De var så mye mer veslevoksne, og danse kunne de fleste av dem på et tidlig stadium. De ble snart populære hos de eldre danseløvene.

Dalheim, lokalet til Veme ungdomslaget ble innviet i 1911.

Furuvang, lokalet til Lunder ungdomsforening ble innviet i 1912.

De nybakte konfirmantene i blådressen stakkar ble sittende til de kanskje ble tatt med i en "ut å gå på brannvakt". Der kunne du jo hoppe med og muligens få tak i den jenta som du svermet for i hemmelighet. Men så skjedde det som du ikke hadde tenkt på. Uten pause ble det spilt opp en vals. Der stod du midt inne på gulvet med jenta som straks sa at nå danser vi. Da var det bare å hoppe i det. Det er vel mang en gutt som har trådt sine første dansetrinn inne på et tett pakket dansegulv. Da var det jo ingen som så hvor hjelpeløs du var. Slik ble mange kjent med dansens mysterium på lokalet. En kan vel si at du lærte å danse etter naturmetoden.

Ungdomshus

Ungdommen har til alle tider kommet sammen til lek og dans. Det var jo på den måten vi ble kjent med hverandre. Ei gress-slette, en låve, ei drengestue eller et veiskille kunne brukes til ungdommens atspredelse. På begynnelsen av 1900-tallet ble det satt i gang bygging av forsamlingslokaler i de forskjellige skolekretsene. Da fikk ungdommen et sted hvor de kunne samles. De fri-lynte ungdomslaga ble starta bortover i bygdene.

I den tida hadde ungdommen ikke så mye å ta seg til i fritida. Det ble derfor stor søkning til ungdomslaga. Var det et driftig styre, kunne det bli sangkor, leikarring, teatergruppe, lagsavis, diskusjonskvelder og flere andre aktiviteter.

Men der det var samlet ungdom var det dansen som ble det viktigste. Musikken var vanligvis trekkspill. Fikk vi hjelp av en fiolin eller gitar ble det jo rene orkesteret.

Dansemønstret har gjennom århundret skiftet en del. Gammaldansen har vanligvis satt en ekstra spiss på stemningen. Det var mange av de eldre som var "racere" til å svinge seg i danser som springdans, reinlender og galopp. Vi måtte være spesielt oppmerksom så vi ikke kom i veien for en beksømstøvel som var i full sving. Men det var også "nymotens" danser som var populære. Det var amerikanerne som gav oss nye former for dans. I 20-årene var det charleston som var moten, kanskje ikke så

mye utover bygdene. Foxtrot, slowfox og tango kom etter hvert sammen med 30-årenes swing. Etter siste krig har det dukket opp flere nye danser.

Likt bygd

Ungdomslokalene ble stort sett bygget etter samme lest. I salen var det ofte montert en slags scene i ene enden, om det da ikke var bygget ferdig en, og så de harde trebenkene som var plassert ute i lokalet. Disse ble stuvet bort når dansen tok til, så det stod igjen bare benker rundt veggene. For øvrig var det et kjøkken og kanskje et "kammers" og garderobe. Fra kjøkkenet var det ofte en luke ut til salen hvor eventuelt handel kunne foregå.

Bevertingen på lokalet var den tradisjonelle kaffe med julekake og kanskje boller, om det da ikke stod på plakaten: "Damer medbringer smørbrød og herrer betaler kr. 2 -".

Bord å sitte ved var det dårlig med, så det ble å balansere maten på skåla ved sia av kaffekoppen, noe som ikke alltid var like vellykket. På kjøkkenet var det ofte en kvinne som hadde ansvaret for serveringen som fast jobb.

Vinterstid kunne det være en kald fornøyelse å sitte for lenge på benkene langs veggene, når en satt ved et vindu som gav en kald trekk i ryggen. Da måtte en ty bort til den gloheite ovnen en stund, til det ble for varmt fra den.

Ut i de små timer

Festene skulle vanligvis slutte klokka to, men da var ofte stemningen så høy at spillemannsskåla ble sendt rundt og fes-

Aakerkredsen ungdomsforening, også i Lunder, innviet lokalet Fram i 1911.

ten fortsatte ut i de små timer, om da ikke spillemennene i løpet av kvelden var skjenket så mye at de ikke var i stand til å fortsette. Helsemessig var det vel mye å sette fingeren på når det gjaldt disse dansefestene.

Hadde en mørke klær på seg, kunne en skrive navnet på ryggen når dansen hadde holdt på en stund. Jakka ble nå ofte kastet når varmen ble for besværlig. For å få glatte gulv ble talkum ofte brukt, noe som støvet formidabelt. Røyken lå også tett når alle karfolka fyrte på pipa eller sigaretten. Jentene begynte å røyke noe seinere. For å avkjøle seg var det å gå ut i kulda. Tynnkledde som mange var, kunne en ofte skaffe seg en forkjølelse på nakken.

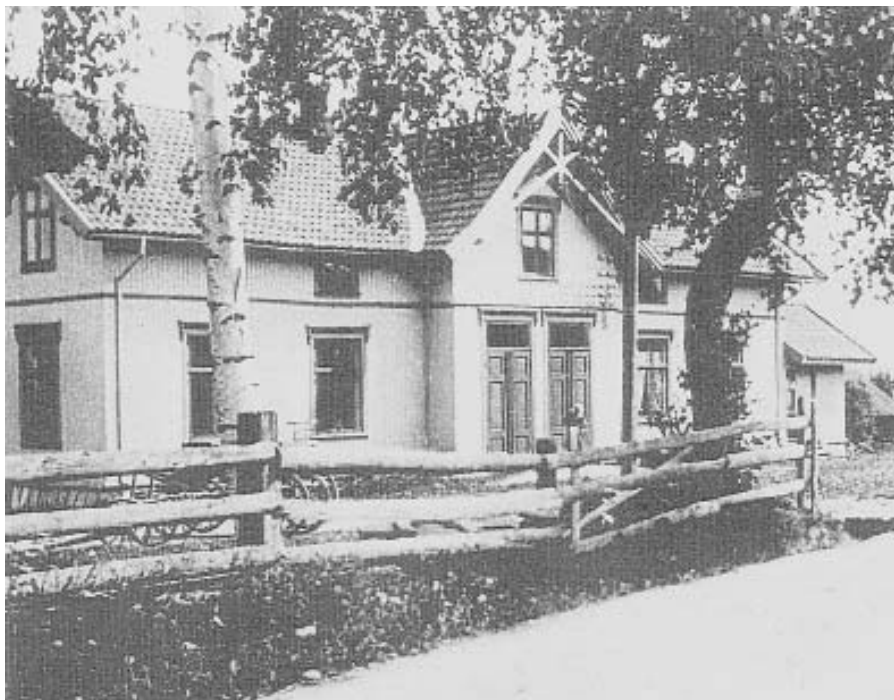
For å friske på humøret på festen, var det mange som "hadde med seg noe på lomma". Om det var kjøpte saker eller sjøllaget, virket det etter hensikt og vel så det. Det ble flere turer ut når det skulle spanderes. Dette var å friske opp tilværelsen for ungdom som kanskje lå inne på skauen hele uka og hadde ikke så mye annet å se fram til enn festen på lokalet.

Sted å vise seg

Før idretten ble vanlig blant gutta, hvor de kunne konkurrere seg imellom, var det på lokalet en skulle vise hvor sprek en var. For noen var det alltid et eller annet som var uoppgjort med en eller annen. Med hjelp av kong Alkohol ble det rabalder når kamphanene røk i tottene på hverandre. Inne i lokalet var det alltid mange som gikk i mellom og fikk dempet gemyttene. Utenfor og på hjemmeveien kunne det ofte gå varmt for seg. Så det gav seg mange anledninger til omkamp på neste fest.

Sosialt rangsystem

Fra gammelt av var det et utbredt klikevesen blant ungdommen. Noe som en kunne merke på ungdomsfestene. Det var de som graderte seg som "fine" og mindre "fine" og nedover. Det var den tids kode, og den ble nøye overholdt. Det hadde vel lett for å bli en økonomisk rangforskjell som skapte skillet. Dette har idretten mye av æren for å ha jevnet ut, ved at det ble de forskjelliges prestasjoner som telte, og ikke hva slags miljø en kom fra.

Lokalet som Hole ungdomsforenings tok i bruk i 1900, kjøpte laget først i 1932 og ble kalt Røysehall.

Juletreffester

Som barn var det juletreffestene og basarene som sitter i minnet fra lokalet. På juletreffestene gikk det ikke stille for seg når ungeflokken slo seg løs. Det er merkelig at det ikke ble flere branner i den tida før de elektriske julelysene kom i bruk. Jeg husker spesielt en episode første julen det var elektrisk juletrelys på lokalet. Av gammel vane var det en som tok sigaretten og gikk bort til juletreet for å få tent på røyken. Noe som skapte munterhet i salen.

Basarer

På basarene var det mer høytidelig, og det ble ikke så mye bråk som på jule-

trefestene. Det var spennende å beskue alle gevinstene som var plassert på lemmebord båret av trebukker. Mange gevinster var populært, for ikke snakke om den tradisjonelle fruktkurven som var siste trekningen. Skuffelsen til småpikene var også stor, som ikke vant dukken de hadde stått ved bordet og beundret. Bevertningen var noe unga så fram til. Det var kaffe til alle. Jeg husker ikke at det var noe spesielt drikke for unga. Men boller, julekake og smørbrød gikk ned på høykant. Når unga var mette, kom det ganske mye mat ned på gulvet. Det var nok litt av en jobb dagen etter når det skulle ryddes opp igjen.

Lokalene

Det var mange ungdomslokaler på Ringerike som "Sollys" bygd 1905, "Haugvang" 1913, "Dalheim" 1911, "Furuvang" 1912, "Fram" 1911, "Furumo", "Njardarhov" 1928, "Solvang" 1910, "Varden" 1911, "Røysehall" 1900, "Elverhøy" 1913, "Framnes" 1897, "Folkvang" 1905, "Solgløtt" 1910 og "Lundemo" 1910, for å nevne en del av forsamlingslokalene i ringeriksregionen. De fleste er vel ikke i bruk lenger på den gamle måten. En del er vel kanskje revet eller de har fått en annen funksjon.

I dag har husene utspilt det meste av sin rolle. Bilen har gitt ungdommen muligheter for å reise til Hønefoss på kino, kafeer og restauranter. Økonomien blant ungdommen kan vi heller ikke sammenlikne med det som var før. For den eldre årgang er det fjernsynet som opptar dem om kveldene. Så de gammeldagse festene på lokalet blir bare noe en kan mimre om for oss som har opplevd den tida.

Runesteiner på Ringerike

Ulike historiske beretninger forteller oss om runesteiner som er observert på Ringerike i tidligere tider. Mange er kommet bort. Sannsynligvis befinner de seg fortsatt på Ringerike og venter på å bli gjenoppdaget.

Av Geir Odden

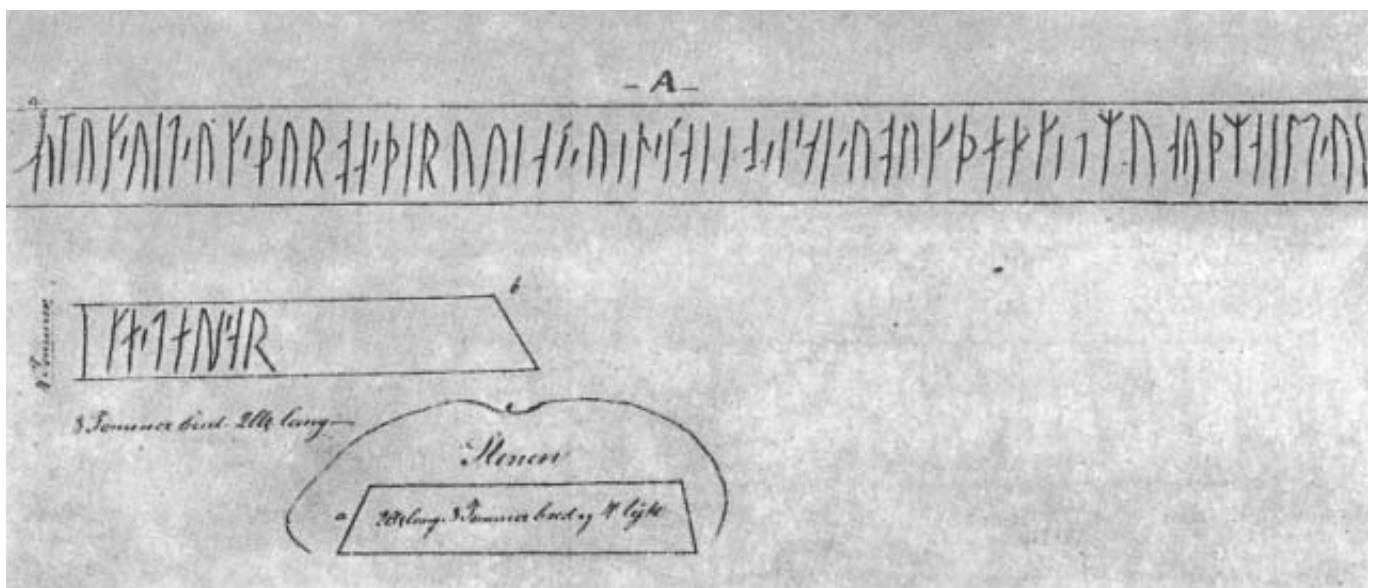
Det er med håp om dette at jeg nå kort skal gå gjennom lista over de mest kjente av de bortkomne runesteinene.

Hønensteinen

Ettersom det i år feires at det er 1000 år siden Leiv Eiriksson sørget for at det amerikanske fastlandet ble kjent blant nordboere, passer det bra å begynne med juvelen blant de bortkomne steinene. Hønensteinen fortalte nemlig om et vikingtids skipsforlis i amerikanske eller grønlandske farvann der personer fra Ringerike med stor sannsynlighet har deltatt. Steinen ble funnet under

plogging ved en gravhaug på jordet mellom kapellangården Hønen (dagens Ringvold gård) og Tanberg i Norderhov rundt 1815. Den målte ca 1,25 m i lengde, ca 21 cm i bredde og ca 10,5 cm i tykkelse. På den ene siden fantes det en runeinnskrift. Den ble brakt til Hønen gård, plassert på en trekrakk og brukt som saltstein til dyrene. I 1823 avtegnet antikvar L.D. Klüwer runetegnene. Selve runesteinen forsvant trolig fra Hønen da kapellan Christopher Støren residerte der mellom 1828-34. I løpet av 1840-årene forsvant også Klüwers avtegning, men heldigvis hadde stiftamtmann W.F.K. Christie kopiert Klüwers manuskript i 1838. Det var Christies kopi som lå til grunn da Sophus Bugge i 1902 kom med en tolkning av runeinnskriften. Hans tolkning lyder: "De kom ud (i Havet) og over store Strækninger og trængende til Klæde at tørre sig paa og til Mad bort imod Vinland op paa Ise i Ubygden. Ondt kan tage lykken bort, saa man dør tidlig." I 1951 kom Magnus Olsen fram til en litt annerledes tolkning som lyder "Ut (mot vest) og fjernt (over havet), og trengende til håndklæde og mat, kom de

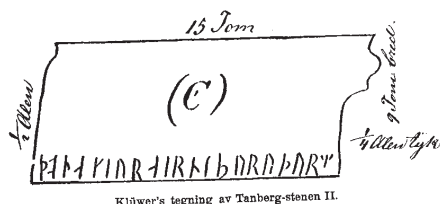
inn (til land), op på vindkalde iser, (frem) i ubygd (det er Øst-Grønlands "Ubygder"). Ondt – (den grumme skjebnes tilskikkelse) at man skal dø tidlig – kan ta lykken bort." Begge er altså enige i grunntrekkene i innskriften og alderen (ca 1050), men mens Bugge plasserer skipsforliset i Vinland, velger Olsen å plassere det på de vindkalde isdekkede områdene ved Øst-Grønland. Olsen mener dessuten at det ikke er usannsynlig at hendelsen som omtales på Hønensteinen er en hendelse man finner igjen i islandske skrifter om Finn Ketilsson Fegins skipbrudd på Grønland. Finn Fegin var dattersønn av ringerikingen Sigurd Syr og derfor nært beslektet med folk i området der steinen ble funnet. For å fastslå om innskriften sier Vinland eller vindkald er vi avhengige av å gjenfinne steinen. Gjennom årene har mange mennesker, inkludert prominente personer som Sophus Bugge og Helge Ingstad, forsøkt å finne steinen. Grunnmurer, trapper og piper er blitt saumfart, tidligere andedammer gravd opp og stikkrenner undersøkt, men steinen er ennå ikke kommet til rette.

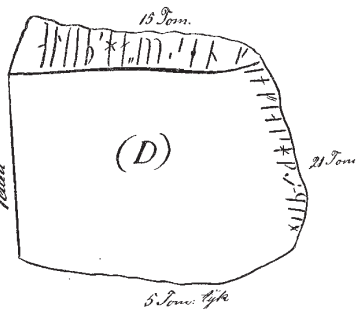
Klüwers tegning av innskriften på Hønensteinen.

Tanberg-stenen 1.

Klüwer's tegning av Tanberg-2 steinen.

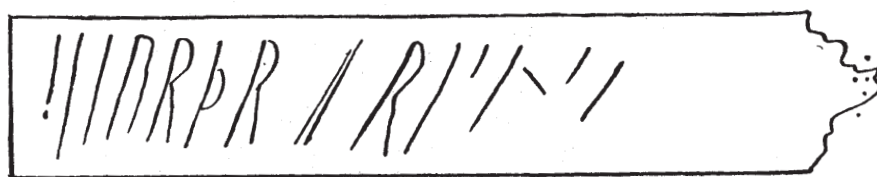

Klüwer's tegning av Tanberg-3 steinen.

Tanbergsteinene

Det er allment kjent at det er utstilt en runestein fra Tanberg på Ringerike museum, men ikke alle er klar over at det i tillegg til Hønensteinen og Tanberg 1 er funnet ytterligere tre runesteiner og en bildestein i ringeriksstil på Tanbergjordet. Av disse er de to runesteinene som er kalt Tanberg 2 og 3 kommet bort. Begge var fragmenter av noe som opprinnelig har vært større runesteiner og de ble funnet en gang i perioden 1817-1823 ved det som må ha vært kirkegården til Tanberg kapell. Begge steinene er datert til første halvdel av 1000-tallet. Antikvar L. D. Klüwer undersøkte og avtegnet begge steinene i 1823. Fragmentet (toppstykket) av Tanberg 2 steinen var 39 cm langt, 31,4-23,4 cm bredt og 15,7 cm tykt. På venstre side av bredsiden var det en runeinskripsjon som vi kjenner deler av slutten på som sa: "... denne (steinen) ... sin bror."

Magnus Olsen gjetter på følgende innhold "[N.N. reiste] denne [sten efter Bjarne] sin broder." Fragmentet (toppstykket) av Tanberg 3 steinen var 39 cm langt, 62,7-55 cm bredt og 13,1 cm tykt.

Klüwer's tegning av en runeskrift i Norderhov kirke.

Steinen som var av rødbrun sandstein hadde runeinskripsjon på den ene smalsiden og toppen som vi kjenner følgende deler av: "... etter Åleif, sin far (?) ... (begravet?) ..."

Magnus Olsen gjetter på at de siste runene forteller at Åleif ble begravet på Toten. Begge steinene var kommet bort da Bernt Moe forsøkte å finne dem i 1832.

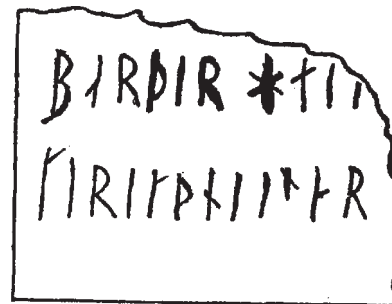
Norderhovruner

Fra kirkegården ved Norderhov kirke beretter sokneprest Jonas Ramus om en likstein fra middelalderen i sin bok "Norriges Beskrivelse". Steinen som var lang og flat, hadde på kanten en runeinskripsjon som sa: "Her hviler Pål Hallvardsson Vidihol (Viul)." Det er altså en mann fra gården Viul som er blitt gravlagt her en gang på 1300-tallet. I 1743 skriver fogd Iver Wiel at steinen nå enten var tatt bort eller blitt kastet ned i en grav.

Om en innskrift i Norderhov kirke som nå anses å være gått tapt, mener L. D. Klüwer i 1823 under tvil at mannsnavnet Sigurd står.

Runesteinen fra Stein

I september 1934 ble det under rivning av en gammel kjellermur på gården Stein i Hole funnet et fragment av en likstein fra middelalderen. Steinen som var av den stedege rødbrune sandsteinen, hadde en største lengde på 60--70 cm. Steinen var på gården framtil 1937 da den kom bort på uforklarlig vis. Konservator Sverre Marstrander undersøkte og fotograferte steinen. Jon Guldal hadde tegnet av runene i 1934. Det var ikke mulig å komme fram til en sikker tolkning før man under opprydning av papirer på runearkivet i 1985 kom over en glemt tegning som Sverre Marstrander gjorde av steinen i 1934 og der hans onkel C. J. S. Marstrander har tolket runene til: "Bård Helgeson ... hans dødsdag (og sjelemesse) er ...".

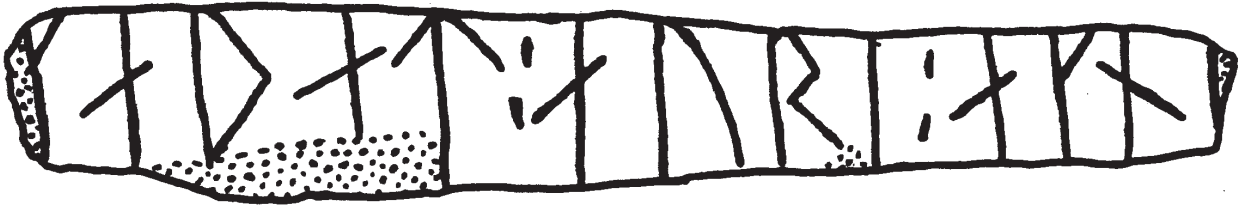
Jon Guldals riss av skriften på runesteinen på Stein.

Mosteinen

Fogd Iver Wiel så i 1743 en tre alen høy stein med bokstaver stående på en gravhaug ved gården Mo i Hole. I 1832 ble det til Oldsaksamlingen levert inn en pilspiss og noe man trodde var en skjoldbule funnet i denne haugen rundt 1780. Mye tyder derfor på at haugen var jevnet med jorden ved de tider. Fogd Wiel mente at steinen var sønderbrutt i flere fragmenter og fantes på gården Øderå som var et underbruk av Mo.

I 1870 opplyste N. Nicolaysen at to fragmenter av steinen fantes i hver sin pille under stabburet på Øderå. På disse kunne man se streker hugget inn, men øverste del med kvistene manglet.

I 1946 kunne eieren av Øderå opplyse om at de to steinfragmentene ikke lenger var synlige, men at det kunne tenkes at de fortsatt fantes under stabburets stolper.

Fragment av Mosteinen. (Illustrasjon fra *Nytt om runer* 13/1998)

I 1997 hendte det en gledelig utvikling da gårdeieren på Øderå, Hans Bjørnstad, fant et fragment av runesteinen i jordmassene som var kjørt bort etter at Statens vegvesen hadde anlagt en ny gangvei. Fragmentet var av rødlig ringeriksandstein og målte 44 x 10-14 x 5-6 cm. På den ene smalsiden fantes det runer som kunne tydes som: "... at auri..." som vil si "ved grus/aur" eller stedsnavn "at Auri". Steinen antas å stamme fra 1000-tallet.

Andre nyere funn

I 1982 fant Jesper Sætrang et fragment av en runestein under gravearbeid ved gården Klekken Nedre. Steinen var av rødlig ringeriksandstein og målte 49 cm i lengden, 16 cm i bredden og var 10 cm tykk. På den ene bredsidene og den ene kortsiden kunne man lese deler av en runeinskripsjon som lyder: "... -eins [dvs. Sveins/Thorsteins/?] son Skuleson./...[risset] disse [runer] da han fór til ...".

Steinen beretter altså som Hønensteinen om en reise, men i dette tilfelle kjenner vi dessverre ikke hvor reisen gikk hen. Steinen er datert til ca. 1050-1150.

Ikke alle runeinskripsjoner stammer fra oldtiden, vikingtiden eller middelalderen. I 1990 ble det registrert to ulike runefunn som Runearkivets ansvarlige James E. Knirk mener stammer fra rundt år 1900. I det ene funnet var to navn, "warg" og "gorm" risset inn med eldre runer blant andre inskripsjoner i en bergnabb på Ringkollen. Det andre funnet var et fragment av en runestein funnet av Peter Tandberg i Ringåsen. Den lå på gården Hesselberg i Norderhov, men rett ved grensen mot Veisten. Den var av rødlig ringeriksandstein og på de to bredsidene sto det en runeinskripsjon som lyder: "Hringur seiersæl drott" på den ene siden og muligens "grense var" på den andre siden. Knirk mener den er satt opp omkring 1900 for å markere grensen mellom gårdene.

på den andre siden. Knirk mener den er satt opp omkring 1900 for å markere grensen mellom gårdene.

Andre nyere funn

I 1982 fant Jesper Sætrang et fragment av en runestein under gravearbeid ved gården Klekken Nedre. Steinen var av rødlig ringeriksandstein og målte 49 cm i lengden, 16 cm i bredden og var 10 cm tykk. På den ene bredsidene og den ene kortsiden kunne man lese deler av en runeinskripsjon som lyder: "... -eins [dvs. Sveins/Thorsteins/?] son Skuleson./...[risset] disse [runer] da han fór til ...".

Steinen beretter altså som Hønensteinen om en reise, men i dette tilfelle kjenner vi dessverre ikke hvor reisen gikk hen. Steinen er datert til ca. 1050-1150.

Ikke alle runeinskripsjoner stammer fra oldtiden, vikingtiden eller middelalderen. I 1990 ble det registrert to ulike runefunn som Runearkivets ansvarlige James E. Knirk mener stammer fra rundt år 1900. I det ene funnet var to navn, "warg" og "gorm" risset inn med eldre runer blant andre inskripsjoner i en bergnabb på Ringkollen. Det andre funnet var et fragment av en runestein funnet av Peter Tandberg i Ringåsen. Den lå på gården Hesselberg i Norderhov, men rett ved grensen mot Veisten. Den var av rødlig ringeriksandstein og på de to bredsidene sto det en runeinskripsjon som lyder: "Hringur seiersæl drott" på den ene siden og muligens "grense var" på den andre siden. Knirk mener den er satt opp omkring 1900 for å markere grensen mellom gårdene.

Ringeriksandsteinen

Materialet til noen av Norges fineste runesteiner har vært hentet fra Ringerike. Den rødlig ringeriksandsteinen går igjen på både Alstadsteinen fra

Toten og Dynnasteinen fra Hadeland. På Ringerike er det store felt med denne steinsorten. Særlig Ulvøya i Steinsfjorden ser ut til å ha vært et yndet område å hente runesteinvirke fra. Ringerike har altså hatt en runesteinekspert til andre deler av Østlandet, men vi får anta at de fleste runesteinene fant veien til lokale gårder. Alle som oppdager noe som ligner tilhugde steiner på Ringerike, bør ta seg bryet verdt med å titte etter om det kan være en runestein. Kanskje kan nettopp den runesteinen du måtte finne være med på å endre vår forståelse av historien.

Vi lar Sophus Bugge avslutte dette i beretningen om Hønensteinen: "Jeg vil avslutte dette lille Skrift med at udtale Ønsket om, at den sten maa gjenfindes, som i Hjemmet blev reist til Minde om en Nordmand, der kort Tid, efterat Leiv Erikssøn havde oppdaget Vinland, mødte Ishavets Farer fjærnt i Vest, men bukkede under for disse i sin Ungdoms Kraft."

Kilder:

Magnus Olsen: Norges innskrifter med de yngre runer bind 1 og 2, Oslo 1941,1951

Sophus Bugge: Hønen-Runerne fra Ringerike, Kristiania 1902

James E. Knirk: Recently Found Runestones from Toten and Ringerike,

Universitetets Oldsaksamlingens Skrifter Nr. 9, Oslo 1987

Heftet "Nytt om runer" 1991, 1997

Artikler i heftet "Ringerike"

Oldsaksamlingen.

Vågårds-gruppa

sabotører uten heder og medaljer

De fleste var unge gutter i begynnelsen av 20-årene. Etter tyskernes overfall på Norge i april 1940, var noen av dem med og gjemte unna våpen fra Ringerike skytterlags bane på Geiteryggen på Hen. En del av våpnene ble lagt i ei kasse som ble plassert i smia på Nedre Vågård. Smia ble et møtested, og ut fra dette miljøet skulle det etter hvert vokse fram ei sabotasjegruppe.

Gudmund Bakke

Smia lå i skogkanten nord for gården, og hadde et siderom (kammers) med brsker. Etter hvert kom det illegale aviser og radio i smiekammerset, og gutta

Lite kjente "gutter"

Mye er skrevet og fortalt om «gutta på skauen» og den innsats hjemmestyrkene gjorde under siste krig. Lite kjent er at det de siste krigsårene vokste fram to motstandsgrupper på Ringerike som ikke hørte under Milorgs paraply. Den ene holdt til i Vågårds-bygda, mellom Hen og Eggemoen, den andre bestod av en kameratgjeng i området Haug/Viul. Fra høsten 1942 var disse to gruppene den kommunist-orienterte Osvald-organisasjonens forlengede arm på Ringerike.

begynte med våpeninstruksjon. Hvorfor virksomheten etter hvert ble underlagt den kommunistiske Osvald-organisasjonen, er fortsatt uklart. Det var en del sympati for Sovjetunionen og kommunismen på Vågård, og etter at Tyskland erklærte Sovjet krig 22. juni 1941, var det "fritt fram" for kommunister i Norge å kjempe mot okkupasjonsmakten.

Milorg fulgte med noen få unntak helt fram til krigens siste måneder ordre fra den norske regjeringen i London om ikke å gjennomføre sabotasjeaksjoner. Dermed var den kommunistiske sabotøren Asbjørn Sunde – med dekknavnet "Osvald" – den eneste som drev aktiv sabotasje mot tyskerne og deres virksomhet her i landet inntil det siste krigsåret. Og to av sabotasjegruppene holdt til på Ringerike, på Vågård og i Haug/Viul.

Den ubestridte lederen for Vågårds-gruppa var Reidar Hansen. Han ble arrestert i juni 1944 og henrettet på Trandum tre måneder seinere. Han fortalte lite til de andre om sine kontakter oppover i systemet, og tok mange ubesvarte spørsmål med seg i graven. Han ble skutt sammen med tre av karene i Haug/Viul-gruppa, Georg Jenserud, Karelius Moen og Helge Olsen. Samorg-sekretær Reinhard Halvorsen fra Hønefoss og tre medlemmer av Osvald-gruppa på Modum ble henrettet samtidig.

Vågård – en avkrok?

Hvordan kunne en av de mest aktive kommunist-orienterte motstandsgrupper i Norge under siste krig vokse fram i Vågårdsbygda, som for de fleste fortøner seg som en avkrok? Det var flere årsaker til det. For det første var det fra 1943 stor tysk aktivitet i området under anlegg av flyplass på Eggemoen. Da ble både gården Øvre Vågård og flere min-

dre bruk i bygda annektert av tyskerne, til bruk for deres egne offiserer og soldater. Vinteren 1944 ble det reist en fangeleir for nærmere tusen sovjetiske krigsfanger på skytebanen på Geiteryggen, og folk i bygda fikk krigens grusomheter nær inn på livet ved å se de utsultede, fillete fangene på sin daglige marsj langs jernbanelinja og over moen til arbeidet på flyplassen. I krigsåra var ikke Vågård noen avkrok, snarere tvert i mot.

Den forholdsvis uskyldige virksomheten i smia var kimen til det som etter hvert skulle bli ei sabotasjegruppe. Allerede i februar 1942 ble noen av karene innkalt til instruksjonskurs på ei hytte ved Fiskebu på Øyangen, men ellers var det ingen stor virksomhet fram til våren 1944.

Sabotasjene

17. april 1944 tok Osvalds distriktssjef Erland Hovde fra Modum (med dekknavnet "Moland") med seg tre av karene fra Vågårds-gruppa, Leif Kjemperud, Arne Langerud og Reidar Hansen, for å sprengre Haversting-tunnelen på Bergensbanen, mellom Brekkebygda og Ørgenvika. Aksjonen var ikke vellykket, men skinnegangen ble ødelagt og Bergensbanen var stengt i flere dager mens reparasjonsarbeidene på gikk. Minister-presidenten selv, Vidun Qiusling, var med toget, og han kom uskadd fra det.

Utover våren ble det flere aksjoner. Natt til 5. mai var det Arbeidstjenestens depot ved Ringerikes Meieri som var målet. Tanken var å få tak i AT's arkiv og tilintetgjøre det, men arkivet var flyttet og aksjonen ble mislykket. Et utrolig sammentreff var det at Milorg gjennomførte en vellykket aksjon mot AT-kontolet ved Søndre Torv i Hønefoss samme natt (de to gruppene visste ikke om hverandre). At gruppa i Haug/Viul sam-

Smia lå i skogkanten nord for gården Nedre Vågård. Ved siden av selve smia var det et rom med to brisker. I dette "smiekammerset" møttes kamplystne unggutter fra Vågård og Hen til radiolytting og våpeninstruksjon. (Tegning: Ole Rundhaug).

tidig var i aksjon mot HØKA (Hønefoss Karosserifabrikk) og deres lokaler ved bybrua, var nok kjent for Vågårdsgutta. Denne aksjonen var mislykket – kun inngangsdøra ble sprengt av hengslene.

Da Osvald-gruppa på Modum tre netter etter gjennomførte den vellykkede aksjonen mot Bjerke jernbanebru på Ask, var "den urolige våren" for alvor innledet på Ringerike. Natt til 25. mai gjennomførte Vågård-gruppa to nye aksjoner. Det var Heen Dampsag og Møllefossen Bruk på Hen som ble satt i brann. Leif Frydenborg og Leif Kjemperud, som bodde på Hen like ved brukene, tok seg av Møllefossen Bruk. Etter at de hadde tent på, gjemte de seg i nærheten inntil de dukket opp og deltok i slukningsarbeidet. Resultatet av aksjonene var at dampsaga brant ned til grunnen, og Møllefossen Bruk fikk også omfattende skader. De to bedriftene leverte trelast til Wehrmacht og flyplassen på Eggemoen. Det samme gjorde Rud Sag på Drolsum, som Modum-gruppa satte i brann samme natt.

Etter hvert som aksjonene ble flere, forsto gutta på Vågård og Hen at de måtte trå varsomt. Det var ikke trygt å bo hjemme lenger. Så langt hadde de levd «normalt», men fra slutten av mai

søkte noen av dem tilhold på Hvalsetra ved Nordre Vælsvann, mens et par holdt til i Fuglesangen, ei hytte i Vågårdsåsen. I slutten av mai aksjonerte de så mot Ådal forsyningskontor på Finsand. Karene gikk fra Hvalsetra over åsen. Om natta klipte de telefontrådene og forsynte seg grovt med rasjoneringshefter, som de seinere ga til bestyrer Oddvar Andersen på samvirkelaget på Nymoen. Sammen med kjøpmann Martin Gundersby i Åsbygda var Andersen med på å holde liv i gutta den siste krigsvinteren. Men før det skulle mye dramatisk skje.

Det sprekker

Det var en arrestasjon på Snyta ved Ask i pinsehelga 1944 som fikk dramatiske følger. Da ble et av gruppemedlemmene fra Modum anholdt på vei fra Osvalds hovedkvarter på Sollia og hjem til Vikersund. Han sprakk under tortur og røpet trolig navnet på flere av Osvalds folk i distriktet. En uke etter aksjonerte gruppene på Vågård, Haug/Viul og Modum mot tre jernbanebruer på Ringerike (Hen, Hval og Skjærdalen), og de påfølgende dagene satte tyskerne og deres norske medløpere inn store ressurser for å ta knekken på aktivistene.

På Vågård ble fire av karene arrestert da de var en snartur i bygda og overnattet i smiekammerset. Georg Hansen klarte å rømme, men hans brødre Karsten og Reidar og kameraten Jon Fines ble tatt med til Hønefoss og seinere til Akershus og Grini. Reidar Hansen kom aldri tilbake til hjembygda.

Etter krigen ble det reist landssviksak mot Modum-karen som ble arrestert på Snyta. Mistanken om at han hadde røpet navn og oppholdssted for medlemmer av gruppene på Vågård og Haug/Viul, var sterk. En tidligere Stapo-betjent opplyste i saken at det virket som at han "anga alle han hadde vært i illegal forbindelse med". Han ble idømt 7 måneders straffarbeid, som ble ansett som sonet på grunn av utholdt varetektsarrest. Dommen utløste mediestorm, og ble anket. Det hele endte med at mannen ble frikjent.

Opprullingene på Ringerike førte til at de øvrige karene i Vågård-gruppa måtte gå i dekning. Utover sommeren hadde de forskjellige skjulesteder innpå åsen. Osvalds hovedkvarter på Sollia var revet opp etter Snyta-arrestasjonen, men Osvald kom seg unna med sine nærmeste og holdt seg i skjul i ei hytte på åsen nord for Bjønroa. Mangelen på

kontakt med Osvald førte da til at flere fra Vågårds-gruppa søkte kontakt med Pelle-gruppa på Krokskogen. Her var bl.a. Leif Kjemperud med på den vellykkede aksjonen mot Oslo Sporveiers lønningskontor i Oslo, som ga 114.000 kroner i utbytte. Vågårds-karene sørget også for at Pelle ble tilført våpen fra et Milorg-lager i Ådal, samt dynamitt fra Thoresen & Bergs sprengstofflager på Veienmoen i Hønefoss. I Pelle-gruppa fikk karene gode skussmål. "Gutta fra Vågård utgjorde et fint tilskudd, for de var erfarne folk," heter det i boka om Pelle-gruppa. I januar 1945 ble Pelle-gruppa sprengt. Leif Kjemperud var den eneste av karene fra Vågård som fortsatt var med der, og han søkte da tilbake til Vågårdsgruppa, mens Einar Skøien – tidligere medlem av gruppa i Haug/Viul – kom seg over til Sverige.

Skrubbheim

Etter hvert som sommeren gikk, innså karene at de måtte få seg et permanent oppholdssted for vinteren. De bestemte seg for Gørrtjernlia i Hovseteråsen, hvor de fant ei nærmest perfekt tomt. I august/september 1944 så Skrubbeheim dagens lys. Gutta hogg småtømmer, bar rajer og stokker. En kontakt i bygda (Sverre Skogmo) skaffet papp, og golvplank tok de fra ei gammel hytte ved Søndre Vælsvann som tilhørte et NS-medlem. Der «lånte» de også en plate-spiller. En liten ovn med kokemuligheter fikk de også tak i, og dermed var Skrubbeheim en realitet. I første omgang hadde de et rom med soveplass til fem mann, og et bittelite kjøkken. Utpå høsten og vinteren, da de tre sovjetiske krigsfangene kom til, ble cella utvidet med et rom.

Beliggenheten i Hovseteråsen var ideell. Et myrdrag på østsida, og en høyderugg på vestsida. Oppe på høyden hadde de et 10 meter høyt utsiktstårn mellom noen graner, med varslingssystem ned til cella i form av en tråd med blikkbokser i enden. Stedet lå uveisomt til. Ingen stier gikk igjennom området, og Vågårds-bygda kunne nås på godt under timen, dersom det var nødvendig.

Om våren 1944 var "heit" på Ringerike, så ble ikke høsten stort bedre. Både kommunistenes aksjoner og Milorgs aksjon mot Stapo-kvarteret på Teserud i Haug 30. august 1944 var bevis på at motstandsviljen i distriktet

Cella Skrubbeheim ble bygd i september 1944 i Hovseteråsen, øst for Vælsvanna mellom Ådal og Jevnaker. Etter tre-fire uker ble den utvidet med et rom, da tre sovjetiske krigsfanger kom til. I bakgrunnen ser vi vaktårnet. (Tegning: Ole Rundhaug).

var stor. Okkupasjonsmakten forstod at Ringerike var et motstandsreir. Oppildnet av en vellykket aksjon mot Milorg på Hadeland, ble det om morgenen 19. september 1944 innført unntakstilstand på Ringerike. Aksjonen som én gang for alle skulle knuse all motstand ble satt i verk med hjelp av Statspoliti, SS og Wehrmacht-soldater. Ingen ringere enn selveste Reichskommisar Josef Terboven besøkte Ringerike på formiddagen for å bivåne det hele, og en rekke nye arrestasjoner ble foretatt. Ifølge Jan Østlunds bøker om krigen på Ringerike ble 286 personer arrestert, og bare 50 av disse ble sendt hjem etter avhør. De resterende 236 ble sendt i fengsel eller til Grini. Flere ble også drept, bl. a. redaktør Kaare Krabbe Filseth i Ringerikes Blad og disponent Haavard Helseth i Inga Falk AS. 20. september ble også Kåre Narvesen og Leif Frydenborg, begge med tilknytning til Vågårds-gruppa, arrestert.

Affæren på Ask

Den 23. september 1944 var Arne Langerud og Arne Juliussen fra Vågårds-gruppa på Modum for å høre nytt om Sunde. Men Modum-gruppa var oppløst, og de fleste medlemmene hadde forduftet til Sverige. På hjemvei gikk de to som vanlig av toget på Ask stasjon. På vei mot Sørgefoss ble de anholdt av en tysk gestapist og en lokal

NS-mann. Gutta satte seg til motverge, og det kom til skuddveksling. Da de noen minutter seinere hastet oppover mot Sørgefoss og Sandaker, lå gestapisten død igjen i veikanten, mens NS-mannen var såret.

I juni 1944 hadde Osvald fått ordre fra Den sovjetiske legasjonen i Stockholm om å trappe ned virksomheten. Tyskerne var på defensiven på begge fronter, og man innså at det bare var et tidsspørsmål før de kapitulerte. Sabotasjeaksjoner var ikke lenger så viktig for krigsutviklingen, og det var unødvendig å risikere ytterligere menneskeliv. Arne Langerud og Arne Juliussen fra Vågårds-gruppa traff Sunde på hans nye oppholdssted i Røyken på ettersommeren, og de fikk den samme beskjed.

Lokalt forsøkte Milorg ved flere anledninger å få kontakt med kommunistgruppene, med sikte på samarbeid. Distriktssjefen selv, Oskar Hasselknippe, hevdet etter krigen å ha funnet fram til Vågårds-gruppas forlegning, men dette tilbakevises av de gjenlevende av Vågårds-gutta. Men at det var kontakt, er klart. Vågårds-gruppa hadde imidlertid ikke til hensikt å bli underlagt Milorg. Til Hasselknippe sa de at de hadde sin overordnede kontakt i Stockholm, som ikke tok imot ordre fra den norske regjering. Seinere har det vist seg at den "overordnede kontakt"

het Zoja Rybkina. Hun hadde en dekkstilling som kulturattaché ved den sovjetiske ambassaden i Stockholm, hvor hun var plassert av det sovjetiske etterretningsvesen NKVD for å lede arbeidet i Skandinavia.

De fem karene som holdt til i Skrubbheim den siste krigsvinteren, var Arne og Åge Langerud, Arne Juliussen, Arnulv Aarebrot og Leif Torgersen. Seinere kom også Leif Kjemperud til. Arnulv Aarebrot og Leif Torgersen flyttet opp til cella etter arrestasjonen av Erland Hovde på Vågård skole 15. september 1944. Det er uvisst hvorfor Hovde kom til Vågård, men han ble såret i skuddvekslingen under arrestasjonen, og ble ført til Det katolske sykehus i Hønefoss. Etter noen dager ble han flyttet til krigslasarettet på Sinsen (Aker sykehus). Han ble dømt til døden og skutt på Akershus 10. februar 1945.

I oktober flyttet tre sovjetiske krigsfanger inn på Skrubbheim. De hadde rømt fra fangenskap, og cella i Hovseteråsen fikk et tilbygg på et rom hvor Ismail, Tima og Sjora bodde. De tre var takknemlige og greie karer, som tok sin tørr i det daglige arbeidet. God hjelp fikk gutta fra familien Hildur og Adolf Juliussen (Arnes foreldre), som hadde evakuert til hytta Lundheim ved Søndre Vælsvann i 1943, etter at tyskerne hadde annektert huset deres i Vågårdsbygda.

Georg Hansen flyktet fra tyskernes arrestasjon ved smia 9. juni 1944, men opplevde å bli arrestert på nytt fire måneder seinere. 31. oktober hadde han via faren fått melding om at han skulle hente tre russiske rømlinger på tjærebrenneriet ved Lunneplassen på Vågård, og bringe dem i sikkerhet innpå åsen. Georg hadde oppholdt seg i nærheten av Fuglesangen hele sommeren og høsten, og sto i stadig kontakt med karene på Skrubbheim. Da han kom til tjærebrenneriet i kveldinga, ble han overrasket av tyskerne og arrestert på nytt. Trolig gikk han i en felle, og dermed bar det mot Hønefoss bakpå en tysk lastebil med vakter. På Langerudtoppen før Nymoen bråeste Georg seg og hoppet av lastebilen i fart, og før vaktene hadde summet seg, var han oppslukt av skogen. Han kom seg seinere i sikkerhet hos familie på Skjerva i Lunner, hvor han oppholdt seg resten av krigen. Brøren Karsten satt det meste av sommeren i

dødscele i Kronprinsens kruttårn på Akershus, bare 18 år gammel. Etter flere harde forhør ble han overflyttet til Grini, og seinere til Mysen, hvor flere av de andre som ble arrestert i Vågårdsbygda tilbrakte resten av krigen.

"Tida gjekk stort sett med til å venta på freden", skrev Arnulv Aarebrot om den siste krigsvinteren på Skrubbheim. Karene holdt vakt, hogg ved og henta forsyninger. Seinhøsten 1944 ble cella oppdaget, da en Jevnaker-mann som var på tur gikk rett på den. De lot ham gå, med trussel om at han kom til å bli tatt dersom han røpet dem. Siden viste det seg at mannen tilhørte Milorg i hjembygda, og seinere hadde rapportert saken til sine overordnede. Uten følger for gjengen på Skrubbheim, som først fikk vite om det mer enn 50 år etterpå.

Fred – under Milorgs kappe

Den smule kontakt som Vågårds-gruppa hadde hatt med Milorg seint på høsten 1944, ble tatt opp igjen utpå ettervinteren 1945. Møtet fant sted på Samsjøen, og det var her Milorgs distriktssjef Hasselknippe fikk positivt svar på sitt gjentatte spørsmål om karene på Skrubbheim ville bli med over til Milorg. Og en av de første dagene i mai 1945 kom beskjeden om at de skulle møte på Vikersfjell for tilslutning til Hjemmestyrkene.

De tre russerne vendte tilbake til sine kamerater i fangeleiren på Geiteryggen. 11. mai var Vågårds-gutta med da de første Milorg-styrkene inntok Hønefoss, som de første norske soldater siden april-dagene 1940. Tyskerne hadde kapitulert, og det var fred i Norge.

Etter krigen har tusenvis av norske motstandsmenn fått sine fortjente medaljer for innsatsen i krigsårene. Milorgs innsats kan ikke vurderes høyt nok. Med støtte fra England i form av flyslipp, bygde nordmenn her hjemme i det skjulte opp en norsk hær som sto klar til å rykke ut når freden brøt løs. At tyskerne med 350.000 mann i «Festung Norwegen» uten videre ville legge ned våpnene etter Berlins fall, var ikke åpenbart. Heldigvis kom det hele til å løse seg i fredelige former.

Men Osvald-gruppas virksomhet er blitt fortiet. I 1954 ble Asbjørn Sunde dømt til 8 års fengsel for spionasje til fordel for Sovjetunionen – ikke uten et visst preg av heksejakten på kommunis-

ter som vi så under den kalde krigen. Etter det ble Osvald-gruppas aktivitet i krigsårene nærmest sidestilt med landsfiendtlig virksomhet.

Osvald-gruppas medlemmer ville mer enn å bygge opp lagre, trene og forberede seg på innsats i det skjulte. De ville aksjonere, for dermed å binde opp tyske troppstyrker i Norge og gjøre det lettere for våre allierte på Øst- og Vestfronten. Medlemmene av motstandsgruppene på Vågård og i Haug/Viul gjennomførte minst ni sabotasje-aksjoner på Ringerike. Fire av gutta mistet livet, av totalt 35 som tilhørte Osvald-organisasjonen.

Kampen som ungdommene fra Vågård, Hen, Haug og Viul førte mot de tyske okkupantene, var også en kamp for menneskeverd og rettferdighet. At den anti-fascistiske motstandskampen under siste krig var særlig sterk på Ringerike, er noe som forplikter. I dag finner fascismens grunntanke om én rases overhøyhet over andre igjen grobunn blant ungdom, også på Ringerike. Det gir grunn til å rope varsko. Vi må fortsette å kjempe mot volds-nazisme, mot rasisme og fremmedfiendtlighet, og for idealer som likhet, solidaritet og medmenneskelighet.

I 1998 ble «Skrubbheims Venner» stiftet. Foreningens oppgave er å bygge opp igjen Skrubbheim slik den var, samt å bevare minnet om Osvald-gruppas virksomhet på Ringerike ved å bidra til å få skrevet en beretning. En liten bok om Vågårdsgruppas liv og levnet ble lansert i januar 2001, og opplaget på 650 bøker er solgt.

Om artikkelforfatteren

Gudmund Bakke (52) er født i Åsbygda og bor i Haug og er bygdebokforfatter i Hole. Han har bidratt med artikler til heftet siden 1992 og var med i redaksjonen fra 1993 til 1998, som redaktør fra 1993 til 1995. Bakke er utdannet cand.philol. med historie som hovedfag. Han har arbeidet som lærer, journalist og forretningsdrivende og har skrevet skolehistorien for Vang skole og Åsbygda skole, samt Åskameratene U & ILs 50-årsberetning og Osvaldgruppas historie på Ringerike.

Stubdalsforliket 1759

– et oppgjør om Nordmarka

Friere enn andre

Norske bønder blir ofte sett på som de frieste i Europa på 1600- og 1700-tallet. I motsetning til bøndene i store deler av Danmark og på storparten av det europeiske kontinentet på denne tida, var mange norske bønder selveiere. Norge hadde ikke politisk frihet som egen stat, men den enkelte bonde og borger i Norge hadde større frihet enn andre i samme situasjon andre steder i Europa. I tillegg til eiendomsrett hadde norske bønder større politisk makt gjennom muligheten til å fremme saker til tings og direkte til kongen i København gjennom såkalte supplikker. I Norge var det dessuten et mer partsuavhengig rettsvesen i og med at den norske adelen hadde begrenset seg til et par grevskaper, et baroni og en del gamle norske ridderslekter. En økt profesjonalisering av rettsapparatet og et sterkere skille mellom statlig og privat sfære i det offentlige liv, er grunnlag for å kalle det norske rettsvesen og embetsverk for et av Europas mest rettferdige på 1700-tallet. I hvert fall i prinsippet og på papiret. Som vi skal se, garanterte ikke dette at bøndene ble "rettferdige" behandlet. Folk var likere enn andre, også på 1700-tallet.

"Stubdalsforliket i 1759" viser at bøndene var avhengige av andre for å nå helt fram med sine krav. Bøndene ble lurt, og forliket ga klare konsekvenser for eiendomsforholdene i Nordmarka.

Bård Frydenlund tar her for seg foranledningen, gjennomføringen og etterspillet av Stubdalsforliket.

Stubdalsforliket ble gjort mellom en gruppe ringeriksbønder med allmenningsinteresser i Nordmarka og representanter for eieren av Bogstad, Morten Leuch. Forliket ble underskrevet av partene 6. juni 1759 på Stubdal gård øverst i Åsa mot Nordmarka og Krokskogen.

Av Bård Frydenlund

Stridens kjerne dreide seg om grensen mellom Bonde-skogen og Leuchmarka, om hvilke allmenningsrettigheter bøndene kunne kreve og om hvilken status skogen skulle ha i denne delen av Nordmarka. Det er godt dokumentert og kildebe-lagt, godt debattert blant både lokalhistorikere og jurister.

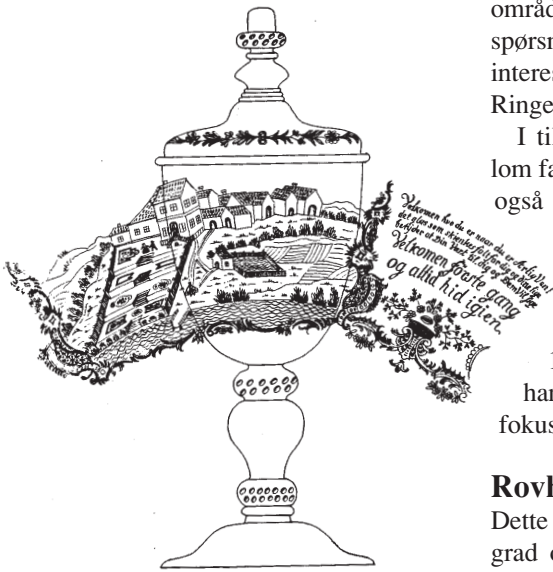
Forliket

Forliket ble skrevet under av 19 bønder fra Ringerike og inneholder gjensidige betingelser for videre bruk av skogområdene. Det var langt flere rettighetsinne-havere blant bøndene på Ringerike, men kun de med de nærmeste brukene fra Norderhov prestegjeld var delaktig i prosessen og skrev under. Grenseopp-gangen mellom Krok-skogen Almenning (Bonde-skogen) og Leuchs skog-område (Leuchmarka) kommer detaljrikt fram i forliksdokumentet, og det henvises til generalkonduktør Hammers kart over grenseområdene. Morten Leuch trakk tilbake alle tidligere stevninger og tillot bøndene med eksisterende setre i om-rådet fortsatt hevd på allmenningsrettig-

Morten Leuch d.y. (1732-1768) I jaktuniform. Legg merke til passervinkelen han holder i høyre hand, et av de mest tradisjonelle frimurersymboler. (Foto: Bogstad, Aschehoug 1955)

heter, med unntak av hogst og barke-flåing. Bøndene på sin side frafalt alle tidligere påstander "...hvorom vi ere komne i erfaring om vores mistagelse og derfor til Processens neddampelse hermed frastaaer vores hidintil med Sr.

Bogstadpokalen fra Nøstetangen glassverk. Graveringen viser Bogstad gård før den store ombyggingen omkring 1760.

Morten Leuch og hans Grandmamma opkastede Dispute og paastaaelse saaledes,...".

De erkjente generalkonduktørens nye grenseoppgang av 1758 og lovte å drive hogst for Morten Leuch i det samme området. Bøndene som skrev under hadde navn som Buhre, Sundbye, Ultved, Nordbye, Wager, Sørums, Moe, Tandberg, Hurum, og Bierke. Denne delen av Nordmarka ble tilkjent Morten Leuch som hans privatallmenning og er en av hovedårsakene til at eiendomsretten for hele Nordmarka er i private hender i dag.

Foranledningen

Stubdalsforliket startet med en konflikt mellom de daværende eierne av Bærums Værk, familien Krefting, og trelasthandlerne på Bogstad, familien Leuch. Striden dreide seg om at Krefting hadde tatt fyringsved og satt opp såkalte kølmiler i Leuchs skoger. Det ble gjort for å fremstille køl til jernverkets ovner. Det var ikke gjort en grenseoppgang og Krefting og Leuch hadde ulike syn på saken. Krangelen begynte i 1720-årene og fortsatte fram til familien Leuch fant ut at de hadde andre "fiender" å hankses med. Denne gangen var det ringeriksbønder som flådde bark til takteking og isolering av seterbyggene sine. Grunnen til at dette fremsto som et omfattende problem, var at det regelrett tok livet av store skog-

områder. Her var heller ikke grense spørsmålet avklart, og det var klare interessekonflikter mellom bøndene fra Ringerike og familien Leuch.

I tillegg til kullmilekonfliktene mellom familiene Krefting og Leuch, må en også se den økonomiske situasjonen i Norge som årsak. Konjunktorene var positive og økonomien var stabil. Oppgangen på tømmermarkedet etter depresjonen i 1740-årene inspirerte tømmerhandlere som familien Leuch til økt fokus på effektiv tømmereksport.

Rovhogst

Dette resulterte også i at en i sterkere grad overvåkte faren for rovhogst i et område så nær havnene i Christiania. Ut fra Leuchs helhetsvurdering framtvang at en måtte barkeflåerne til livs. Barkeflåere hadde også blitt tatt tidligere. Allerede i 1729 hadde Karen Leuch på Bogstad brakt problemet på banen, og et forbud mot dette forelå tinglyst samme år. To av bøndene som senere undertegnet Stubdalsforliket hadde dessuten blitt stevnet av Karen Leuch i 1739 for ulovlig hogst og barkeflåing til sine setre i Nordmarka. Og igjen tre år før forliket ble ført i pennen, ble to gårdeiere på Ringerike stevnet. Det spesielle ved denne siste prosessen var at den ene, Christian Palludan, var sorenskriver for Hallingdal og Ringerike. Sakene ble utsatt og Palludan ble frikjent for forholdet, da det ikke var grunnlag for å fastslå at det var hogd og flådd bark på Karen Leuchs grunn. De områder Karen Leuch hadde kongeskjøter på var enkelte plasser i Nordmarka, med en viss skogsirkumferens i direkte

tilknytning. Familien Leuch hevdet rett for hele området. Palludan gikk fri fordi setrene som barkeflåing og hogst skulle vært utført i nærheten av, lå i bygdeallmenning. Skogområdene rundt plassene familien Leuch hadde skjøte på var dermed ikke familien Leuchs eiendom, men kongens statlige allmenning. Den andre stevningen ble gjort mot bonden Jon Schiørvold for "...schadetilføielse paa hendes (Karen Leuchs) Schoug...". Her endte saken med forlik hvor Schiørvold påtok seg å erstatte 25 riksdaler for ulovlig hugst. Den gamle sorenskriveren hadde andre forutsetninger enn bonden Schiørvold til å lykkes i sin sak.

Klaget til kongen

Tvisten ble ikke liggende med dette. Året etter disse to stevningene, i 1757,

Generalkonduktør Christopher Hammer var en mann med mange talenter. Foruten å være landmåler, politiker og bonde på Hadeland, skrev han bøker om jordbruk, mat og drikke. Han har bidratt til det kjente brennevinssmerket Hammer. (Illustrasjon fra Hammers Norsk Huusholdningskalender 1772).

skrev tolv ringeriksbønder som benyttet seg av allmenningsrettigheter i Nordmarka til kongen i København, hvor de påklaget at Karen Leuch anså Nordmarka som sin eiendom. At fire bønder var blitt stevnet for ulovligheter var i for seg ikke hovedproblemet. Verre var det at familien Leuch anså dette som sin eiendom. Bøndene poengterte videre at kongen aldri hadde solgt "deres" allmenning, og at de felles rettigheter som bøndene kunne nyte godt av, måtte opprettholdes: "...om beskiærmelse imod en af de mægtigste familier her i landet, der nu søger at ville tilegne seg en skov og mark, som fra ældgammele tider af har været holden for en bøygdealmending, uden at der er bevist at Hans kongelige majestæt eller allerhøiest lovligste forfædre haver egentlig bortsolgt nogen almendingsskov,..."

Det er svært sannsynlig at sorenskriveren Palludan har vært en av de med sammensvorne i denne saken, i tråd med hva juristen Arne Didrik Kjørnæs skriver i sin rettshistoriske avhandling i 1979 om "Ringeriksbøndenes rettigheter i Nordmarksgodset." Palludan nevnes ikke ved navn i oversendelsesbrevet, men argumentene er sammenfallende med hva han går ut med i andre kilder.

Skogkommisjon

I anledning en undersøkelse om rettighetene i Krokskogens allmenning som ble utført etter ordre fra amtmann Must samme år, kan en se noe av bøndenes oppfatninger av rettighetsforholdet. Her ble det gjort klart at Leuch-familien hadde skaffet seg plassene på lovlig vis med kongeskjøter, men at de urettmessig hadde tilranet seg retten for hele allmenningen som egentlig var statens (bygdeallmenning). I dokumentet er det dessuten referert til en kommisjon, Skogkommisjonen av 6. mai 1754, hvor allmenningsspørsmålet skulle avklares. Kommisjonen ble ledet av generallandmåler C.F. Knoph, og besto videre av bygdelensmannen for Norderhov prestegjeld og fire kyndige lagrettemenn. Kommisjonen fikk inn flere henvendelser fra ringeriksbønder med rettigheter i Nordmarka. De mest ytterliggående anklagene mot familien Leuch gikk i retning av at de drev ulovlig sagtømmerhugst i området. Sagtømmeret gikk til sagbrukene i Lysakerelva sør for

"L-stein" på Danielshøgda i Bærumsmarka. L-en er hugget inn i forbindelse med grenseforretningen av 1758. Grensemerket danner i dag "treriksrøysa" mellom Buskerud, Oslo og Akershus fylker. (Foto: Arve Frydenlund)

Bogstad og var rettet mot eksport til England og vedlikehold av bygninger. Her fikk ikke bøndene medhold, men bøndene fikk medhold i at kongeskjøtene til Leuch-familien ikke omfattet hele allmenningen. I motsetning til bøndene og Palludan-sakens kjennelse, mente Knoph og kommisjonen at det tilfalt et visst område (sirkumferens) skog til hver plass Leuch-familien hadde skjøte på.

Landmålsforretning

I 1758 ble det holdt en landmålsforretning av generalkonduktør Christopher Hammer. Denne var bestilt av Karen

Leuchs sønnesønn, Morten, den nye talsmann for Leuch-familien. Landmålsforretningen var en grenseoppgang for å avklare Bondeskogens grense mot allmenningen. Foruten Hammer, var Leuch-familien representert ved Morten Leuchs kompanjong Peter Collett, prokurator Leonard Scheitlie og noen skogsarbeidere, sannsynligvis leilendinger fra Sørkedalen. Men ingen fra bondestanden på Ringerike var til stede under grenseoppgangen. Selve oppgangen ble utført ved at en enten staket ut landemerker i lendet, eller merket "L"-er i fast fjell eller større steiner.

En forklaring av forliket

Problemet i dette fenomenet er at bøndene går fra å være aktive igangsettere til å bli passive tilhørere. Det var som om bøndene mistet interesse for saken. De gikk fra å være i opposisjon mot Leuch til å bli med på et forlik hvor de sa fra seg de fleste rettigheter i allmenningsområdet. Hvordan kunne en mengde bønder som på sitt mest aggressive hevdet at Leuch ikke hadde lov til å hugge i Leuchmarka, gå med på et forlik av denne art? Faren for tap og bøter er i mine øyne ikke sterke nok argumenter i seg selv.

Jeg tror det kan være fruktbart å se på enkeltpersonene i denne konflikten. Den viktigste aktøren i hele striden, har for meg vært den aldrende sorenskriveren for Hallingdal og Ringerike, Christian Palludan. Palludan var mest sannsynlig på Vaker gård (noen mener han var på Bjerke gård), og benyttet seg av de fleste allmenningsrettighetene i Nordmarka. Beite- og seterretten må ha vært svært viktig for Palludan, da "Vaker-setra" uten tvil var den største seter i området, og også arena for en av prosessene forut for Stubdalsforliket. Palludan var altså aktiv bonde samtidig som han utøvte et viktig statlig embete. Det er fristende å dra en parallell fra det historiker Øystein Rian har kalt "embetskjøpmenn", hvor embetsmannens og kjøpmannens roller smeltes sammen i en og samme person. Likeledes hadde Christian Palludan to roller, embetsmann gjennom sitt virke som sorenskriver, bonde ved å være brukseier av Vaker gård ("Skrivergården"). Det lå klare egeninteresser i Palludans disposisjoner og allianse med bøndene.

Palludan ble forsøkt stevnet av Karen Leuch for ulovlig hogst og barkeflåing. En ressurssterk person som Palludan visste råd for å motarbeide en slik handling. En må tro at Palludan hadde gjennomgått et livsløp som ga han et visst erfaringsgrunnlag, han hadde tiltrådt som sorenskriver i 1726. Foruten viten om lover og rettigheter, hadde han kunnskaper om prosedyre, saksbehandling, og dermed den historiske oversikt over de rettsavgjørelser som har vært gjort i dette sorenskriveriet, og i de ulike tinglag i Hallingdal og Ringerike. Videre hadde han dessuten det retoriske

apparat som var nødvendig for å fremstå med autoritet i slike prosesser. Palludan var ikke blant de yngste embetsmenn i 1750-årene og burde være vel skikket til å få igjennom en prosess i "sitt eget" sorenskriveri.

Mens behandlingen av stevningen pågikk, mobiliserte Palludan bøndene til en sak mot Karen Leuch, og et oversendelsesbrev ble forfattet og sendt til kongen. Som nevnt er det svært sannsynlig at dette er ført i pennen av Palludan selv, noe som preger alle prosessene forut for forliket. Andragendet og følgebrevet inneholder datidens korrekte underdanighetsretorikk (for eksempel: "...paa det Deres kongelige Majestæts eiendomsret og herlighet derved ikke skulle lide..."), henvisninger til tidligere dommer som gikk i favør av bøndene, spissformulerte utredninger om ulike fogderiers og amts grenser, og bønn om utsettelse til allmenningskommisjonen hadde ferdigstilt sitt arbeid. Bøndene støttet også sin gamle sorenskriver ved å komme med et felles støttebrev til hans fordel, i saken hvor han senere ble frikjent for anklager om ulovlig hogst og barkeflåing.

Dette gir et godt innblikk i standsamfunnet i det førindustrielle Norge: et gjensidig "patron-klient-forhold" basert på tillit og gjenytelser. "Patronen" (den gamle sorenskriveren) som med sin autoritet i sitt lokalsamfunn og den faglige kunnskap om rettsprosesser, bisto bøndene i deres konflikt. "Klientene", bøndene, som i sin takknemlighet lojalt støttet sin gamle "herre" i deres region. De var gjensidig avhengige av hverandre for å komme seirende ut av saken.

Regionkamp

Proessen rundt Stubdalsforliket er derfor mer en kamp mellom regioner enn mellom ulike samfunnsgrupperinger. En region der autoritetspersonens interesser sammenfaller med almuens, og deres felles kamp rettes mot en annen regions autoritetsperson. Yngvar Hauge påpeker også denne regionale konfliktlinjen i sin bok om Bogstad. Her siterer han noe han framstiller som betraktninger fra lokalbefolkningen i Sørkedalen, selv om det med stor sannsynlighet er et syn som er representativt for familien Leuch eller

forfatteren selv: "Grensene mot Nordmarka, Jens Hiorths og justisråds Ankers skoger, ble sjelden overskredet av fremmede. Kullbøndene fra Lommedalen var mer pågående og med dem ble det ofte spektakkel og små personlige oppgjør, men ringerikingene var de verste. Sørkedølene hadde svært små tanker både om deres intelligens og hederlighet; "tømmertjuer", sa de."

Palludan hadde fratrådt sitt embete og var sannsynligvis en gammel mann i tiden forut for Stubdalsforliket. Han kunne da fortsatte prosessen mer uavhengig enn tidligere. Men på et punkt i løpet av 1758 er Palludan ikke lenger å spore. Hvordan dette henger sammen har jeg ikke klart å finne ut av. Inntil ytterligere kilder foreligger, vil Palludans "forsvinning" kun være gjenstand for spekulasjoner. Min teori er ganske enkel at han døde dette året.

Uten Palludan mistet bøndene en viktig brikke i sin prosess mot Leuch-familien. De kunne ikke lenger støtte seg til en person med den prosess-erfaring, "formulerings-kompetanse" og autoritet som Palludan var innehaver av. Den nye sorenskriveren Niels Michelsen viste ingen iver i denne saken, ei heller fogden William Lembach. Bøndene hadde dermed ingen lokal autoritet å støtte seg til i interessekonflikten mot Morten Leuch. De nye representanter for det lokale embetsverket skiftet sannsynligvis allianse. Årsaken til dette må igjen baseres på mer eller mindre kvalifisert gjetning. De så helt klart ikke den samme gevinst som Palludan gjorde (ingen seter-rettigheter), og ville sannsynligvis rette opp igjen embetsverkets konfliktfylte forhold til Morten Leuch. Visse konflikter kan det også ha vært mellom fogden og den gamle sorenskriveren. På den annen side kan det ha vært Morten Leuch selv eller hans prokurator og kompanjong som var den aktive parten i dette forholdet. Uformell påvirkning, bestikkelser, og trusler kan ha funnet sted, men det kan ikke bevises. Dette var svært vanlig på denne tiden, men med Palludan "ring-side" ville mulighetene for slikt være atskillig mindre. Ringeriksbøndene sto like fullt igjen som den tapende part.

Konsekvensene av forliket

Med Stubbalsforliket sa bøndene fra seg flere allmenningsrettigheter i Leuchmarka. Ingen fra embetsverket kom med innsigelser, verken fra sorenskriver eller fogd på Ringerike, eller fra Amtmannens eller Rentekammerets kontor mer sentralt.

Familien Leuch fikk dermed full tilslutning for eiendomsretten til Leuchmarka. Når så mange parter hadde så mye å forsvare og det var et visst potensial for reell gevinst for flere, er det lov å spørre seg hvordan og hvorfor dette skjedde. Her tar vi utgangspunkt i de involverte gruppenes interesser.

Statens interesser

Statskassens inntekter var en av embetsmennenes viktigste anliggender. At det her foregikk en endring av allmenning fra statlig til privat, medførte et tap i potensielle salgsinntekter for den dansk-norske stat. Fogden William Lembach tok Leuchs side, og det var gode grunner til det. Leuch var blant de familier som brakte store inntekter til staten (toll og andre avgifter på tømmereksporten og andre handelsvarer). Morten Leuch hadde et stort kontaktnettverk blant andre storborgere og statlige tjenestemenn, enda større enn sin bestemor. For lokale embetsutøvere som Lembach og den nylig utnevnte sorenskriveren Niels Michelsen, som tok over etter Palludan da han fratro sitt embete i 1756-57, var det viktig å opprette et godt renommé i den politiske og materielt sterke eliten. Morten Leuch var en del av. Dessuten var det åpenbart at familien Leuch, helt siden den slo seg ned på Bogstad på midten av 1600-tallet, hadde tilført statskassen store og viktige inntekter gjennom kjøp av krongods tidligere. Staten og dens representanter hadde generelt sett mest å tjene på å alliere seg med Leuch. Spørsmålet er da å forklare forholdene forut for Stubbalsforliket, hvor Hallingdals og Ringerikes sorenskriver spilte en ganske annen rolle. Det er sannsynlig at fogden og den gamle sorenskriveren ikke var enige i alt som skjedde på Ringerike.

Bøndenes interesser

Allmenningens ressurser var viktig for alle gårdbrukere på Ringerike. Seter- og beiteretten, "havneretten" fikk de opprettholde, men det ble ikke tillatt å bygge nye setre i Leuchmarka. Jakt- og fiskeretten var uberørt av forliket, men det ble innskrenkninger på hogst- og barkeflåingsretten. Bare hogst til vedlikehold av seter-bygg ble tillatt. All barkeflåing på rot ble avskaffet og hogst til vedlikehold av egne gårdsbygninger ble forbudt. En opprettholdt noen allmenningsrettigheter, men ikke på langt nær av samme omfang som tidligere. Hvordan kunne en så akseptere et slikt tap av ressurser? Det var nok en reell fare for tap ved domkjennelse. Dette kunne innebære tap av alle allmenningsrettigheter, noe som ville være katastrofalt for flere av gårdbrukerne. I tillegg ville større pengebøter også være skjevsvangert for mange av bøndene. Svaret kan også her ha sammenheng med den tidligere nevnte sorenskriveren Palludan.

Familien Leuchs interesser

Som vi har nevnt tjente familien Leuch mye på Stubbalsforliket: -en avklaring i barkeflåing-problemet, et utvidet innsyn over hvem som benyttet seg av allmenningsrettighetene og dermed større mulighet til kontroll, og et klart større tømmerutvinningspotensial i disse skogene. Som nevnt var tømmereksporten på denne tiden i en ekspansiv fase på Østlandet og muligheten for store gevinster gjennom salg var økende. Hva var så fordelene med dette forliket, og ingen avgjørende dom? Vi må igjen se på faren for at en av partene skulle tape som overhengende. Dommen kunne gå i favør av bøndene dersom de fikk medhold i innholdet av oversendelsesbrevet til kongen i København og dersom retten ga tilslutning til Knophs støtte om at Leuch kun eide en viss sirkumferens til hver av plassene de hadde skjøte på. Viktigere var nok allikevel at ringeriksbøndene utførte et viktig arbeid som skogsarbeidere for Leuch. Med en for streng dom, ville det være vanskelig for Leuch å opprettholde et godt arbeidsgiverforhold til bøndene. Men et rettsoppgjør ble også vurdert som svært tid- og

kostnadskrevende som vi kan lese i Morten Leuchs dagbok: "Den 5te Junij nemlig 3die Pindse Dag om Formiddagen reiste Procurator Scheitlie til Aastædet paa Ringeriget udi een Sag imellem mig og eendeel Bønder formedelst deres voldsomme Adfærd j mine Skove, hvor det endelig kom til et mavert forliig, som ieg holdt bedere end 10 feede Processer."

Morten Leuch deltok sannsynligvis aldri direkte i eller forut for Stubbalsforliket. Hans fysikk var kjent for å være svak, og han overlot oppgavene i felten til kompanjongen Peter Collett og prokuratoren Leonard Scheitlie. Scheitlie behandlet også de tilsvarende sakene for bestemoren Karen Leuch.

Tvang, trusler og ulovligheter?

Stubbalsforliket har opptatt mange. Størst oppmerksomhet fikk saken i 1972 da Carl August Fleischer lanserte sin betenkning om eiendomsforholdene i Oslomarka på bestilling fra Oslo kommune.

Fleischer utløste sterke reaksjoner fra den øvrige advokatstanden. Nummer 10/1973 av det juridiske fagtidsskriftet "Lov og rett" ble i sin helhet viet en slakt av Fleischers avhandling og et forsvaret av Løvenskiolds eiendomsrett i Nordmarka. Fleischer er relativt entydig i sitt syn på Stubbalsforliket:

"Nettopp trusler (om straff for ulovlig barkeflåing av trærne) gjorde at en av Løvenskiolds forgjengere – Morten Leuch – og hans prokurator fikk noen bønder på Ringerike til å undertegne det såkalte Stubbalsforliket i 1759. Her gikk bøndene med på at det som i realiteten var statens allmenning, skulle betraktes som Leuchs private eiendom."

Selv om Fleischer med rette er blitt kritisert for et lite nyansert historiesyn i avhandlingen, kan han være inne på noe som har en viss sannhetsgehalt. Han er heller ikke alene om disse påstandene. Flere lokalhistorikere hevder at bøndene ble tvunget inn i Stubbalsforliket. De to det mest refereres til er A.B. Hygen og

O. Olafssen. Hygen var fra Ringerike og hans bidrag hvor Stubbalsforliket nevnes er en del av en bygdebok om Norderhov Kommune. Den andre er Olafssen, som etter foranstaltning av Landbruksdepartementet utarbeidet et oversiktsverk over almenningenes historie. Her nevner han "Leuchmarken" i særdeleshet, og påpeker at "...ved at skrømme og overtale fik han (Morten Leuch) dem til at underskrive et forlig 6.juni 1759." Andre skribenter som har vært av en annen oppfatning er Gunnar Tank, Yngvar Hauge, Sjur Brækhus og Arne Didrik Kjörnæs. Disse kritiserer de før nevnte dels for partiskhet og at de ikke har hatt oversikt over rettsprosessen forut for forliket. Etter min mening kan de likevel ikke på en tilstrekkelig troverdig måte forklare hvorfor bøndene gikk med på Stubbalsforliket.

Faren for å bli dømt er allerede nevnt, og begge parter risikerte å tape. Ut fra samtidens normer kan en heller ikke si at direkte ulovligheter fant sted. At det forekom direkte bruk av trusler, er vanskelig å kunne bevise. Noen urettmessigheter kan allikevel spores, blant annet i sammenheng med grenseoppgangen. Den ble satt i verk etter Morten Leuchs bestilling, og ved å lese om denne forretningen i generalkonduktørens arkiv kan en se at direktivene går i Leuchs favør. Bonderepresentantene som var med på forretningen var høyst sannsynlig Sørkedals-leilendinger utpekt av Leuch selv. Navnene stemmer best overens med slekter fra Sørkedalen. Videre var Leuchs folk godt representert som det kommer fram av Morten Leuchs dagbok: "...den 13de (.juni) om morgenen Reiste min Kiære Compagnon Collett, Sheitly og Øvergaard op til Stubbahl paa et Situations Carts optagelse. – udj en trætte med nogle bønder paa Ringerige, mine skove angaaende."

Det at han sendte sin forretningskompanjong og fetter Peter Collett i dette ærendet, viser at arbeidet var svært viktig for Leuch. Grensene ble som kjent avmerket med karakteristiske og ikke tilfeldig valgte "L"-er. "L"-ene er synlige den dag i dag og deres plassering kan fortsatt hevdes å være svært bevisst og svært i favør av Leuch. På flere steder er grensene trukket vestover for å øke Leuchmarkas areal. Dette kan også

påvises i forhold til en annen grenseopptegnelse som ble gjort av Morten Krogh for å kartlegge skogforholdene i Akershus stift i forbindelse med innføringen av Generalforamtet 1739-46 (en sentral skogforvaltning). Andre østligere grensepunkter er brukt flere steder. "L"-ene er dessuten ofte godt skjult, også for topografien i 1758. Å hevde som Olafssen at Morten Leuch framla for bøndene "...et Situationskart, hvor han havde avmerket Grænsene for sine Eiendomme saaledes som han selv fant mest passende,...", er å gå for langt. Hele grenseoppgangen lå i direkte tilknytning til tidligere grenseopptegetninger. Men en viss favorisering av Leuchs interesser fant allikevel sted. Hvordan kunne generalkonduktøren tillate Leuchs menn å meisle inn "L"-er dersom Leuchmarka hadde vært tilkjent kongen som statsallmenning? Morten

Leuch var en fremtreden mann i det sosiale, økonomiske og politiske liv i Christiania, og det er nærliggende å tro at Christopher Hammer følte visse standsinteresser med Leuch. På 1700-tallet var det mer regelen enn unntaket at slikt fellesskap påvirket beslutningsprosesser, offentlige som private. Frimurerlosjer, opplysningsforeninger og ulike herreklubber kom på mote i store deler av Nord-Europa i denne tiden. De utgjorde en felles arena for den sosiale elite også i Norge. De som var del av fellesskapet hadde bedre forutsetninger til å lykkes med sine saker og gjorde det også. Kunnskap og kjennskap var like viktige maktmidler som i våre dager. Med sorenskriver Palludan på sin side hadde ringeriksbøndene stått sterkere og utfallet kunne ha blitt et annet.

Kilder:

Gunnar Tanks arkiv, i Riksarkivet. (utdrag fra tingbøker, skjøte- og panteprotokoller, Buskerud Amts arkiv.)
Generalkonduktørens arkiv, i Riksarkivet.
Løvenskiold-Vækerø's privatarkiv, i Riksarkivet.
Topografiske undersøkelser av "L"-grensesteinene fra 1758 ("Stanglinja"), gjort av Arve, Audun og Bård Frydenlund (1995-2000).

Litteratur:

Carl August Fleischer, Makt og rett. Om sikring av Osloområdet (1972).
Yngvar Hauge, Bogstad 1649-1772 (1952).
A.B. Hygen, "Krokskogsallmenningens historie de sidste 300 aar" i Norderhov (1914).
Arne Didrik Kjörnæs, Ringeriksbøndenes rettigheter i Nordmarksgodset (1979). (Svært ryddig og god oversikt, med kildehenvisninger, opptrykk av selve teksten i Stubbalsforliket og utfyllende opplysninger om hendelsesforløpet.)
Lov og rett, nr.10/1973.
Anne Hilde Nagel, "Styringsapparatet i Norge på 1700-tallet" i Administrasjonen i Norden på 1700-tallet (1985).
O. Olafssen, De Norske Allmenninger

i Fortid og Nutid med et kort Omrids af enhver enkelts historie (1916).
Øystein Rian, "Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter." i Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550-1750 (1992).
Øystein Rian, "Politisk historie i dansketiden" i Revolusjon og resonnement. Festskrift til Kåre Tønneson (1995).
Stein Tveite, "Skogbrukshistorie" i Skogbruksboka (1964).

Om artikkelforfatteren

Bård Frydenlund (29) er fra Åsa, men bor og arbeider i Oslo. Han har vært tilknyttet Universitetet i Oslo siden 1994 og jobber nå som politisk rådgiver for rektor. Frydenlund er medlem av historielagene på Ringerike og i Sørkedalen, i tillegg til historiegruppa i Åsa Vel. Han slutfører nå en hovedoppgave med stipend fra Osloforsk om "Konfliktlinjer mellom bønder, storborgere og den dansk-norske stat (1750-1814)", med utgangspunkt i saker fra Christiania/Oslo og omegn. Denne artikkelen er et omarbeidet utdrag fra denne oppgaven. I tillegg til spesialfeltet "Norsk politisk historie i dansketida", er han involvert i studier av politisk historie på Balkan/ det tidligere Jugoslavia.

Fra Åsatangen til Jammerklo i 1830

I nordøstenden av Steinsfjorden ligger Åsa. Navnet ble tatt i bruk tidlig på 1700-tallet, og det ble da knyttet til gården Gundersrud og dens eiere. Tidligere, fra ca år 1400, har vi forløperen til Åsnavnet, det gammelnorske uttrykket "Austær i Asonom".

Av Arve Frydenlund

Fra begynnelsen av 1800-tallet har navnebruken bredd seg og da spesielt østover, oppover mot Stubdal eller la oss i denne sammenheng si Jammerklo. Uttrykkene "Stubdal i Åsa" og "Kjerraten i Åsa" er særegne for bygda og understøtter det ovennevnte. La oss også føye til følgende navn: Åsaelva, Åsa Vandfall, Åsatangen, Åsaberget,

Veien til Jammerklo

Langs veien fra Åsatangen til Jammerklo er det i dag lite vi direkte kan se hvordan det var i de dager da Kjerraten preget samfunnet innerst i Steinsfjorden. Denne artikkelen er en veiviser for de som vil ta turen opp Stubbalsbakka. Målet for turen, Jammerklo, er uansett et fint sted med et flott navn! Det er dragning i navnet, som en ikke kan unnlate å la seg påvirke av, og kanskje det vil gjøre turen lettere og rikere?

Vi skal følge den eldre Stubbalsveien opp under Mekkelrubbakken, der veien til Jammerklo tar av.

Åsahellinga, gårdene Nedre og Øvre Åsa, Åsakrysset, Åsa Landhandleri, Åsabakken og Åsamarka, alle lokalisert lengst nordøst av Steinsfjorden. Vi kan herav snakke om et opprinnelig Åsa.

Mange familier har deler av sine røtter fra Åsatangen. På 1800-tallet var det stor industriell virksomhet her på sommerstid. Om vinteren var det knutepunkt for vinterveier over "Fjordisen". På 1800-tallet ble Tangen det største området for tømmervelter og fløtning i Steinsfjorden.

Navnet Jammerklo antyder noe, men vi vet ikke om det gir et korrekt bilde. Vi vet egentlig lite om denne plassen, og kanskje derav hviler det et litt mystisk skjær over stedet. Og gamleveien til Jammerklo, spesielt den siste delen, er vel helt glemt.

Stor aktivitet

Like etter år 1800 fikk Åsa en betydelig aktivitetsvekst. I 1830 fantes det tre teglverk, Pjaaka, Sandviken og Åsatangen, fire kvernhus og tre oppgangssager i tillegg til Kjerraten, som alene beskjeftiget over 100 mann i sesongen.

Alt dette knyttet til seg betydelig annen virksomhet. Veksten ga følgelig en sterk økning av antall gårder og plasser i området. Åsaelva var en viktig faktor som muliggjorde denne veksten. Det kan da være riktig å sitere som en kuriositet fogd Ivar Wiels Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi i år 1743: "Af denne Aas kommer ned en Elv, som begynner i nogle Myre og samles i Stubbals-Vandene, hvorfra det løber ud over Aasenfoss, hvor en privilegeret Saug staar i Steens-fjorden".

På en tur opp Stubbalsbakkene en sommerdag i 1830, kunne det hende vi ville møtt 17-18-åringene Per Chr. Asbjørnsen og Jørgen Moe på vei til Norderhov og Steinsfjordingen.

Åsatangen

Vi befinner oss i år 2001, men det er forholdene en sommerdag i 1830, som hovedsaklig skal beskrives. Startstedet er Tangenbrygga på Åsatangen. Herfra skal vi først følge den nå nedlagte adkomstveien, forbi ruinen av en trafostasjon, opp åsryggen til Berget/Elvestad og så inn på den gamle bygdeveien. Herfra følger vi denne veien opp til Åsakrysset og videre over Eneren bro til Flaten (Åsaflaten). Så følges traséen til den eldre Stubbalsveien helt opp mot Jammerklobekken under Mekkelrud.

På 1830-tallet hørte småbruket Berget og Åsatangen til grev Wedel Jarlsbergs eiendommer, og het da Åsaberget og Jonsrud tørkeplass. Det siste navnet skriver seg fra tørking av trelast fra oppgangssagene og varer fra teglverket, samt at området fra gammelt av var en del av Jonsrud.

Brygga på Tangen er gammel. Den har vært viktig for transport på Steinsfjorden fra riktig gammel tid, helt fram til tømmerfløtingen opphørte i 1950-årene. Under kjerratperioden fra 1809 til 1850 tjente brygga som landkar (-feste) for sperrelense over sundet til Valbekkoden. Her befant seg et tilsvarende landkar. Ved lav vannstand i dag sees også rester etter to steinkar i Orbråtavika (Paddevika) for sperrelensa, nesten på linje med de nevnte landkarene. Lensesystemet tjente som stengsel for tømmer som var kommet inn fjorden og "ventet" på tur med kjerraten.

Ca 50 - 60 meter nordvest for brygga finnes på ca tre meter dyp en ansamling av tømmer og stein, som kalles "Doppa". Dette har også vært et feste for tømmerlenser (-grimer), men er av noe yngre dato enn de forannevnte.

Selve brygga består i dag av to sorter stein. Det er tydelig kalkstein fra

"under spesielle omstendigheter", fullastet med teglstein og -rør på vei utover fjorden.

Mot Berget

Ser vi sørover fra vårt ståsted, og fortsatt tenker år 1830, har vi først Åsa teglverk med ovn og tørkehus. Litt lenger mot sør sees enden av kanalen, der "Storbåten" kom inn for å laste teglstein. Teglverket ble satt opp ca 1820, og var i bruk til ca 1900. I dag kan en se mursteinsrester etter ovnen og bunnsteinene til pilarene for tørkehuset. Kanalen var i mange år et "nytt elveleie" for Åsaelva, men er i senere tid tørrlagt. Elva går nå nærmere sitt opprinnelige leie. "Storbåten" hadde fast varerute til Svangstrand i Lier og den sank, etter sigende

På østsida av elva og litt lenger mot sør, finner vi den andre murresten. Her var fundamentet til en oppgangssag, nevnt i dokumenter fra 1661. Til saga hørte en damstue, som det i dag ikke kan påvises rester etter, men den må ha ligget nær den dammen som er nevnt tidligere. Plassen Sagvolden eller Sagavolden/Saugvolden, som også lå på østsiden av elva og i tilknytning til saga, har sitt navn etter denne. Mye tyder på at det opprinnelige Gundersrud lå her. Hovedbruket ble senere flyttet til Skarpsno og deretter til Øvre Åsa.

Sagvolden skal ha vært fødestedet til Ola Sagvolden eller "Blomster-Ole", som er gjort kjent gjennom Jørgen Moes diktning.

1830 en vei, som var adkomsten til Christopher Fougners sag og mølle. Disse lå på østsiden av elva opp mot Kvernhusfossen. Veien krysset først under rullebanen til kjerrat nr 1. Og lenger opp krysset den elva, ved vanninntaket til de forannevnte vanddrevne innretningene.

Vi går så oppover mot Berget (Åsaberget) og passerer etter ca 40 meter traséen for Kjerraten. Her var det bro over rullebanen. Når vi nærmer oss Berget kan vi over elva mot sørøst se området hvor Fougners sag og mølle var anlagt. Saga lå helt inntil elvekannten.

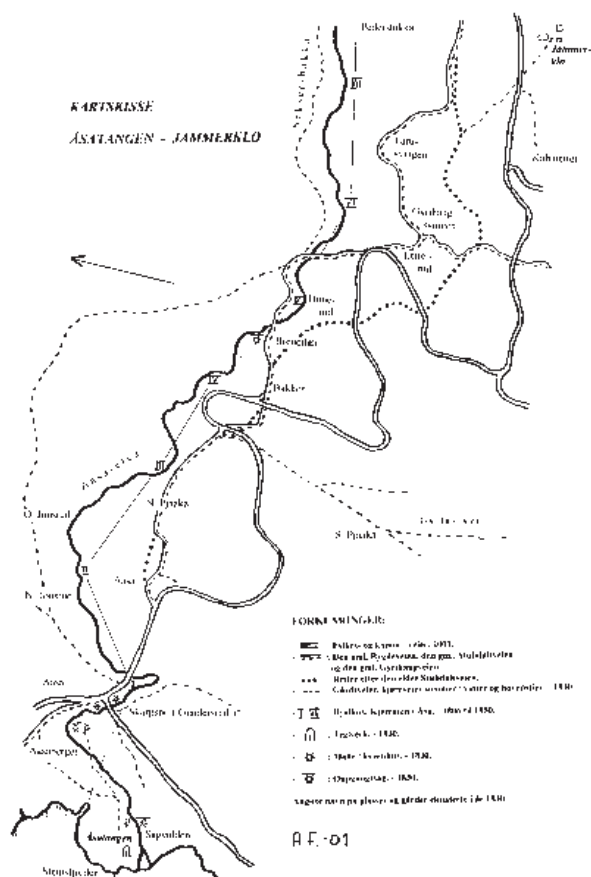
Så kommer vi inn på bygdeveien og svinger østover. Tett inntil veien på nordsiden, lå Smedplassen, som kjer-ratsmeden Michel Michelsen (eller bare "Mechel Smed") leide av greven. Ca 100 meter lenger mot nord har vi i dag gården Nedre Aasa. For 170 år siden var dette et mindre bruk, også dette eid av greven. Her ble huset Pungletta bygget inntil bolighuset i 1820-åra. Pungletta var ei tømmerkoie fra anleggstiden til Kjerraten i Åsa, hvor det ble solgt diverse varer, men mest brennevin.

Det opprinnelige Jonsrud har sannsynligvis ligget i området Smedplassen - Nedre Aasa.

Til Åsakrysset

Vi fortsetter langs den gamle bygde-
veien og stopper opp ved foten av den
bratte kneika før Åsakrysset. På venstre
side, helt i spissen på jordet mellom den
gamle og den nye veien, lå ei badstue, ei
korntørke. Denne lå på greven Wedel
Jarlsbergs eiendom, Jonsrud, og lå gun-
stig plassert i forhold til møllene ved
elva. Øst for badstutomt og på andre
siden av hovedveien, sees i dag et stein-
gjerde opp bakken i østlig retning. Dette
gjerdet er gammelt og tyder på å ha vært
grense mellom Jonsrud og Gundersrud,
oppstått etter at disse plassene hadde
hatt samme eiere, Anders Jensen
Hverven og arvinger, på slutten av
1600-tallet.

På sørsida av gamleveien ligger Kvernhusfossen. Her har det vært mølle siden før Svartedauen. Åsaelva er i et dokument fra 1356 kalt Møllebekken. I andre dokument fortelles det om eierskifte, det tidligste fra 1402. I 1830 tilhørte Kvernhusfossen Gunder Gulbrandsen Jonsrud, som året før hadde kjøpt møllebruket sammen med

*Skisse over veien fra Åsatangen til Jammerklo.
(Illustrasjon: Arve Frydenlund)*

Den gamle brygga på Åsatangen har vært viktig for transport på Steinsfjorden fram til tømmerfløtingen opphørte i 1950-årene. Under kjerratperioden fra 1809 til 1850 tjente brygga som landkar (-feste) for sperrelense over sundet til Valbekkoden. (Foto: Arve Frydenlund, 1972)

gården Valbækken. Denne gården, som i mange år lå under Moe i Hole, ble i 1829 utskilt som eget bruk.

Vi forflytter oss nå opp til Åsakrysset. Her var det ikke veikryss i 1830. Anders Eriksen Aasa hadde en liten mølle på nordsiden av elva rett ovenfor dagens bro. I tilknytning til mølla hadde han en inngjerdet løkke som het Nedre Løkka.

Eneren

Neste stopp er ved kjerratens hjulhus nr 1, rett foran Eneren Bro. Her var det den gang som i dag veikryss. Veien til Nedre og Øvre Jonsrud med tilknytning til Sekserbakka og Damtjern tok her av til venstre. Hjulhuset stod i elvekanten og inntil bygdeveien. Plassen Tangebakken som grenser inntil hjulhustomten fra øst, het tidligere Øvre Løkka. I 1830 var det her ingen bebyggelse.

Eneren Bru har sitt navn etter hjulhus nr 1, men her har det vært bru lang tid tilbake. I 1830, midt i kjerratperioden, var det ikke bare elva som bygdeveien måtte passere. Rullebanen for kjerrat nr 2 og vannrenna til kjerrat nr 1 måtte også krysses. Selv om både rullebanen og vannrenna lå helt nede på bakkenivå, måtte det til en viss oppbygging på begge sider for å få lagt en kjørebane

over. Det er ikke forunderlig at denne brua fikk sitt eget "kjerratnavn". Vel over Eneren Bro kommer vi inn på Flaten og passerer Elvelyd, det nå nedlagte Aasa Landhandleri.

Flaten

På Flaten har vi i dag "Nordjordet" på venstre hånd. I 1830 var her udyrka mark med et lite tjern lengst mot øst og nær veien. På andre sida av veien er "Sørjordet", som Gabriel Fjeld kalte "Damåkeren".

Lenger mot sør har vi først Sersjantbakken, tidligere dyrka mark, som har sitt navn etter sersjant Erik Andersen Aas. Han døde i 1806 og var far til den tidligere omtalte Anders Eriksen Aasa. Dernest har vi "Kaståkeren", trolig navn etter en eller annen "spesiell hendelse" på dette stedet. Derover gikk det tidligere vei opp forbi Enga, Ødegården og Sør-Pjaaka. Herfra var det tilknytning til den opprinnelige Gyllas vej, kanskje Gygras vej, og veien om Seljekleiva til Gyrihaugen, Gyrihaugsetrene (Vardevolla) og Huken seter.

Inne på Flaten svingte den gamle og den eldre Stubbalsveien svakt mot venstre. De fulgte hverandre opp til der

gårdsveien til Øvre Åsa tar av til venstre, mens gamleveien og Åsabakken svinger opp til høyre.

I fossen rett nord for gården var hjulhus nr 2 til Kjerraten i Åsa. Her betalte grev Wedel Jarlsberg leie for bruk av fossen til "en mekanisk innretning". Det er sannsynlig at det i denne fossen tidligere har vært mølle. Gamle muringer under og på siden av kjerratmuren tyder på det. De gamle møllesteinene på stabburspilarene på Øvre Åsa støtter også dette.

Pjaakagårdene

Veien gikk videre langs gjerdet og fram til Ospevingen hvor gamleveien igjen la seg inn på den eldre veien. Veien videre oppover til under Bakkebakken kalles Pjaakagata, og vi følger den og stopper på høyde med de to nordre Pjaakagårdene.

Gårdsnavnet Pjaaka er utledet av et gammelnorsk uttrykk og betyr "å drive i det små". Det er følgelig ikke av finsk opprinnelse, som kunne være nærliggende å tro.

I 1823 var det på Nordre Pjaaka én hovedgård og den ble kalt "Kiøbenhavn". Det er dagens Pjaaka-gård på sørsida av veien. Ca 80 meter nord for Kiøbenhavn ble en annen Pjaaka-gård anlagt i begynnelsen av kjerratperioden. Den fikk navnet Christophersrud. Kjerratarbeideren Ole Christophersen bodde her. Han var gift med Marte, som var "signekjerring", hun gjorde ått! Marte var i mange år sæterbudeie på Ingeborgssetera. Christophersrud-Pjaaka fikk kallenavnet "Sverige".

Ellingsen-Pjaaka er dagens Pjaaka-gård på nordsiden av veien. De første husene ser ut til å være flyttet dit, engang tidlig på 1800-tallet.

Kallenavnene på Pjaakagårdene var et litt spesielt forhold. Det var klart enkelt å bruke disse navnene i daglig tale, for å skille gårdene fra hverandre, der familienavn og ofte fornavn var de samme. Men kallenavnene sier også litt om tiden de oppsto i. Før 1814 var Norge underlagt Danmark og alt av vik-

tighet for vårt land måtte behandles av Kongen i København. Det var derfor naturlig at "Kiøbenhavn" fikk sitt kallenavn i dansketida og at de andre, "Sverige" og "Norge" hører tidsmessig til unionen med Sverige.

Vi går videre ca 100 meter og stanser nå ved enden av jordene. Rett nord, ca 30 meter på andre sida av elva, sto hjulhus nr 3 til kjerraten i Åsa.

Tidlig på sommeren i 1830 var kjerraten i drift, – en ville da hørt lyder fra vannhjulet, fra evighetskjettingenes berøring mot bærehjulene og fra tømmerstokkenes slag mot bærerullene.

Langs Pjaakagata

Vi forlater kjerraten og følger Pjaakagata oppover. Neste stopp er ca 20 meter før vi kommer inn på den nye Stubbalsveien. Her tok det tidligere av vei til Sør-Pjaaka Gård. Samme vei var også starten på den opprinnelige Gyllas vej, forbi Sør-Pjaaka, om Hvilesletta, Roligmoen og til Rødklev, med avgreninger til nordre og søndre Gaupesketet. Fra Hvilesletta gikk det også vei om Seljekleiva til nordre Gaupesketet.

Fra vårt siste stoppested, skal vi ta av litt til høyre for å følge den eldre Stubbalsveien. Vi krysser først Nyveien og deretter Gamleveien. Den eldre veien tar her "innersvingen" på Bakkebakksvingen og kommer sammen med Gamleveien igjen ved neste kryssing av Nyveien, rett nedenfor Bakken.

Plassen Bakken er utskilt fra Sør-Pjaaka og tilhørte i 1830 Peder Pedersen Pjaaka den yngre.

Brendtlær

Vår neste stopp er der den eldre og den gamle Stubbalsveien skiller lag foran eiendommen Brendtlær. Grev Wedel Jarlsberg eide dette stedet i 1830. Det var hit jegermesteren Ole Arnesen fra Hedalen ble hentet i 1826. Han skulle holde i stand grevens hunder og jaktvåpen, og jobbe på kjerraten når Greven ikke var på Jaktslottet ved Stubdal. Ole Arnesen er stamfar til den store Bakken-slekta i Vegårdsfjeringen. Mange kjente navn inngår her, men kanskje Ole Olsen Brendtlær, sønn av Ole Arnesen, ruver mest. Han var en kjempekar og ble kalt "Brendtlærmaskinen", da han som regel gjorde to-manns arbeid.

Nord for Brendtlær, bygde Peder Anker en oppgangssag i årene 1804 til

1805. Den gang rådde sagbruksrestriksjoner. Det var Kongen i København som måtte gi tillatelse til en eventuell oppføring av sag. Peder Anker sendte sin søknad til København og fikk tillatelse pr brev, datert 27. desember 1805, fra "Vi Christian den syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge". I brevet står det at Peder Anker får bygge en sag på plassen Pjaakas grunn og at det kan skjæres bord til bruk på kjerraten og til vedlikehold for oppsynsmennenes boliger. Videre står det, "at Bordene skjæres alle vankantede og at aldeles intet deraf fra Bøygden maae udføres!"

I dag kan vi se en flott steinmur etter saga i elvekanten på eiendommen Skogheim, som er utskilt fra Pjaaka.

Vår vei videre går sør for Brendtlær, de vil si mellom eiendommene Brendtlær og Bakken. Etter ca 200 meter er vi i utmark og har på venstre hånd et mindre jordstykke, hvor det i dag er en hytte. Etter at Kjerratsaga kom i drift ble det her etablert en mindre plass med svært enkle hus.

Plassen fikk navnet Honerud etter byggematerialene som ble brukt. Veggene skal ha bestått av to lag med hon med sagflis i mellom.

Lenger opp i bakken svinger veien svakt mot høyre. Når vi nærmer oss Nyveien, svinger den litt mot venstre, slik at kryssingen av den eldre med den nye veien skjer i rett vinkel.

Et stykke lenger opp passerer vi en hytteeiendom på høyre side, og deretter svinger veien litt sørover for så igjen å gå mot øst til den igjen krysser Nyveien. Herfra kan vi mot nord se området hvor plassen Letterud lå. Traséen til Nyveien ble i sin tid lagt gjennom tunet på Letterud, slik at det meste av hustuftene nå er borte.

Området mellom Honerud og Letterud har navnet Molbakken på et kart fra år 1800. Her er ikke navnene Honerud og Letterud med og eksisterte da neppe på den tiden. På utskiftningsskartet fra 1823 er heller ikke disse navnene påført, men eiendomsgrensene for plassene er tegnet inn.

Vi går veien vår videre rett østover, opp en bratt bakke. Spor etter Stubbalsveien er vanskelig å se, da det her er anlagt en tømmervei av nyere dato. Etter nær 150 meter flater veien ut og vi kommer inn på en ca 50 meter

lang slette. Reidar Holemark, tidligere eier av Hesselberg, kalte denne sletta Elgsletta, og navnet oppsto under tømmerkjøring i 1930-åra. Et elghode, etter elgfall i nærheten, hadde forvillet seg inn i kjøreveien og ble forflyttet oppover og nedover i takt med hestetrafikken.

Den gamle Gyrihaugveien kommer inn på Elgsletta fra venstre og følger vår vei et kort stykke til den svinger opp mot høyre i retning Gaupesketet. Vi går her inn i en svak venstresving og krysser etter 15 meter et bekkfår. Rett deretter krysses en gammel tømmervei, som ender ved tømmervelta ved den Gamle Stubbalsveien mellom Gyrihaugsvingen og Furusvingen.

Vi fortsetter imidlertid oppover en bakke i venstresving og kommer inn i en skråli, der veien igjen flater ut og går svakt mot høyre, ca 250 meter i nordøstlig retning. På denne strekningen har veien en bredde på vel to meter, og den er bygget opp med steinmurer i ytterkant. Partiet er usedvanlig flott, det er uberørt og vel verd et besøk.

Jammerkloveien

På slutten av nevnte strekning nærmer vi oss en kryssende tømmervei. 10 - 15 meter før vi når denne, tar Jammerkloveien av i en bue opp mot høyre. Den eldre Stubbalsveien går her rett fram, krysser først tømmerveien og deretter Jammerklobekken. Ytterligere 60 – 70 meter lenger fram, går den sammen med

Steinmur etter Peder Ankers Oppgangssag, Kjerratsaga. (Foto: Arve Frydenlund)

den gamle Stubbalsveien nederst i Mekkelrudbakken. Veien er nå Jammerkloveien. De første 50 meterne er veien noe utydelig i terrenget. Men videre oppover er den lett å følge. Veibredden er ca 1,5 meter og det er lagt opp stein på venstre kant opp de bratteste kneikene. Veien går rett opp bak-

kene i østlig retning. Når vi igjen nærmer oss Nyveien blir vår vei vanskeligere å se. Men veilinjen holdes og vi krysser først en tømmervei og så på skrå Nyveien.

Deretter passerer tømmervelta til Hesselberg og Jammerklobekken. I øvre kant av velta finner vi igjen Jammer-

kloveien, der den nå går parallelt med tømmerveien opp første bakken. Herfra svinger veien sørøstover og etter ca 50 meter er vi ved den nedlagte plassen Jammerklo.

Plassen Jammerklo ligger ytterst på et platå, hvor det stikker fram enkelte fjellnabber eller større jordfaste steiner. En bekk med "sikkert" vann renner forbi i et søkk på sørsida, tett ved hustuftene.

Vi vet ikke så mye om husmannsfamilieene som bodde på Jammerklo og hvordan plassen fikk sitt navn. Skal vi forsøke å forklare Jammerklo-navnet, så må det være en plass der det var stor nød, ressursene små og det gjaldt å kjempe til livets opphold. Men kanskje dette er lede-tråden til navnets opprinnelse? Kan svaret være at navnet kom til under svært vanskelige tider, en gang på midten av 1700-tallet? Uår og harde vintre har vi hørt om. Da var det å overleve som betydde alt.

Naboplassene til Jammerklo (og Cabinettet), så som Mekkelrud, Hesselrud, Letterud med flere ble etablert i en helt annen tid. Det skjedde i

starten av kjerratperioden like etter år 1800. Da var det godt om arbeid, folk trakk mot Åsa, det var gode framtidsutsikter og det var generell optimisme i bygda. Betingelsene var til stede for folk til å satse på nyetableringer, også opp i skogslia. Nye "-rud"-plasser, rydningsplasser, dukket opp.

Men Jammerklo ble hengende med sitt navn inn i de bedre tidene.

Hele eiendommen Jammerklo er på 2-300 mål, og består i dag bare av skogsmark. Hele eiendommen ligger i ei nordvest-vendt skråli. I et par måneder midtsommer kommer sola inn over Stubbald ved fem-tida om morgenen og går ned i nordvest ved halvelleve-tida om kvelden. Solrik er eiendommen, men det er aldri brennende, tørkende sol, da solstrålene alltid kommer inn i spiss vinkel i forhold til det hellende terrenget. Godt med vann og mye sollys har over lang tid bidratt til at jordsmonnet er blitt både djupt og rikt.

Plassen Jammerklo har bestått av bolighus, fjøs og låve under samme tak,

samt et mindre uthus. Reidar Holemark har fortalt at det tidlig på 1900-tallet var en kalvebinge rett øst for hustuftene. Inntil bingen på sørsida var det en jordhaug, som han trodde kanskje kunne være en gravhaug. Han hadde forsøkt å grave i haugen, men ikke funnet noe av interesse. Rester av jordhaugen kan sees i dag.

Kilder:

Ringrikes slekter
Kjerraten i Åsa, O.Chr Bjørnstad.
Finnemanntallet, 1686.
Utskiftningskartet, 1823.
Kart – skisser, Riksarkivet. 1759, 1814, 1830.
Statsarkivet i Kongsberg
Kart, Statens Kartverk. 1800, 1824, 1830.
Olaf A. Pjaaka
Reidar Holemark
Arthur J. Frydenlund

Om artikkelforfatteren

Arve Frydenlund (61) er født i Åsa hvor han bor. Han er utdannet maskiningeniør. Han har foretatt registrering av og forsket på Kjerraten i Åsa siden 1955. Har skrevet "Kjerraten i Åsa" i Norsk Skogbruksmuseums årbok nr 9, 1978-1981 og "Samuel Bagge, kjerratens konstruktør" i heftet "Ringrike" 1987.

Frydenlund er leder av Historiegruppa, Åsa Vel, er styreleder av Stiftelsen Ringerikes Museum, er styremedlem i Hjemmestyrke-Museets Venner D 14.2 og styremedlem i interimstyret for prosjekt Hringariki.

Han er sentral i arbeidet med Kjerratstien som var ferdig i 2000, og opprettelsen av Kjerratmuseum i 2005 og bygging av et av hjulhusene etter Kjerraten i 2010.

Rester etter hustuft på Jammerklo. Kjellerkulp i forgrunnen midt på bildet.
(Foto: Arve Frydenlund)

Oppussingen av Norderhov gamle prestegård

En tilfreds sponsorgruppe sammen med museets ledelse og prosjektleder, f.v. ordfører Per Berger; Hole, banksjef Per D. Jensen, Kredittkassen, formann i Norderhov Skogeierlag, Gunnar Konglund, banksjef Erik Fred Mathiessen, Hønefoss Sparebank, organisasjonssjef i Viken Skog, Trygve Enger, distriktskonservator Preben L. Johannessen, Ringerikes Museum, ingeniør Olav Simon og kulturleder Jan Berg, Ringerike kommune, adm. banksjef Alf E. Erevik, Sparebank1 Ringerike, formann i museets venneforening C. F. Lindeman (delvis skjult), malermester Geir Syversen, prosjektleder Rolv Redner, formann i Stiftelsen Ringerikes Museum Arve Frydenlund og avd. banksjef Ståle Enderud Jensen, Sparebanken NOR. Representanter for Buskerud fylkeskommune og Hjemmestyrkemuseet var ikke til stede da bildet ble tatt. (Foto: Anne Gro Christensen)

Hovedbygningen på Norderhov gamle prestegård på Ringerikes Museum framsto vakkert vedlikeholdt etter sommeren 2000. Det gir grunn til ettertanke at åtte av ti vedlikeholdskroner kom fra fire av distriktets fem banker.

Av Rolv Redner, prosjektleder

Den gamle prestegården er fra ca. år 1600 og har svært høy verneverdi

begrunnet med høy alder, en høy grad av autentisk uttrykk og sin historiske betydning fra «Svenskeslaget» i 1716.

Bygningen er et svært viktig element i et kulturmiljø som vurderes å være av nasjonal verdi.

Da bygningens kledning og vinduer var i forfall på slutten av 1990-tallet, var oppussing etter strenge antikvariske retningslinjer for kostbart. Museet hadde ikke muligheter for å klare oppgaven.

Prosjektet ble et fellesprosjekt for Venneforeningen Ringerikes Museum og Stiftelsen Ringerikes Museum.

I diskusjonen om dugnadsinnsats ble det foreslått en «sponsoraksjon» eller lignende da en dugnad ble sett på som umulig med et så stort prosjekt. Bygningen har 850 kvadratmeter veggflater og 50 vinduer som er delvis smårutet med 12 eller 16 glass.

Undertegnede påtok seg å drive prosjektet, med Arve Frydenlund og Preben Johannessen som kontaktpersoner. Ringerike kommune stilte i tillegg til økonomiske støtte også ingeniør Olav Simon til disposisjon i aktuelle tekniske spørsmål. Etter befaringer med poten-

sielle anbudsgivere så de kunne gjøre seg kjent med bygningen, fikk Malermester Geir Syversen AS oppdraget etter å ha levert et anbudsforslag på totalt 369 000 kroner.

Oppussingen ble finansiert vesentlig med private sponsorkroner. Prosjektleder og enkelte tillitsvalgte i Stiftelsen Ringerikes Museum og Venneforeningen Ringerikes Museum har gjennom samtaler med bidragsytere og andre dannet seg et bilde av sponsormarkedet i distriktet. Vi registrerte at tanken om sponsormidler til kulturlivet var noe uvant for en del av næringslivet i distriktet Hole og Ringerike. Mange forbinder sponsormidler i særlig grad med idrett. Man ser ikke for seg at kulturen kan «kommersialiseres». Det er ikke stuerent, og kanskje går det på integriteten løs, ble det sagt.

De som har fulgt med i Aftenpostens artikkelserie om sponsering av norsk kulturliv, har sett at det blir hevdet at både nasjonalt og internasjonalt overtar kultursponsering en økende del av midlene. I 1997 – 1998 ble det beregnet at kulturens andel i totalmarkedet viste en klar økning. «Idretten er størst, men bortsett fra Fotballforbundet later den til å stå på stedet hvil».

Dog har norsk kulturliv fått merke at kronene ikke sitter løst. Kultursponseringen handler sjelden om milde gaver, mer om et forretningsmessig samarbeid. Med andre ord om hva sponsorene venter seg, og hvor kulturlivet setter grenser for gjenytelser.

Ett utsagn til vårt prosjekt er at dette er en offentlig sak, og hvis man sponser, bør det gjenspeiles i at slike midler kommer til skattemessige fradrag i regnskapene, som markedsføringskostnader og lignende. Prosjektet har vært i kontakt med Buskerud fylkesskattekontor og Ringe rike Ligningskontor om dette. Noen fellesordning for bidrag til Ringerikes Museum synes ikke aktuell. Hvis tilskuddet kan dokumenteres som "reklame", kan det tas opp med ligningsmyndighetene fra den enkelte skattyter.

Vitenskapelig forskning gir visse muligheter. Blant institusjoner som er godkjent for krav om fradrag for tilskudd, finner vi en del museer og en stiftelse. Den skattemessige siden bør følges opp med hensyn på eventuelle senere prosjekter.

Hovedsponsor Sparebank1 Ringerikes Sparebank ved administrerende banksjef Alf E. Erevik flankert av malermester Geir Syversen (t.h) og prosjektleder og initiativtaker Rolv Redner. (Foto: Anne Gro Christensen, Ringerikes Blad)

Som eksempel på bransjeprofilering nevner vi trelastbransjens treprofilering til Vinter-OL 1994 på Lillehammer der innsatsen medvirket til at ca. 75 prosent av alle bærende konstruksjoner i OL-byggene ble trekonstruksjoner.

Prosjektleder har ved flere anledninger satt søkelyset på arbeidet med markedsføring og markedskommunikasjon på Ringerikes Museum. Dette bør nå gis økende oppmerksomhet i praktiske tiltak.

Oppussingen

Bygningen var tidligere malt opp med forskjellige malinger, først med linoljemaling med sinkhvitt. Så var den malt med en alkydolje-maling. Det var mye løs og flasset maling. På alle veggene var det svertesopp både på siste strøk, mellom lagene og mellom treverket og første strøk maling.

Prosjektet

Alle vegger ble skrapet og stålborstet til all løs maling var fjernet. Kledningen ble så vasket, forvannet og satt inn med salmiakk for å løse opp fettstoffer. Dette ble deretter vasket ved bruk av kost og varmt vann.

Etter at alle veggflater var vasket, ble sprekker og sår i kledningen utbedret. Før oppmaling ble all kledning kontrol-

lert. Rester av løs maling og fiberreising etter vask ble skrapet og slipt.

Bart treverk ble grunnet med Lasol rå kaldpresset linoljemaling uttynnet ca. 40 prosent terpentin. Etter nødvendig tørk, ble veggene malt med annet strøk. Siste strøk ble malt uforynnnet. Malingen ble påført med pensel. Vinduene ble skrapet og løst kitt fjernet fra kittfalsen. Kittfalsen ble grunnet og ny kitt lagt inn. Bart treverk og kitt ble grunnet. 22 vinduer var av nyere årgang. Rutene kunne sitte i vindusrammen mens de ble skrapet, slipt og malt. Metallvinduer i kjeller ble stålborstet og grunnet og deretter malt med to strøk hvit Bengalac. Vannrørene av jern langs gesimsen ble stålborstet, grunnet og malt med to strøk som veggene. Renner og nedløp ble stålborstet og malt med to strøk.

Finansiering

Finansieringen ble gjennomført ved hjelp av følgende fire av distriktets fem banker, Sparebank1 Ringerike 200 000 kroner, Hønefoss Sparebank 40 000, Sparebanken NOR 35 000 og Kreditkassen 20 000, Buskerud fylkeskommune, kulturavdelingen 35 000, Ringerike kommune og Hole kommune med 20 000 kroner hver, Norderhov Skogeierlag 5000 og Viken Skogeierforening 3000 kroner.

Trollhara og skrømt i skauen

Dette er så lenge sia som i den tia bededagen var om våren. Jeg kan ikke akkurat huske dagen, men det var omkring det leite da det begynte å låte i tiuren. Jeg syntes å huske at den brukte å falle på en torsdag, men vi brukte den ikke som helgedag. Skofte bort en dag midt i veka, det gikk simpelthen ikke an. Det hastet både med høgst og kjøring.

Av Elling Kristian Hansen

Alt skulle være hugget og framkjørt til anammelsen begynte. Dessuten hadde det vært linnvær i flere veker alt, så det begynte å leite på føret.

Vi lå i ei gammel hytte langt oppi åsen. Dette var altså kvelden før bededagen. En av kara satt borte ved ovnen og smurte støvlene sine med tjyrismøring for i morgen skulle han på Brennleiken etter tiuren, låt han om. Døra sto oppe. Vi hørte linnværsusen og duren av et lite fossefall oppe i lia. Bekkene hadde alt begynt å komme.

– Bare det itte går med dei som det gikk med mei, sa en av gamlekara borte i hjellen. Han akte seg på baken utover hjellkanten med nesten hele halmbosoa si på ryggen. Han hadde kjøpt seg ny islender, og nå satt omtrent all halmen i senga fast på ryggen hans. Han gikk bort til bordet og skjenket seg opp en kaffekopp.

– Ja, åssen gikk det med dei da, spurte Mikkell. Det var han som skulle på tiurleik.

– Jo det ska jeg akkorat førtelje dei, sa han.

– Det var ein bededagsmårro før en fem – seks år sea. Det var så fin skara den våren. Så tenkte je at je ville ta ein tur oppå Goleiken eller Krestofferleiken dom kaller. Je hadde laga mei filleladder, så jeg gikk så stillesom ein katt på

*Plutselig fikk je se ein kar som jekk føre mei.
(Illustrasjon: Otto Solli)*

skaran. Hadde med mei Mauserhagla som gikk søkka godt, og ti patroner med ener-hagl.

Je gikk hemate om kvelden ved ellvetia. La mei tell i den gamle gapahytta som ligg itte så langt unna leiken. Hadde ei lita øksa i sekken å fekk gjort opp varme før det bejnte å bli ganske kaldt. Je hadde jo gått så je var svett.

Da klokka var to hørte je tiurklokka. Det var itte skytelyst ennå. Je bejnte likevel å stiltre mei bortover mot leiken. Men plutselig fikk je se ein kar som jekk føre mei – en femti meter unna. Je lurte fælt på åkke detta kunne væra. Det var itte så mange i grenda som brukte å gå på speljakt, å je kjente nå de fleste ta dem. Men denna karen kunne je itte kjenne. Han hadde kvite hosor å no som ligna slike finneskor eller skaller på beina å ei grå bokse å no som måtte væra ein islender. Så hadde'n ei rau toppplue. Han ligna rettåslett ein nisse.

Liten var'n au. Je prøvde å nå'n att, men det fans itte råd. Like før vi kom bortått leiken vart'n borte, ved ei lita gran som sto før sei sjøl i kanten på gruppa der leiken var.

Je gikk nå bortått grana der'n vart borte, men je så itte no mer tell denna kroppen. Itte var det no spår å se der'n hadde gått. Dette synes jeg var rart. Men nå var je like ved leiken å je hørte ein tiur som satt å kneppa. Je var itte rekti klar over hå je hadde'n henne før det satt to – tre måltroster oppi grantoppa rett over mei. De holdt slikt leven at det var umulig å greie ut spellet. Så je måtte stille litt tel sies før å komme unna dom. Det var kleint lyst ennå. Men så fekk je se tiuren. Den gikk opp å ner på eit gamalt furufall som låg opp å ner på bergkanten.

Nå slo'n et spell å bjynte å saga. Da var han akkorat oppe ved rota. Da skaut je, men da det smalt snudde'n om å jekk

nerover mot toppen igjen. Je trudde je hadde skøte før høgt, å da'n han hadde kømmi tel toppen slo'n et spell igjen. Je brente på igjen, og nå holdt je lågere, Men han gjorde itte mer ta det enn om je hadde sputta på'n. Han bare snudde å jekk oppover tel rita igjen. Da'n kom dit slo'n et spell igjen. Je smelte på'n trea gongen, men je kunne itte skjønne at det gauv ei eineste fjør ta'n. Enda to skøtt skaut je på'n, men da flaug ei ta røyene som satt oppi furuene omkring, beint på tiuren, og da tok'n venga fatt å borte vart'n

Je venta ei stund før å se om det kom flere tiurer på leiken, men nei takk sann. Nå lei det så langt på mårran at je måtte ta på heimvegen før skaran vart før blaut.

Je prøvde hagla mi da je kom heimatt, å den var i full orden den så det var nok denna nissen som flaug føre mei som var skyld i alt sammen, sluttet Martin.

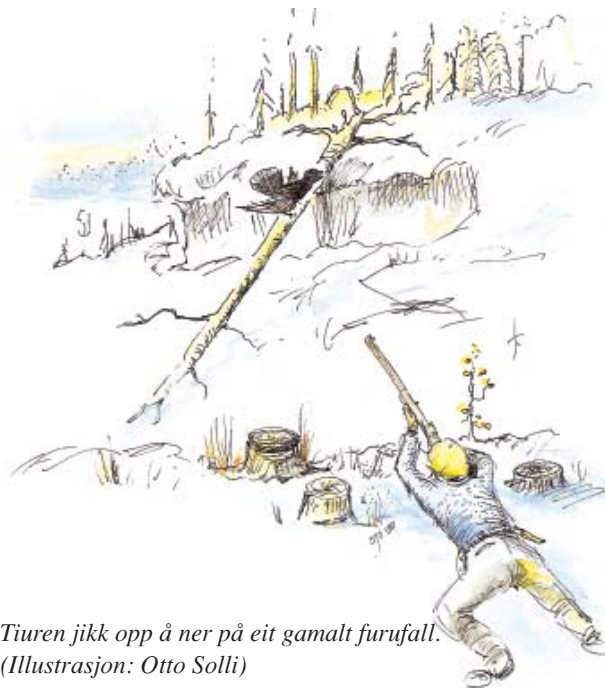
– Ja detta var omtrent som da je var på haraskytteri før noen år sea detta, sa en annen kar bortest i hjellen. Gustav het han. – Folk sa at det var ein trollhara, å gud veit hå det var au.

Det eine øret var bare halvparten så langt som det andre. Han stakk å kasta så det var tap ustanseli. Som regel vart det at han jikk inni ei ur. Han høll tel oppmed Rokotjern, øverst i fjellbandet. Det var mange som prøvde sei på denna fanten, men ingen fekk'n. Så fant je på at jeg sku prøv'n je au. Lånte mei ei bikkje ta ein kamerat. Den var berømt før å være den glupeste harabikkja i bygda. Ein svær dunker. Den ga sei aldri. Han jaga gjenne hele dagen, å om skytteren bomma tok'n gjerne hara'n sjøl.

Je ga mei i veg. Tok bikkja i band tel å begynne med. før je ville itte ha no los nere i bygda. Je hadde inga jaktrett noen

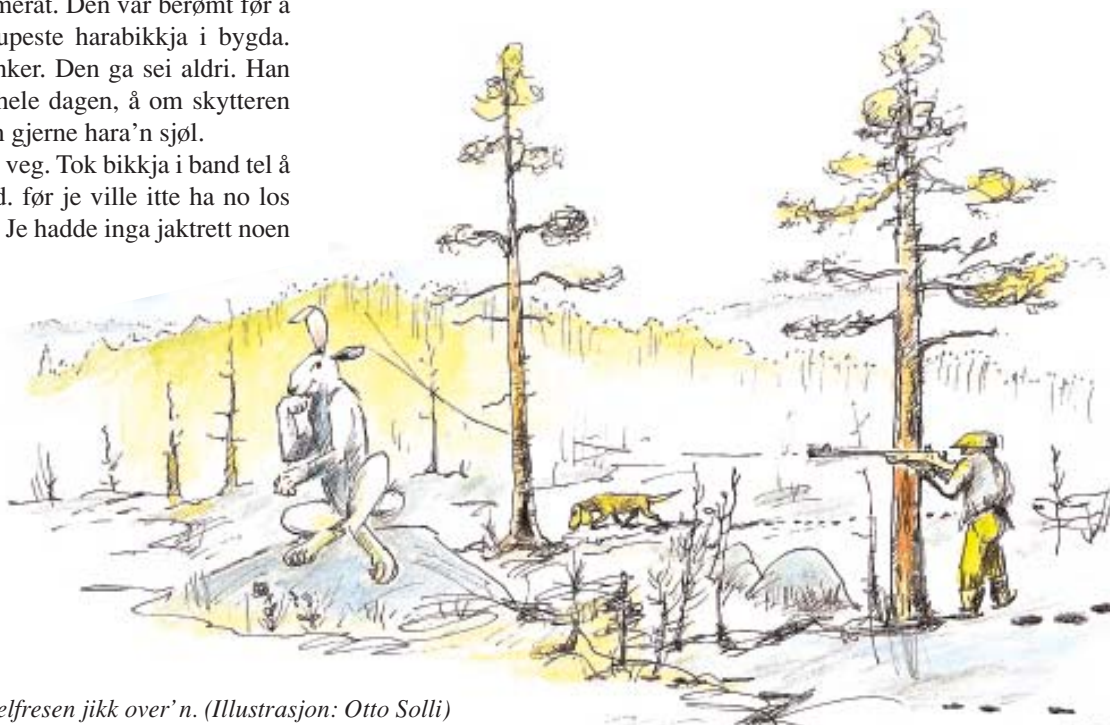
stand da seru. Men je har aldri sett no navn på de dyra som går i skauven, så je mente på at je hadde likså go rett tel et lite slakt som andre. Da je kom på høgda slepte je bikkja, Los vart det med ein einaste gong. Det bar nerover mot bygda. Det likte je mindre godt, før å komma med ein ulovlig los neri bygda var itte bra. Men så bar det oppover igjen. Je skulle få fint høll, mente je. Bare en tjue – tredve meter over ei lita myrstripe. Jo da, haran kom, å det var trollharan, det såg je straks Je smelte på, men klikk sa det. Haran var borte før je fekk skifta patron. Je hadde bare enkeltløpa.

Det bar tel bygds med losen igjen. Nå jikk det nesten ein halv time før je hørte den igjen, Det hadde nok vøri mye tap skjønte je. Der kom haran å je brente på'n igjen, men je såg at hagelfresen jikk over'n. Da satt'n sei oppå ein stein å brynte nåsan sin. Men så satte'n av sted igjen før nå var bikkja like etter'n. Det bar tel bygda igjen. Ein halvtime etter kom dom igjen, men da kom haran litt lenger borte, så je fekk urent skått.

*Tiuren jikk opp å ner på eit gammalt furufall.
(Illustrasjon: Otto Solli)*

Og tel bygds bar det for fjerde gongen, Men nå tok det nesten ein time før dom kom att. Je tok så godt sikte som det fantes råd, å brente på, men det jikk som sist. Det var som om je hadde kasta hagla etter'n med bare nevan. Da dom kom att femte gongen fekk je kasta mei over bikkja å tok a. Før da hang tunga langt utom kjeften på'a. Ellers hadd'a jaga sei i hæl au. At detta kan være ein alminnelig hara kan je aldri tru. Det er mange som har prøvd sei på'n etter mei, men han lever nå enda tell dags dato, sluttet Gustav sin beretning

Je såg at hagelfresen jikk over'n. (Illustrasjon: Otto Solli)

Mannen dreiv å slo nede ved vollgarden.
(Illustrasjon: Otto Solli)

Slåttefolk på Bjørnlisetra

– Ja, det hender mye rart i skaugen, sa en annen gammelkar som satt borte ved ovnen og spikka tyristikker. Han var eldstemann i hytta, og var i sekstiåra og hadde svart helskjegg. Han hadde ligget på skaugen i all sin dag. Var godt kjent overalt. Jeg skjønnte at det snart kom ei historie, for nå var tappen tatt av tønna.

– Ja, je har opplevd my rart i skaugen, men no ta det rareste var før mange år sea. Det var vel omkring 1912 – 1913. Je låg på ei seter som heter Bjørnlisetra. Den ligger innpå åsen å hører med til Søndre Land, trur je. Je hadde ti på mei høgst før ein bonde borti Bjonvika. Han hadde skauv innpå åsen. Det var bortimot tre timers gonge frå bygda, Ådal altså. Je låg sammen med tre landinger på denna setra. Setra hadde itte vøri i bruk på flere år den gongen. Men dom

brukte å slå vollen der om sommeren før å ha høy tel hesta når dom låg der i lunninga om høsten.

Je hadde hørt noen historier om denna setra. At det skulle være urolig der. Men je tok itte no større notis ta detta. Je tenkte at det går vel itte no verre med mei enn andre. Men vi hadde itte liggi der mange dar før vi merka eit å anna. Hvis vi høllt no leven med veahøgst etter kveldstid vart det urolig. Det var ein stall der. Vi hørte stalldøra blei slått igjen så det small, men når vi såg ut, var det ingen å se. Likeeins vart det høggi ved utpå stabben. Da vi

såg ut var det stilt. Det var jo lyse sommernatta – sist i juli. Vi brydde oss itte så my om detta, men synes nok det var rart.

Ein dag fekk vi se no rart. Vi hadde høgsten vår et kvarters veg fra setra. Like bortafør setra jikk vegen over ein liten bergnabb. Derfrå såg vi setra godt. Da vi var på heimveg den dagen å kom utpå denna bergnabben, såg vi at det var folk nedpå setervollen. Det var bare tre mann av oss nå. Den fjerde var dratt tel bygds etter hesten sin, før han sku begynne å lunne etter oss.

Der sto vi da tre mann å så ein mann å to kvinnfolk nedpå vollen. Kvinnfolke dreiv å breide høyet. De hadde blå kjoler å kvite førklær. Mannen dreiv å slo nede ved vollgarden. Han jikk i skjorterna. Vi såg at han hadde brynestikka på baken. Vi blei forlikte om at det

måtte være folk fra bygda som hadde kømi for å slå vollen.

Nå måtte vi gjennom ein liten skau-nabb før vi kom fram tel vollen. Det tok bare eit par minutter: Men da vi kom fram tel bua kunne vi itte se tegn tel folk no stann. Vi var nede ved vollgarden der vi hadde sett de, men det fans itte far no stann. Graset sto der like fint. Da såg vi på hverandre å den eine sa: – Ja, det ser ut tel at det er flere folk enn vi veit om her på denna setra.

Vi jikk inn i bua å kokte oss kaffi. Prata om detta, men kunne itte skjønne anna enn at det måtte være ein slags luftspeiling. Ellers måtte det være spøkeri. Det jikk som sagt flere historier om denna setra. Begge dessa landingene kunne fortelle mange hendelser herfra. Etterpå roa vi oss i betids om kveldene, før vi tenkte at det var best å itte legge sei for my ut med huldra om det var no slikt som var på færde. Dette var som sagt før mange år seia, men je hugser det som om det skulle vært i går, sa han.

Det ble ikke flere historier den kvelden. For det begynte å bli sent. Enda var det nok noen som hadde flere historier på lager. Mikkell gikk på tiurleiken om morgenen. Men han kom tomhendt tilbake til bua. Han sa at skaren bar ikke, så han hadde måttet snu.

Om artikkelforfatteren

Elling Kristian Hansen (1899 - 1982) var født i Ådal. Han ble med faren, Hans Martinsen, i skogen som 12-åring. Etter konfirmasjonen var han melkekjører på Kile gård utenfor Hønefoss. I 1917 begynte han på 2. divisjons infanteri -og underoffisersskole og ble uteksaminert høsten 1920. Etter pliktjenesten arbeidet han som fastlønnet sersjant, «stillsingsmann», i Jegerkorpset i tre år og tjenestegjorde ved flere ekserserplasser. Lønnen var imidlertid dårlig, og han reiste hjem til Ådal og drev som tømmerhogger. Den siste tiden arbeidet han for Flaskerud gård. Han kom tidlig med i Heimevernet og var nestkommanderende i HV-området med løytnants grad til han gikk av i 1957. Som pensjonist begynte han lå skrive om livet i bygda i gamle dager, om samferdsel og om skogsarbeidernes og husmennenes kår. Han skrev også om jakt og fiske, hulder og spøkeri. Odd Solstad har renskrevet og tatt vare på historiene slik at de kan tas vare på for ettertiden.

Kvinnfolke dreiv å breide høyet. (Illustrasjon: Otto Solli)

Børse-Gunner en sagnomsust smed

Ingen personer ved Sperillen er så sagnomsust som Børse-Gunner. Han hadde ry på seg for å være makeløs smed og bjørnejeger med overnaturlige evner. Etter som tiden gikk, trådte Børse-Gunner inn i et mytisk lys. I dag huskes han hovedsaklig for noe han aldri gjorde, å avlive to sjøormer.

Av Torbjørn Røberg

I sommer var det 150 år siden han utvandret til Amerika. Der forsvinner imidlertid etter hvert alle spor etter Børse-Gunner. Han levde av å smi og hans spesialitet var børser – derav tilnavnet. Børsene hans var fremragende siden de var uvanlige treffsikre og ingen kunne gjøre dem like. Børse-Gunner smidde tre typer: Hagle, finkalibret fuglebørse og grovkalibret storviltbørse. Sagnene vil også ha det til at han i essa fikk laget en egen usedvanlig diger børse da han følte på seg at den første sjøormen var på veg til Sperillen.

Foruten skytevåpen tok han på seg alle slags oppdrag og smidde alt fra hammere når det var nødvendig, til låser. Som bygdesmed dro han rundt omkring på gardene i traktene rundt nordre Sperillen og kunne bo fra måneder til år på hver plass. Med seg hadde Børse-Gunner de nødvendige redskaper – så skaffet oppdragsgiverne til vege det han trengte av jern og forbruksvarer til livets opphold og til veiding. Jakta ga både mat og skuddpremier.

Børse-Gunner var ikke som veidemenn flest. Ikke bare merket han viltet på seg selv, men han hadde også en børse som det kneppet i da det var stor-

vilt i nærheten. Når det skjedde la han fra seg arbeidet der og da og strøk til skogs og aldri tok det lange tiden før han kom att med bytte.

De offisielle kildene

Fra skriftlige kilder fremkommer det knappe opplysninger om ham, men de er viktige da de tidfester og avklarer hendelser i hans liv.

Børse-Gunner ble født på Langbråtan, 31. mai 1817, som da var husmannsplass under garden Nes i Ådal. Han ble døpt i Viker kirke 5. august samme år og gitt navnet Gunder Ellensen. Foreldrene var Ellen Gundersen Neseie (Langbråtan) og Gunhild Gulbrandsdatter Blakstvedt.

16. september 1838 ble Gunner konfirmert i Viker kirke, da var han tjueen år, hvilket må sies å være noe seinere enn hva som vanlig var – nærmere seks år.

I 1844 het han Gunder Ellensen Rustand av Viker og giftet seg 20. juli det året med sin tremenning Gunhild Olsdatter Blakstvedt, født 8. november 1820, fra Gunvaldstua. 19. oktober 1844 fødte Gunhild en datter på Rustand. De forsto at det var noe galt og døpte henne med en gang. Jenta fikk navnet Gunhild og døde sju timer etter fødselen.

De to neste barna Børse-Gunner og Gunhild fikk, var Ole, født 14. februar 1846,

Elling, født 17. juni 1848. Begge sønnene ble kom til verden på Rustan. Kjersti er derimot oppgitt å være født i Rustaneie 14. mars 1851.

Kontrakter og salgspapirer viser at Børse-Gunner bodde på følgende gardar: Bråten (Langbråtan) i 1817, Nesmoen i 1838 og 1839, Ramberget i 1842, Rustand 1844, 1846 og 1848, Rustaneie i 1851, men familien bodde på Neseie, helst Langbråten, da familien meldte utreise 12. mai 1851.

Angivelig skal han også ha bodd på Blakstvedt uten at nærmere opplysninger foreligger.

Kartet viser steder som er nevnt i artikkelen. (Illustrasjonen er brukt med tillatelse av Statens Kartverk)

Smeden

Både skriftlige og muntlige fortellinger, samt sagnene gir i motsetning til kirkebøker opplysninger om hvordan hans liv artet seg.

Overleveringene viser tre sider av Børse-Gunner – smeden, skytteren og jegeren. Om smeden og skytteren fortelles det: «Gunner holtte også en Tid til her på Næsmoen. Min Far fortalte: «Vi hadde klein Smiuhammar. Jeg blev med Gunner i Smien. Vi hadde klein Råd på Jarn, men så var det en Kasse, som Sömmöiene var kastet i, når man skodde Hestene. Gunner smidde Smiuhammar av disse Sömmöiene, og det blev riktig bra Smiuhammar,» sa Far.»

Gudbrand Nesmoen

Å smi en hammer er i utgangspunktet ikke minneverdig, men måten han fikk det til er det. I tillegg fortelles det at han smidde låser. Gardssmiene sto til hans rådighet der han bodde og arbeidet. Fra regnskapsbøker fra Vassenden i tidsrommet 1839-1842 og 1843-1868 er Gunner oppført å ha tatt oppdrag for gardar. Han smidde der på oppdrag ljær, en pistol og børs piper. For å få riflet løpet til børsene brukte han slipesteinen.

Smia Børse-Gunner smidde i står fortsatt på Rustan. (Foto: Torbjørn Røberg)

Spesiallagete utstyr festet han til den og så fikk bonden dra mens Børse-Gunner passet på at tingene gikk riktig for seg. Til slutt skulle børsa skytes inn. Følgende hendelse minnes omstendighetene rundt det: På Rustan bodde Børse-Gunner i lengre tid. Det skyldes nok at han smidde flere børs. Her på garden fortelles det at da han var ferdig med ei børs skulle han sikte den inn. Han satte en fyrstikkask på smietaket, han la alltid en gjenstand der når han skulle skyte dem inn, la an på 100 meters hold og brente løs – og råka fyrstikkasken på smietaket.

Ole Rustan

Fra Bergsund går det også gjetord om Børse-Gunners skyteegenskaper.

En gang Børse-Gunner var på Rustan kom det en spurv flyvende og satte seg på smietaket. Han satt og pratet med en kar og begge så fuglen. Mannen ba Børse-Gunner vise at han var en så god skytter som folk ville ha det til og utfordret ham til å råke den. Børse-Gunner sikta og fuglen datt. «Slumpetreff,» sa karen. Like etter kom det en ny spurv som satte seg på smietaket, Børse-Gunner ladde på nytt, og råka. «Det var da pokker til slumpetreff,» svarte karen til det.

Trond Bergsund

Bjørnejegeren

Som skytter var også Børse-Gunner en dyktig bjørnejeger. I likhet med flere andre bjørnejegere felte også han syv bjørner.

Dette tallet gjenspeiler et mer magisk tall, enn antallet bjørner han felte. Hvor mange dyr han virkelig veidet, vites ikke, men det foreligger tre ulike fortellinger. I tillegg fikk han skuddpremie fra lensmannen i Ådal – muligens for en bjørn - og det fortelles at han skjøt bjørn i Vassfaret med Per Goplerud, far til Elling Goplerud. I disse tilfellene kan det være overlapping. På søndre Ramberget hvor han bodde, hang det flere bjørneskaller. En eller flere av dem skal angivelig være felt av ham.

Artikkelforfatteren på Børse-Gunnersteinen på Vesleffjell øst for Treknatten. (Foto: Torbjørn Røberg)

«Gunner holtte en Tid til i Ramberget. Hans skjøt en Bjørn i Blakstvedtåsen.

Han tok Bjørnen med sig rode den over Fjorden, og da han kom til Ramberget,

gek han op og bad en av Småguttene gå med i Båten efter den Hjerpen som lå der.»

Gudbrand Nesmoen

Dette er for øvrig en fortellingen Mikkjel Fønhus skriver mer utførlig om. «Far trodde Gunner hadde en Slaks sjette Sans slik, at han hadde en Anelse om, hvor der var Björn. En Pinsedag var Gunner urolig, gikk ut og ind flere Ganger, tok Børsen ned fra Veggen. Far sa: «La Börsa vara nå Gunner. La Dyra vara i Fred, i dag det er Pinsdagen.» Men Gunner var urolig og drog av gårde, og för Middagen kom han igjen,

da hadde han skudt en Björn.»

Gudbrand Nesmoen

Livet som bjørnejeger var ikke uten farer, og en gang holdt det på å gå galt.

Børse-Gunnersteinen er en rundt flyttblokk, på vel en og en halv meter høy, som står på tre andre mindre steiner. Denne steinen har form som et egg, og ligger ved kanten av en bergvegg, med tuppen pekende ut mot dalen, slik at det er umulig å gå rundt.

En gang Børse-Gunner var og veida, klarte han av en eller annen grunn å skadeskyte bjørnen. Da kulen råka ble den rasende og satte etter Børse-Gunner som

redda seg ved å klatre opp på denne steinen. Bjørnen forsøkte og få tak i ham, men i rien som red dyret, gjorde at bjørnen ikke ensa stupet, hvilket endte med at den raste utenfor berget og slo seg i hjel. Det er etter denne hendelsen at blokken fikk navnet Børse-Gunnersteinen.

Erik Brekke

Den siste fortellingen kommer på sitt vis nærmere Børse-Gunner enn de øvrige i det den ærlig forteller om en mislykket jakt med et farlig utløp. Hendelsen viser at hans overlegenhet som skytter, ikke alltid holdt stikk.

Sjøormene

Sagnene om sjøormene, har i motsetning til fortellingene, latt fantasien løpe fritt omkring Børse-Gunners egen-skaper. Det er dette han særlig huskes for i vår tid. For hver heimelsmann som kan fortelle om ham som bjørnejeger går det omtrent ti som kan et sjøormsagn. Utgavene er mange og alle har sine tilleggsopplysninger om hendelsesforløpet. For å vise de to fyldigste og spennvidden i et og samme sagn følger tre utgaver:

Sjøromen i Abbottjern I

«I løpet av 1840-årene ble det skutt to sjøormer i Ådalen, en i Sperillen og en i Abbottjern ca. 1 kilometer vest for Wasenden. Sjøormen i Abbottjern kom fra Randsfjorden. Fra Bjønroa hadde den fulgt Bjønrelva til det østre Bjønervatnet. Derifra fortsatte den oppover Draget et stykke før den gikk på land. Den lagde svære furer i bakken, og trærne knakk som fyrstikker der den for frem. Det sies at man kunne se tydelige spor etter ormens ferd i mange år etterpå. Sjøormen slo seg til i Abbottjern, og der tok den både sau og geiter til det ble en plage for folkene på og rundt Wasenden og i Ådalen. Dermed ble Ådalens sterke mann, Børse-Gunder, sendt av gårde for å ta livet av uvesenet.

Gunder smidde seg en kraftig børse av 10-12 metallstykker. Med børsa, ei geit og et reip gikk han opp til tjernet. Her bandt han geita fast til et tre, klatret selv opp i treet og satte seg til å vente. Da ormen kom for å spise, skjøt han den midt i brystet.

Det sies at han siktet etter en slags lysende stjerne i brystet på den, og da den ble truffet ble det et rabalder uten like. Tjernet ble farget rødt som kveldsola av blodet og flommet over sine bredder.»

Anders Hurum

Sjøromen i Abbottjern II

Dette sagnet er likt med det første, men her er stedet forflyttet til et annet Abbottjern - et lenger sør mot Rustan. I denne utgaven legges det blant annet vekt på andre forhold.

Sagnet forteller at ved en anledning krøp en sjøorm opp på land og ålte seg til Abbottjern. Børse-Gunner oppsøkte og skjøt den. Etter at ormen fikk sitt baneskudd ble det så mye blod i tjernet at vannet ble helt rødfarget. Det er derfor røya i dette tjernet er så rødt i kjøttet - det rødeste som finnes.

Trond Bergsund

Sjøormen i Sperillen

«Sagnet forteller at for lenge siden kom to svære Sjøormer til Vangsmjøsen øverst i dalen. De hadde ventelig kommet over Filefjeld fra Sognefjorden. De skulle videre og tok Begnavassdraget utover gjennom fjordene og fossene i Sør Aurdal slog den ene sig i hjel. Vandet i elven gikk blodblandet i flere dager etterpå. Da den andre ormen så

hvordan det gikk kameraten, steg den på land og gikk utenom fossen. Det viste sig at den hadde skubbet bork av trær og busker langs elven. Derefter gikk den til elven igjen og fulgte Begna udover til Fjøsvisa ved Sperillen. Den var da blitt trett og gikk på land og tok inn i sommerfjøset på Fjøsvisa. I fjøset var det 10 baasrum, 9 paa hver side, men Sjøormen var saa lang at den maatte legge en løkke av sin veldige krop inn i hver baas, og enda laa hodet og sporden på dørstokken.

Børsesmed Gunder hette en god skytter. Han fikk et rykk i armen og børsa hans kneppede det i naar det var noget storvilt paa gang. Da var han nødt til aa ta et dyreliv ellers fikk han ikke fred.

Den dagen Sjøormen kom, rykkede det slik i armen hans, at han trodde det var blitt rykket løs fraa akselen. Han tok børsen sin, som han hadde skutt Sjøormen paa Bjønroa med, og gikk ut, han forsto at det var udyr på færde. Og det var som disse sterke rykk (?) armen drog ham mot Sommerfjøset i Fjøsvisa. Han kom saa nær at han saa fjøset, og med det samme braastansede han. For i den aapne fjøsdøra saa han det svære Sjøormehodet. Ormen rullede med store øine, og saa paa ham. Han la an og skjøt. I det samme ormen fikk kulen i hodet, slog det et slag med kroppen saa hele baasgarden røk sønder og sammen og laa i en haug. Men smeden hadde aldrig rykninger i armen efter den tid da han skjøt den veldige Sjøormen i sommerfjøset i Fjøsvisa.»

Kirsten Bergsrud, Aftenposten nr. 7, 1960

Utvandreren

Det fortelles at da Børse-Gunner bodde på Båthusmyra (Myra) ved Begna siktet han på en and som lå på åa, men børsa var ikke skikkelig innskutt. Han bommet, kula skrenset vannflaten og traff datteren hans som døde.

Etter at dette skjedde skal han ikke ha vært seg selv på flere år. Fortellingen om at han mistet en datter under slike omstendigheter, foreligger det ingen opplysninger om. Derimot døde datteren Gunhild i barselseng. Antagelig er det denne hendelsen som er grunnlaget til sagnet.

Uansett var ikke livet enkelt. Å være børsesmed i Ådal må ha satt sine begrensninger hva angår fortjeneste, selv for en drivende dyktig og en god jeger at på til. Siden han hadde en familie med tre barn, ble forpliktelsene mer alvorlig. Børse-Gunner og hans familie gjorde som mange nordmenn; de søke lykken i et land der jordene lå upløyd så langt øyet kunne se og alle som ville, kunne få jord. Amerika bød på større muligheter for en driftig mann som ham. I 1851 utvandret Børse-Gunner sammen med flere ådøler vestover og mange av dem slo seg til i samme bygd i Iowa.

Det siste som vites om familien fra offentlige protokoller er at Børse-Gunner meldte utflytting til Amerika for seg, Gunhild og de tre barna 20 mai 1851. Utvandrerskuta «Sjafna» kastet loss i Bragernes (Drammen) og ankom New York 21. juli 1851. I passasjerlista finner vi Børse-Gunner, Gunhild og to av barna, men ikke Elling. Døde han på overfarten, eller er det en glipp fra protokollføreren?

Ved immigrasjonskontoret i Amerika har alle spor tidligere forsvunnet, men nye opplysninger er kommet for dage. Børse-Gunner og Gunhild Olsdatter gjenfinnes i Rock County i Wisconsin. Der fikk de sønnen Gulbrand, født 24. september 1853, og Gunhild Marie, født 22. mai 1855. I 1860 bor de ikke lenger i Wisconsin. Det har ikke vært mulig å oppdrive andre steder heller. Her kunne sagaen om Børse-Gunner også ha endt, hvis det ikke var for et brev til Ole Haraldsen Wasenden fra Anders Nilsen Wasenden, datert Johnsrud (Mitchell County, Iowa, USA) den 12. juli 1872,

funnet på loftet i Vassenden. I brevet står det: "Om det Største Huse Jeg har hørt tale om, det var Smiuen has Gunder Børsse Sme den var Saa stor at om du hadde den beste Kjikjirt Som fantes Saa kunde du ikke se verken vegger eller Tag i det. Saa ved du Selv det Stod paa Slette bakken."

Anders Nilsen Wasenden, 1872

Dette er det siste som vites om Børse-Gunner. Hvor de etter hvert havnet og hva som hendte med ham, Gunhild og barna forblir ukjent.

Tolkning

I folketroen er smeden tillagt overnaturlige evner. Videre hadde bjørnejegeren høy anseelse i samfunnet. For å bli bjørnejeger krevdes det både styrke og mot, og ikke minst kløktighet for å overliste den. At den sagnomsuste bjørnejegeren Børse-Gunner i tillegg hadde en børse som kneppet og selv fikk kastet en uro over seg når det var vilt i nærheten, gjorde ham ikke mindre hemmelighetsfull.

Muntlige kilder:

Trond Bergsund, Anders Hurum, Ole Rustan, Erik Brekke, Gudbrand Brekke, Wilhelm Elsrud og Tom Brenne, forhenværende Kvitt eller Dobbelt vinner på Mikkjel Fønhus i NRK

Skriftlige kilder:

Konrad Pettersen, 2000: Transkribert regnskapsbok fra 1839 - 1843, tilhørte Ole Haraldsen Wasenden, og et brev til ham fra broren

Anders Nilsen Wasenden, datert Johnsrud (Mitchell County, Iowa, USA)

12. juli 1872, private bøker.

Nedskrevet sagn fra Anders Hurum.

Gudbrand Nesmoen, håndskrevet bok, 25. april 1933, privat eie.

Eigil Elsrud, 2000: Innhentede opplysninger og slektsgranskning om Børse-Gunner i

kirkebøker i Norge og USA, private papirer.

Edvard Elsrud, 1975: Vassfarbjørnen. Grøndal.

Eiliv Odde Hauge, 1960. Aftenposten, nr. 7: Om en forunderlig børse og nye

At Børse-Gunner minnes 150 år etter at han utvandret til Amerika og er knyttet til de mektige sjøormsagnene, vitner om en stor personlighet. Fortellingen fra da han nedla en bjørn og ba guttene hente den jerpen han hadde skutt, vitner om en litt fleipete ordelag. Den gjenfinnes også i et brev fra Anders Nilsen Wasenden hvor han omtaler Børse-Gunner.

Overdrivelsene fulgte tilsynelatende i hans fotspor. Børse-Gunner var tilsynelatende en likanes kar, og da han dro, ble han savnet. Folk mintes ham, snakket om ham og hans bragder. Hans egne fleipete underdrivelser ble deres overdrivelser.

Børse-Gunner har satt markante spor etter seg rundt Sperillen, og han har til og med funnet vegen til bokheimen. Børseknepping, rikosjetter med dødelig utfall og bjørnejakt ved stup er kjente motiver hos Mikkjel Fønhus. Bøkene leses, sagnene fortelles, børsene henger på veggene, og selv steder i fjellheimen bærer minnet om hans liv og virke.

opplysninger om sjøormen.

Børsa som felte sjøormen på Bjoneskogen: Udatert og ikke navngitt avisartikkel.

Mikkjel Fønhus, 1917: Norsk jeger- og Fiskeforeningstidsskrift, (hefte 2: 91-95).

Mikkjel Fønhus, 1978: Nye romaner og fortellinger, 7. Skogsgarden opp med Espå

elv, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).

Mikkjel Fønhus, 1988: Reinbukken på Jotunfjell og andre fortellinger. Aschehoug.

Mikkjel Fønhus, 1998: Trollelgen og andre fortellinger. Aschehoug.

Om artikkelforfatteren:

Torbjørn Røberg (34) er arkeolog og arbeider som rådgiver i Norges Naturvernforbund. Har tidligere samlet inn sagn fra Borgund og Lærdal som er samlet i boka Bergteken – nye vegar til gamle segner utgitt på Norsk Folkeminnelag.

I fjorårets utgave av heftet Ringerike skrev han artikkelen Det tyske felttoget gjennom Ådal.

Bjørnehiet på Gråberget

Gråberget nord for Heggeli-vannene kan se beskjedent ut på avstand. Toppen er snaue 600 meter høy og ruver ikke i terrenget. Men kommer vi oss først opp på den, hvilket ikke er noen kunst, vil vi oppleve en utsikt som er enorm i alle retninger.

Av Sverre Grimstad

Noe av grunnen er at selve toppunktet er en snau bergnabbe med en nesten loddrett skrent ned mot syd, men også at terrenget omkring består av store vann på et lavere nivå. Bare den skogkledde Oppkuven (704 m.o.h.) i øst stenger litt for synsvidden.

Bjørnehiet på Gråberget. Skamrek i bakgrunn. (Foto: Sverre Grimstad)

Artikkelforfatteren i bjørnehiet.
(Foto: Privat)

Skansedalen heter et søkk som går fra Skamrek og opp mot nordsiden av Gråberget. Her har det i all tid vært ferdsel, både av folk og dyr. Tjuvjegere fraktet ulovlig kjøtt gjennom denne avsidesliggende dalen, på vei fra Oppkuven til Langebru hvor de var ute av Løvenskioldland og hvor de hadde en hytte de følte seg trygge i. Særlig under siste verdenskrig var det stor trafikk her av folk med tunge bører.

Et kjent elgtrekk har også alltid gått gjennom dalen, noe som gjorde at bjørnen søkte til dette området i gamle dager på jakt etter mat. I bjørnens fotspor kom jegerne. Oppe i en bergside bygget de en skanse som de lå bak. Nede i dalbunnen hadde de så en død hest eller ku liggende som åte under noen stokker som lokket bjørnen til stedet. Ikke få bjørner ble skutt nettopp her i Skansedalen.

Skansen lå på en berghylle med grove stokker i forkant. Inntil for 50 år siden visste folk godt hvor den var men i dag

er det ingen rester av den og det er vanskelig å lokalisere stedet nøyaktig. På vår leting sammen med kjentfolk ble vi imidlertid fortalt at det også var et bjørnehi her oppe før i tiden som man visste beliggenheten av.

Bjørnehiet

Fra trekantpunktet på toppen av Gråberget går vi sydøstover ned i et søkk som vi krysser og går opp på en høyde på andre siden som har et loddrett stup rett ned i Skansedalen. Følg høyden svakt nedover og se etter en liten varde på en bergnabbe. Rett nedenfor, ut mot stupet ser vi en halv meter bred bergsprekk, 20 meter lang og fem meter dyp. Her lå bjørnehiet.

Er du liten og tynn, kan du gå nede i dypet gjennom hele sprekken. Spenning er det å ligge i samme bosoa som bjørnen har gjort. Litt skummelt er det også for bergflaket på yttersiden av sprekken ser ut til å kunne gli ut når som

Gråsetervisa - om seterliv og huldredans

helst. Men slik er det nok ikke, for sprekken ser ikke ut til å ha beveget seg på de siste tusen årene. Og da ligger den nok rolig noen år til. Men trå forsiktig slik at du ikke glir utfor. Det er langt ned.

En dramatisk jakthistorie

Mot slutten av 1700-tallet fant det sted en dramatisk episode her oppe som Holtvedt forteller om i en av sine bøker. Jegeren Anders Bakken fra Åsa på Ringerike lå i skansen da han brått fikk se tre bjørner på åta nede i dalen. Han fikk skutt en av dem straks, mens en annen kom mot skansen nedenfra og Anders rakk så vidt å skyte bjørnen før den nådde opp. Den tredje kom seg unna og opp i terrenget ovenfor skansen og var i ferd med å skli ned mot han mens han gaulet stygt. Anders klarte akkurat å lade flintlåsbørse for tredje gang og fikk skutt bjørnen like før den nådde skansen.

Skamrek

Fra bjørnehiet har vi fin utsikt over deler av Skamrek, vannet med dette forunderlige navnet. Mange har lurt på hva det betyr og for en gangs skyld har vi en brukbar forklaring. Kort sagt var det et tidligere navn på Skansedalen. Fra visse deler av marka var det korteste veien å gå om vannet når man skulle til Ringerike. "Skam" betyr kort og "rek" er en forkortelse av brek eller brekka som betyr bakke, altså kortbakken. Skambrekke står det på gamle kart. Husker vi riktig hadde Olav Trygvason to fremtredende båter, nemlig "Ormen Lange" og "Ormen Skamme," så ordet har vært i bruk siden vikingtiden.

Kildehenvisning:

Reidar Holtvedt: Historier fra Krokskogen, s.164-65 (1953)
Samtaler og turer med Rolf Bergendahl (77)

Gråsetervollen slik den er i dag. (Foto: Sverre Grimstad)

Gråseter er den Ringeriks-seteren som lå lengst fra bygda. Nær fylkesgrensen mot Oslo dypt nede i den trange dalen syd for Heggelivannene lå den. Nærmeste nabo var Vaker seter, over tre kilometer unna.

Av Sverre Grimstad

Den lange reisen og isolerte beliggenheten gjorde at Gråsetra ble nedlagt tidlig, kanskje allerede på 1700-tallet. Vi vet lite om selve driften, heller ikke hvilke gårder som setret der. Bare en historie lever fortsatt, nedskrevet av Reidar Holtvedt i boken "Sørkedalshistorier." (1945): Og så var det hulder neri Høgåsen. Turid hette'a. Hu hadde vøri forlova med en gutt neante bøgda, men je hørte alder at det vart noen gifting på dom.

Men tel hver sankthansnatt hadde dom danse på Gråsetervollen. Det blei dikte ei vise om denna gutten og hu Turid au. Gråsetra er vekke for lenge seia, visa au. Hu hørte Ringerike tel. Telvøkse er det vel au der nå, men je veit nå å vøllen er henne.

Bare så langt kommer vel itte je mer, måta-Vollen er imidlertid ikke tilgrodd, men ligger åpen og vennlig i høydedraget over Heggelielva opp mot Høgåsen. Seterhusene er for lengst borte og i stedet står det en hoggerhytte der som i dag er bortleid av Løvenskiold til private, men lite i bruk.

Visa om setergutten og huldrejenta som danset på Gråsetervollen hver St. Hans natt er også funnet igjen, etter å ha vært savnet i mange tiår. Den er sannsynligvis skrevet av Martin Bakken fra Åsa, som drev mye med jakt og seterbruk på skauen rundt 1880. Nedre Vaker seter var hans faste tilholdssted. Visa lyder slik:

Langt inne på Kroghskogen jeg vandrede av sted.
Så kom jeg frem til kilden, der satte jeg meg ned.
Der kokte jeg min kaffe, der spiste jeg min mat.
Det var så tyst og stille, kun fuglens kvitre-prat.

Så gikk jeg ned til kilden, i kilden mørkeblå
Jeg så en vakker kvinne ved min side stå.
Jeg hilste henne vennlig, hun hilste ømt igjen.
Jeg skjønte med det samme, hun skulle bli min venn.

Vi satte oss i mosen, jeg spurte hvem hun var.
Da ble hun med det samme så underlig og rar.
Hun hviskede så sagte, jeg bor i Høgås fjell,
Og nu skal du meg følge, og bo hos meg i kveld.

Så rusla vi så sagte, det var alt sent på kveld,
for sola hadde senket seg langt bakom Høgås fjell.
Vi dansa mangen St. Hanskveld på Gråseter vold,
Og derav fikk jeg navnet, hun kalte meg for troll.

Vi hadde det så herlig, jeg husker mangen gang,
Vi rusla om i skogen og jublete og sang.
Om morgenen når vi våknet, hun viste meg omkring.
Et vennskapsløfte fikk jeg, du sier ingen ting.

Når jeg på skogen drager, hun Turid møter frem,
Og er jeg trett og sliten da følger jeg a'hjem.
Der får jeg mat og drikke, der har jeg det så godt.
Hu' Turid med sin harpe, hun spiller huldreslått.

For den som vil ta seg en tur opp til Gråsetervollen er det best å starte fra veien nede i Heggelidalen. Den krysser elven ved Gråseterhytta, en hoggerhytte satt opp i 1937 av Løvenskiold. Hit kom bilveien fra Sørkedalen mot slutten av krigen, og brua ble bygget i 1948. Olaf

Nordli fra Sagene i Oslo var ansvarlig og vi ser initialene hans og årstallet ris-set inn i betongen på den vestre siden.

50 meter syd for brua tar det opp en traktorvei til setervollen, som ligger rundt 200 meter oppe i dalsiden. En bekk som kommer ned fra Skjorand-

kulpene oppunder Høgåsen renner langs vollen, og en liten steindam er bygget opp med bro over til hytta. "Turisthytten for alle" står det på en vinduslem. Fra hytta strekker vollen seg slakt oppover i terrenget og her var det altså huldredans i tidligere tider.

Ringerike, Jevnaker og Hole
samlet til ett internettrike i

**Ringeriks
GUIDEN**

Flere og flere orienterer seg
via nettet, og nå finner du
informasjon om "alt" som
skjer i lokaldistriktet
samlet på ett sted!

Location: <http://www.ringerike.com>

GRINGNETT
INTERNETTJENESTER
<http://www.gringnett.no>